

mülkiye dergisi

2018 42(4)

Makale

Devlet Olmanın Toplumsal Temeli: Osmanlı'nın Kuruluşu Meselesi ve Siyasal Antropoloji
Efe Baştürk

Şili Sosyalist Deneyiminin (1970-1973) Ekonomi-Politikinin Tarih Yazını Üzerine
Özgür Balkılıç

Bireyler ve Birey Olamayan Bireyler: Liberalizm ve 19. Yüzyılın Çelişkileri
İsmet Parlak- Enis Öztürk

Türkiye'de Medya Etnografisi Yapmak: Alanın Gelişimi ve Seyrine Eleştirel Bir Bakış
Emek Çaylı Rahte

Yorum

Yeni Türkiye'de İktisadi Bunalım: Küresel Gelişmeler, Türkiye'ye Yansımaları
Ebru Voyvoda

Toplumsal Bunalım
Banu Yılmaz

Üniversitenin Bunalımı
Onur Can Taştan

Siyasal- Anayasal Bunalım
Murat Sevinç

mülkiye dergisi

mülkiye dergisi 2018 42(4)

tema

Yeni Türkiye'de Bunalım

Efe Baştürk
Özgür Balkılıç
İsmet Parlak
Enis Öztürk
Emek Çaylı Rahte

Ebru Voyvoda
Banu Yılmaz
Onur Can Taştan
Murat Sevinç

COPE

Mülkiye Dergisi

eleştirel bir sosyal bilimler dergisidir.

2018 42(4)

Mülkiye Dergisi

Mülkiyeliler Birliği Genel Merkezi Yayın Organı

Sahibi

Diğer Demirkent

Genel Yayın Yönetmeni - Editör

Meltem Kayıran

Editör Yardımcıları

Recep Aydın

Nail Dertli

Yazı İşleri Müdürü

Esra Sarioğlu

Koordinasyon

Nurettin Öztatar

Yönetim Yeri

Konur Sokak No: 1 06640 Kızılay / ANKARA

Tel: (312) 418 55 72 - 418 82 98

Faks: (312) 419 13 73

mulkiyederigi.org - e-posta: mulkiyederigi@mulkiye.org.tr

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Ergin Şafak Dikmen

Dizgi

Nail Dertli

Web Sayfası Sorumlusu

Cem Akın

Baskı

Bizim Büro Matbaacılık ve Basımevi

1. Sanayi Caddesi Sedef Sokak No: 6/1

İskitler-Ankara

Basım tarihi:

11.12.2018

Kış 2018 42(4)

Mülkiye Dergisi, yılda dört sayı olarak yayımlanan hakemli bir dergidir, Yayın Etiği Komitesi (COPE) üyesidir ve ULAKBİM TR Dizin, ASOS Index ile EBSCO-Political Science Complete veritabanlarınınca taranmaktadır.

DANIŞMA KURULU

Mehmet Ali Ağaoğulları (AÜ SBF Emekli)
Sina Akőin (AÜ SBF Emekli)
H Faruk Alpkaya (AÜ SBF Emekli)
Kerem Altıparmak (AÜ SBF)
İlker Ataç (Viyana Üniversitesi)
Suavi Aydın (Hacettepe Üniversitesi İletişim
Fakültesi)
Ahmet Murat Aytaç (AÜ SBF)
Korkut Boratav (AÜ SBF Emekli)
Meral Özbek Bostancıoğlu (MSGSÜ Fen
Edebiyat Fakültesi)
Gamze Çavdar (Colorado Eyalet
Üniversitesi)
Nur Betül Çelik (AÜ İLEF Emekli)
Gülten Demir (Marmara Üniversitesi,
SBMYO, Dış Ticaret Bölümü)
Yücel Demirer (Kocaeli Üniversitesi İİBF)
Bülent Duru (AÜ SBF)
Nilgün Erdem (AÜ SBF Emekli)
Korkut Ertürk (Utah Üniversitesi)
Aslı İğsız (New York Üniversitesi)
Cevahir Kayam (İstanbul Üniversitesi AİİTE)
Uygur Kocabaőođlu (İzmir Ekonomi
Üniversitesi)
Levent Köker (Atılım Üniversitesi)

Ahmet Haőim Köse (AÜ SBF Emekli)
Bilsay Kuruç (AÜ SBF Emekli)
Ahmet Makal (AÜ SBF)
Kerem Öktem (Oxford Üniversitesi)
Őennur Özdemir (AÜ SBF)
Alev Özkazanç (AÜ SBF Emekli)
Maria Pia Pedani (Venedik Ca' Foscari
Üniversitesi)
Türkan Sancar (AÜ HF)
Ömür Sezgin (AÜ SBF Emekli)
Sinan Sönmez (Atılım Üniversitesi
İşletme Fakültesi)
Belkis Ayhan Tarhan (Lefke Avrupa
Üniversitesi)
Erel Tellal (AÜ SBF)
Taner Timur (AÜ SBF Emekli)
Gülay Toksöz (AÜ SBF Emekli)
İlhan Uzgel (AÜ SBF Emekli)
Galip Yalman (ODTÜ İİBF Emekli)
Yavuz Yaşar (Denver Üniversitesi)
Aybige Yılmaz (Kingston Üniversitesi)
Filiz Çulha Zabcı (AÜ SBF)
Erik Jan Zürcher (Leiden Üniversitesi,
Bölge Çalışmaları Enstitüsü)

YAYIN KURULU

Ferda Dönmez Atbaőı
Serdal Bahçe
Nazan Bedirhanıoğlu
Cengiz Ekiz
Benan Eres
Serter Oran

Nizam Önen
Özge Özkoç
Esra Sarıoğlu
Onur Can Taştan
Aslı Yılmaz Uçar
Zafer Yılmaz

İçindekiler

Yeni Sayıda... - 497

Araştırma Makaleleri

Devlet Olmanın Toplumsal Temeli: Osmanlı'nın Kuruluşu Meselesi ve Siyasal Antropoloji - 499

Efe Baştürk

Şili Sosyalist Deneyiminin (1970-1973) Ekonomi-Politiğinin Tarih Yazını Üzerine- 533

Özgür Balkılıç

Bireyler ve Birey Olamayan Bireyler: Liberalizm ve 19. Yüzyılın Çelişkileri- 565

İsmet Parlak- Enis Öztürk

Türkiye'de Medya Etnografisi Yapmak: Alanın Gelişimi ve Seyrine Eleştirel Bir Bakış - 593

Emek Çaylı Rahte

Yorum

Yeni Türkiye'de İktisadi Bunalım: Küresel Gelişmeler, Türkiye'ye Yansımaları - 639

Ebru Voyvoda

Toplumsal Bunalım- 645

Banu Yılmaz

Üniversitenin Bunalımı- 651

Onur Can Taştan

Siyasal- Anayasal Bunalım - 659

Murat Sevinç

Mülkiye Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları - 665

Yeni Sayıda...

Mülkiye Dergisi, 2018 yılındaki son sayısı ile okurlarıyla bir kez daha buluşuyor. 53. yayın yılını tamamlamakta olan Mülkiye Dergisi, yayımladığı eleştirel yazılarla sosyal bilimlere alanına katkı sunmaya yeni yılda da devam edecek. Bu sayımızın temasını Yorum kısmındaki yazılar çerçevesinde “Yeni Türkiye’de Bunalım” olarak belirledik. Dergimizin, yeni yılın ilk sayısında da 2018 gündemini işgal eden ve 2019 yılında da çokça tartışılacağını düşündüğümüz “kriz” temasıyla okurlarının karşısına çıkacağını şimdiden müjdeleyebiliriz.

Bu sayımızın ilk makalesi Efe Baştürk’ün, “Devlet Olmanın Toplumsal Temeli: Osmanlı’nın Kuruluşu Meselesi ve Siyasal Antropoloji” başlığıyla yayımlanıyor. Yazar, devletleşme sürecini ele almada siyasal antropolojinin uygun bir analiz altyapısı sunduğu savından hareket ederek, Osmanlı kuruluş tartışmalarını “asabiyye” ve “gaza” ideolojisi üzerinden irdeliyor. Devletin doğuşunda devlet öncesi toplumsallığı tartışmanın merkezine alarak siyasal ve toplumsal olan arasındaki sürekliliği ortaya koymaya çalışıyor; böylece Osmanlı’nın kuruluşu tartışmalarına önemli bir katkı sunuyor.

İkinci yazımız, Özgür Balkılıç’ın kaleme aldığı “Şili Sosyalist Deneyiminin (1970-1973) Ekonomi-Politiğinin Tarih Yazını Üzerine” makalesi. Balkılıç, 1970’li yıllardaki toplumsal mücadelelerin önemli ve özgün bir örneği olan Şili’deki Allende dönemine dair tarih yazımının nasıl şekillendiğini araştırıyor. Makale Şili sosyalizminin tarih yazımını jeopolitik düzey, devlet düzeyi ve toplumsal hareketler düzeyi olmak üzere üç düzeyde inceleyerek bu çalışmalarını kuramsal modelleri ile inceleme nesnelere arasındaki ilişkileri açısından analiz ediyor.

İsmet Parlak ve Enis Öztürk’ün “Bireyler ve Birey Olamayan Bireyler: Liberalizm ve 19. Yüzyılın Çelişkileri” başlıklı makalesi, bireyin ve bireyselliğin gelişimi konusunu bireyin ortaya çıkış sürecinden itibaren ele alıyor; liberalizm, Aydınlanma ve devrimler çağını izleyerek konuyu 19. yüzyıla kadar getiriyor. Yazarlar, günümüzde eleştirilen bireycilik konusunun neoliberalizmle birlikte ele alınmasının yanlış olduğunu öne sürerek bu anlayışın liberalizmin birey anlayışına dayandığını gösteriyorlar.

Makaleler bölümündeki son yazımız, Emek Çaylı Rahte tarafından kaleme alınan “Türkiye’de Medya Etnografisi Yapmak: Alanın Gelişimi ve Seyrine Eleştirel Bir Bakış” başlıklı makalesi. Makale, Türkiye’de bugüne kadar medya etnografisi alanına dâhil edilebilen akademik makalelerin “medya etnografisi kriterleri” çerçevesinde etnografik niteliğini sorgulayarak süregelen etnografik çalışmaların eleştirel bir okumasını yapıyor. Çaylı Rahte, 2000 sonrası incelediği eserlerin sadece yarıya yakınının etnografik nitelikte olduğunu tespit ettiği makalesinde, bu kriterlerin tartışmaya açık olduğunu ve makalesinin de böyle bir tartışmayı başlatmasını umduğunu belirtiyor.

Dergimizin yorum kısmında yer alan yazılar, 13 Ekim 2018 tarihinde Eğitim Sen Ankara Üniversiteler Şubesi ile Mülkiyeliler Birliği’nin 2018-2019 Akademik Yılı

Açılışı için düzenlediği etkinlikteki “Yeni Türkiye’de Bunalım” başlıklı panelde yapılan sunuşlardan oluşuyor. Bu sunuşlardan ilk ikisini konuşmacılar yazıya dökerek dergimize gönderdiler, diğerlerinin ise ses kayıtlarının çözümünü gözden geçirerek yayınlıyoruz.

“Yeni Türkiye’de İktisadi Bunalım: Küresel Gelişmeler, Türkiye’ye Yansımaları” başlıklı yazısında Ebru Voyvoda, Türkiye’de yaşanan iktisadi krizi küresel dinamikler ve Türkiye’nin küresel kapitalizme eklemleme biçiminin yarattığı kırılmalıklardan hareketle açıklayarak krizin yapısal nedenleri üzerinde duruyor.

“Toplumsal Bunalım” başlıklı yazısında Banu Yılmaz, toplumsal bunalıma neden olan travmaların genellikle insan hakları ihlallerinden kaynaklandığını ve insan hakları ihlallerine neden olduğunu belirtiyor. Yılmaz, insan hakları ihlallerinin yarattığı kalıcı etkilerin hangi mekanizmalarla ortaya çıktığını açıkladıktan sonra yapılan bir alan araştırması çerçevesinde “son beş yılda gerçekleşen toplumsal olaylardan akılda kalanlar(ın) hepsi(nin) politik şiddet temelli insan eliyle kasıtlı olarak ortaya çıkarılan travmalar” olduğunu göstererek bu bunalımdan çıkış yolları için önerilerde bulunuyor.

“Üniversitenin Bunalımı” başlıklı yazısında Onur Can Taştan, üniversitelerin içinde bulunduğu bunalım koşullarını tüm boyutlarıyla ele alıyor. Taştan, son dönemde yaşanan otoriterleşme, güvencesizleşme, keyfi yönetim sorunlarının yanı sıra atıf/yayın/kongre çetelerinden para karşılığında tez, makale yazımlarına kadar akademideki çürümeyi somut örneklerle gözler önüne seriyor.

Murat Sevinç, “Siyasal- Anayasal Bunalım” başlıklı yazısında sınıfsal mücadeleler, ekonomi ve tarihsel gelişim dikkate alınmadan yapılan hiçbir anayasa değerlendirmesinin anlamlı olamayacağı savından yola çıkarak 1876’dan günümüze Türkiye’deki Anayasa tartışmalarını bu perspektiften ele alarak analiz ediyor. Sevinç, son dönem Anayasa değişiklikleri için ise bunların kalıcı olmayacağını, bütün kurumların dönüşeceğini ifade ederek umudumuzu diri tutma çağrısı yapıyor.

Mülkiye Dergisi 2018 yılının bu son sayısında ülke gündemi ile akademik gündemin en temel sorunlarını ele almaya devam ediyor. Dergimizin çıkartılması birçok kişinin kolektif emeği sayesinde mümkün oldu. Bu sayının hazırlanmasında görev alan Recep Aydın ve Nail Dertli’den oluşan editöryel ekibimize, derginin sekreteryasını ve koordinasyonunu büyük bir özenle yürüten ve ses kaydı çözümlerini gerçekleştiren Nurettin Öztatar’a, makaleleri düzelten Murad Karabulut’a, yazarlarımıza, makaleleri değerlendiren hakemlerimize ve bu sayının hazırlanmasında emeği geçen herkese Mülkiye Dergisi adına teşekkür ederim.

Yeni yılda, yeni sayıda görüşmek dileğiyle...

Meltem Kayıran

Devlet Olmanın Toplumsal Temeli: Osmanlı'nın Kuruluşu Meselesi ve Siyasal Antropoloji

Efe Baştürk, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-posta: efebasturk83@gmail.com

Özet

Siyasal teorinin devleti toplumsal olandan farklılaşmış bir mefhum olarak ele almasına karşın, siyasal antropoloji devleti olgusal-ilişkisel bağlamda ele almayı önerir. Devlet, toplumsal olandan özerkleşmiş bir siyasal farklılaşma göstergesi olarak değil, toplumsal olanı inşa eden unsurların siyasal temsili olarak kurulur. Siyasal antropoloji, devleti, toplumsal-kültürel yapıyı örgütleyen asabiyyenin bir devamı ve tamamlayıcısı olarak kavramayı önerir. Osmanlı'nın kuruluşu meselesi, siyasal antropolojik açıdan ele alındığında, Osmanlı'nın devletleşmesini mümkün kılan kimi devlet-öncesi bağlamların etkisi fark edilmektedir. Bu makale, Osmanlı'nın kuruluşunu siyasal antropoloji perspektifi üzerinden ele alırken, devletleşmenin imkânını sağlayan devlet-öncesi toplumsallığın tartışmanın merkezine alınması gerektiğini iddia etmektedir. Buna göre, Osmanlı'nın devletleşmesinde etkisi olan devlet-öncesi bağlamlar olarak asabiyye ve Gaza ideolojisi seçilmiştir. Her iki olgu da, devletleşmeye imkân sağlayan toplumsal irade ve enerjinin siyasal bir forma dönüşmesini ifade etmekte, böylece siyasal ve toplumsal olan arasındaki sürekliliği işaret etmektedirler.

Anahtar Sözcükler: Gaza, asabiyye, siyasal antropoloji, devlet, Osmanlı.

Social Basis of the Being State: The Problem of the Establishment of the Ottomans and Political Anthropology

Abstract

Although political theory considers the state as a concept distinct from the social, political anthropology proposes considering the state in a phenomenal-relational context. The state is founded not as the indicator of a political differentiation which has become autonomous from the social, but as the political representative of the components that build the social. Political anthropology proposes conceiving the state as a continuation and as the complement of the Asabiyyah that organizes the socio-cultural structure. When considering the problem of the establishment of the Ottoman

state from the viewpoint of political anthropology, one recognizes the effect of certain pre-state contexts that made the formation of the Ottoman state possible. By discussing the establishment of the Ottoman state from the perspective of political anthropology, this paper claims that the pre-state community that enabled the formation of the state should be at the center of the discussion. Accordingly, the Asabiyyah and Gaza ideology are selected as pre-state contexts that had an effect on the formation of the Ottoman state. Both cases express the transformation of the communal will and energy enabling state formation into a political form, thereby pointing out the continuity between the political and the social.

Keywords: Ghaza, asabiyyah, political anthropology, state, Ottoman.

Giriş

Bu çalışmanın konusu, Osmanlı'nın kuruluşu meselesine siyasal antropolojik açıdan yaklaşmanın imkânı üzerinedir. Siyasal antropoloji, bu çalışmanın temel bağlamı gözetildiğinde, teorik bir referans olarak değil, yöntemsel bir okuma metodu olarak kullanılmaktadır. Osmanlı'nın kuruluşu – daha doğrusu 'devletleşmesi' – meselesi, toplumsal iktidar kaynaklarının bir araya gelerek siyasal olana biçimlendirmesi ve hatta siyasal olana doğrudan içerik sunması gerçeğinden ayrı ele alınamaz. Başka bir deyişle Osmanlı, toplumsal olanın üzerine 'bir anda' yerleşen ve bu yerleşimi doğrudan otorite ve baskı araçları aracılığı ile gerçekleştiren saf siyasal bir oluşum değil, kendinden önce mevcut halde bulunan toplumsal ve kültürel iktidar kaynaklarını dolaylı olarak siyasallığını organize edebilmiş bir güçtür. Osmanlı, kuruluş aşamasında, farklı aşiretler ve onları anlamlandıran kültürel dizgeler arasında 'çıkart birliği' oluşturmak suretiyle siyasallığını tesis edebilmiştir. Bu olgusal bağlam, bu çalışmanın ana sorunsalını meydana getirmektedir; zira Osmanlı'nın kuruluşu meselesine neden ve nasıl siyasal antropolojik bir perspektiften bakabileceğimize ilişkin ipuçları tam da bu olgusal içeriğine kayıtlıdır. Osmanlı'nın farklı aşiretler arasında meydana getirdiği bu 'çıkart birliği', Osmanlı'nın devletleşmesinin nedeni ve biçimini oluşturur; çünkü Osmanlı, bu sayede kendi verili jeopolitik, jeokültürel ve sosyo-ekonomik iktidar alanını siyasal olana doğru yöneltebilmiştir. Başka bir deyişle Osmanlı'nın aşiretler arası çıkart birliğini sağlamadaki ve toplumsal-kültürel iktidar kaynaklarını siyasal bir içerik altında soğurma becerisi, onun devlet olmasındaki en başat kriterleri oluşturmaktadır. Bu nedenle, Osmanlı'nın kuruluşu meselesinin siyasal antropolojik okuması, Osmanlı'nın devletleşmesini ve devletleşirken hangi toplumsal ilişki örüntülerine dayandığını anlamada fayda sağlamaktadır.

Osmanlı'nın kuruluşu meselesi üzerine siyasal antropolojik perspektifli bir okuma merkezinde eğilirken çalışmanın odaklanacağı temel güzergâh, devletin toplumsal temelidir. Bu nedenle, bilhassa toplumsal olanın özgül bağlamı

içerisinden türeyen bir devlet olgusuna yaklaşırken siyasal antropolojinin getirmiş olduğu paradigmatik çerçeve çok faydalıdır. Bu paradigmatik çerçeve, siyaset teorisinin devlet merkezli okumasını ‘toplumsal ilişkilerden türeyen devlet’ kavrayışına doğru genişleterek devletin anlam ve alanını açmış, böylece siyasal teorisinin devlet kavramını kendinde açıklamaya ve anlamaya dönük sınırlı işlevini daha da derinleştirebilmiştir. Zira bu kuramsal çaba, siyasal ilişkiyi tarihsel ve toplumsal bağlamda bir bütün halinde sunar. Bu çabasıyla, siyasal antropoloji, siyasal ilişkiyi çok geniş bir perspektiften okumaya yönelerek, devlet kavramına sosyolojik bir temel kazandırmıştır. Siyasal antropoloji perspektifinin Osmanlı’nın kuruluşu (devletleşmesi) meselesinde merkeze alınmasının nedeni, devletleşme sürecinin tarihsel bir kopuş olarak düşünülmemesi, fakat bu geçiş anını bütünüyle toplumsal içerikle anlamlandırmasıdır. Bu minvalde, çalışmanın temel sorunsalı gözetildiğinde, şu önermeyi yapmak anlamlı olacaktır: Osmanlı’nın devletleşme süreci, devlet-öncesi kimi toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel (dinsel) bağlarla yakından ilişkilidir ve Asya coğrafyasındaki devletleşme süreçlerinden izler taşıyan ve bu bağlamda Asya tipi merkezleşme süreçleriyle benzer bir tarihsel deneyim geçiren Osmanlı, devlet-öncesi erken siyasal formlarla kendini ilişkilendirmek suretiyle kendi devletleşme sürecini yaratmayı başarmıştır. Bu bağlamda, devlet-öncesinde mevcut olgular ile devletle ortaya çıkan olguların bir arada bulunabileceğine dönük varsayım, çalışmanın temel sorunsalı açısından merkezi önemdedir; zira bu önerme ile toplumların kendi toplumsal enerjilerini yeniden yaratabilme hususunda başa dönebilecekleri – veyahut dönmek zorunda oldukları – bir ‘öz’ (potansiyel) meselesi gündeme gelmiş olur. Bu öz, siyasallaşmanın koşulu olarak toplumsal olanın kendini devlet ile temsil edebilmesinin imkânını oluşturur. Diğer taraftan da devlet, kendini bu ‘öz’ düşüncesine eklemeyerek, toplumsal olanı inşa eden anlam dünyasıyla ilişkilendirir. Bu, açık biçimde, siyasallaşmanın koşulu ve imkânı olarak devletleşmeye alan açan temel düzlem olarak düşünülmelidir.

Siyasallaşmanın bu imkânı, siyasal teorisinin gündeme almadığı bir bağlamı fark etmemizi sağlar. Bilindiği üzere, siyasal teori içerisinde devlet, kavramsal düzeyde normatif bir içerikle maluldür ve bu normatifik bağlamında deontolojik bir kisveyle yüklüdür. Başka bir deyişle, devlet, siyasal teoride kendi içinde anlaşılmaya çalışılan bir kavram ve toplumların yönelişinde “zorunlu uğrak” olarak ereksel bir anlamla kavranmaya çalışılmaktadır. Devlet, bu teorik mülahazaya göre, toplumsal varlığın siyasallaşmasının biricik göstergesi ve koşulu olarak siyasal olanı doğrudan içermektedir. Oysa devlet, siyasal olanı tek başına kendinde kapsayamayacağı gibi siyasal olan tarafından içerilmektedir. Siyasal antropolojiye göre devlet, toplumsal varlığın siyasal formlarından bir tanesini oluşturur ve bu yönüyle siyasal olanın tarihine oranla daha yeni bir hadisedir. Siyasal antropoloji, devleti, siyasal olanla zorunlu ilişkili olmayan ve siyasal olanı belli bir tarihte ve yine belli koşullar dâhilinde temsil edebilmiş bir entite olarak görür. Bu nedenle siyasal antropoloji açısından şu soru temel önemdedir: hangi koşullar ve belirlenimler içerisinde siyasal bir toplum kendisini

devlet adıyla anmaya başlamıştır? Bu sorunun imlediği önermeye göre devlet, bir toplumun siyasallaşmasının zorunlu nedeni değil, yalnızca bir göstergesidir ve bu yönüyle devlet, siyasallaşmanın zorunlu nedeni değildir.

Siyasal antropolojinin incelediği devlet, kavramsal değil ilişkisel bir olgudur ve bu yönüyle içinden türediği toplumsal ilişkilerin doğası içerisinde kavranmaya çalışılır. Devletin ilişkisel yorumu, siyasal ilişkinin ulaştığı özgül aşamaların tartışmaya dâhil edilmesini gerektirir, ki siyasal antropolojinin temel çabası tam da bu özgül uğrağı işaretleyebilmek ve devleti toplumsal ilişkilerin bir basamağı olarak çerçeveleyebilmektir. İşte siyasal antropoloji, bu nedenle, devletleşmenin kendisini bir tür “toplumsal gösterge” olarak ele alma uğraşındadır. Öyleyse elimizde, devleti, varsayımsal ve kurgusal olarak teorize edilebilecek soyut bir yaklaşımdan farklı olacak şekilde ilişkisel ve bağlamsal olarak kategorize edebileceğimiz bir araç bulunmaktadır. Siyasal ilişkinin belirlenim koşullarını toplumsal alana doğru genişleterek devleti de bu alan içerisinde türeyen bir ‘ilişkisel bağlam’ olarak ele aldığımızda, devletleşme süreci tarihsel bir kopuş olarak değil, fakat bir ‘eklemlenme’ basamağı olarak karşımıza çıkar. Öyleyse devletleşme, siyasal ilişkide yeni fakat aynı zamanda “gelişmiş” bir aşamayı temsil etmektedir. Bu aşamanın özgül koşulu ise, siyasal bağın belli bir doygunluğa ulaşması, başka bir deyişle iç düzenin sağlanması ile beraber topluluğu var eden enerjinin “dışarıya” sevk edilebilecek raddeye ulaşmasıdır. Buna göre siyasallık, topluluğun kendi içinde anlamlı bir itaat ve otorite ilişkisi geliştirmesi iken; devletleşme, bu ilişkinin tesis edildiği ve iç düzenin artık sağlandığı bir aşamanın sonrasını, yani topluluksal enerjinin artık dışarıya döndürülerek içerideki düzenin ve bu düzeni sağlayan içkin nedenlerin topluluk-içi çatışmalardan korunabildiği ve siyasal olanın yetkinleşme açısından çok daha işlevsel halde olduğu bir düzeyi temsil eder.

Osmanlı'nın kuruluşu meselesine odaklanan bu çalışma, bu bağlamda, devletleşme sürecini aşamalı olarak gelişen ve erginleşen bir siyasallık bağlamında formüle etmenin imkânını arayacaktır. Temel önermeye göre Osmanlı, kuruluş aşamasında, devletleşme aşamasına kavuşabilmek için iç düzenini ve bağını inşa etme zorunluluğunu devlet-öncesi siyasallık formlarına dayanmak suretiyle tesis etmiş, fakat kendi iç düzenini sağlamak ve devletleşme aşamasına ulaşabilmek için, topluluksal enerjiyi dışarıya yöneltecek sembolik araçların varlığını kendi siyasal işlevine katmak istemiştir. Buna göre, Osmanlı'nın, kuruluş aşamasında bir aşiret konfederasyonu olarak ‘beylik’ (şeflik) düzeyinde ortaya çıkması ile bu beyliği devlete sıçratacak -ve bu minvalde beyliğe iç birliği sağlamanın yanında beyliği bir arada tutan içsel enerjinin dışarıya doğru sevk olmasını sağlayarak içerideki düzene belli bir meşruiyet ve otorite kazandıracak olan siyasal form birbirine eklenmiştir. Osmanlı'nın kuruluşunda ‘kurucu’ bir etki atfedilen Gaza ideolojisi, bu bağlamda, işte bu eklenme düzleminin tam merkezinde bulunmaktadır. Bu nedenle Gaza ideolojisi, siyasal antropoloji perspektifi bağlamında yorumlayacak olursak, devletleşmeyi kurması beklenen

içkin toplumsal enerjidir. Fakat bu enerji, yani devletleşmeyi örgütleyecek olan ideoloji, tüm varlığını ve anlamını devlet-öncesi siyasal ilişkilerle olan bağıntısından devşirir.

Devletin Siyasal Antropolojisi

Siyasal teorinin en netameli kavramı olan Devlet üzerine görüş birliği olmamasının sağladığı en büyük fayda, devletin kendisini bir dizi farklı olgu, kavram, süreç vb. unsurlarla bir arada düşünmeye imkân sağlamasıdır. Devleti bir egemenlik ya da iktidar ilişkisinin en üst basamağı olarak kaydederken göz önünde bulundurmamız gereken nokta, mevzu bahis edilen egemenlik ilişkilerinin 'devlet-öncesi' ile 'devlet-ile' (devlet sonrası) arasındaki bağıntılarını -ve varsa- farklarını tahlil etme zorunluluğudur. Diğer bir deyişle, devlete atfedilen ve fakat devletin toplumsal üretimi diyebileceğimiz ilişki setlerine oldukça yabancı duran 'özerklik' eksenli bir devlet okuması, devletin üzerine yerleşmiş olduğu tüm iktidar ilişkilerini devlete bağlamak suretiyle anakronik bir durum yaratır. Yine benzer bir problem, devleti 'tarihin sıfır noktası' olarak kavrama uğraşdır ki, bu da devletin kendisini devleti var eden süreçlere içkin bir nüve olarak koyutlamak suretiyle devleti ereksel bir bakış açısına oturttarak onun tarihsel ve toplumsal bağlamını göz ardı etmektir. Bu da, açıkça, devletin edinmiş olduğu siyasal biçimi, öncesinde bulunan toplumsal ilişkilere eklemek suretiyle devleti "erken doğurtmak" (Claessen ve Skalnik, 1993: 3) şeklinde tarif edebileceğimiz bir probleme kapı açar.

Bu ve benzeri problemlerden kaçınmak ve devleti içinde bulunduğu toplumsal ve tarihsel koşulların ışığı altında inceleyebilmek adına devletin siyasal antropolojik teorisi yardımcı olabilir. Siyasal antropoloji, devleti, toplumdaki farklılaşmış üst-yetkesel bir otorite olarak ele almak ve devleti soyut ve sınırlı-işlevsel bir bağlama oturtmaktan ziyade, onu bir oluşum veya süreç olarak ele alarak, devletin gelişimine neden olan ilişkisel düzlemleri devlet teorisinin içine katmaya çalışır (Swartz, Turner ve Tuden, 1966: 4). Böylece, hem devlet üzerinde geliştiği toplumsal ilişkiler ağı içerisinde anlaşılabilen, hem de teorisinin merkezine olguların ampirik gerçeklikleri katılabilir. Radcliffe Brown'un deyişle devlet, "kompleks ilişki sistemleri ile birbirine bağlanmış olan insanların birlikte bir araya gelmeleridir" (Brown, 1940: xiv).

Devlet, Brown'un da öne sürdüğü gibi, toplumda mevcut ilişkilerden ayrı ve özerk ya da onlardan bağımsız şekilde işleyen bir mekanizma değil, toplumsal ilişkiler tarafından biçimlendirilen ve toplumsal olandan izler taşıyan geniş kapsamlı ilişkiler ağıdır. Siyasal antropolojinin bakış açısı içerisinde devlet, bu sayede, soyut hipotezler üzerinden kurgulanan normatif bir kavram olmaktan ziyade, somut ilişkiler ağı içerisinde yeri ve işlevi belirlenebilen ve belirlenebildiği ölçüde ait olduğu toplumsal ilişkiler kümesi nezdinde konumu ve işlevi işaretlenebilen sosyal bir gerçekliktir (Kristiansen, 2001: 29-30). Bu nedenle siyasal antropoloji

açısından devlet, siyasal ve toplumsal olanın birbirinden farklılaştığı yerde değil, tam tersine bu iki kümenin birbiriyle ilişkilendiği düzlemlerde anlaşılabilir ve hatta kuramsallaştırılabilir bir kavramdır. Nitekim Fortes ve Evans-Pritchard, devlet adı verilen ve fakat muhtevasında geniş kapsamlı siyasal ilişkiler ağını içeren bu üst kavramı tümüyle ilişkişel düşünme odaklı bir bakış açısına oturtmaya çalışmış ve bu sayede siyasal teoriden büyük oranda farklılık arz etmişlerdir. Nitekim onlar, soyut hipotezlere dayanarak olguların sav haline getirilmesi sonucunda veri ile kuram arasında zayıf bir bağ bulunduğu düşünçesinden hareketle, olgular üzerinden teorinin oluşturulması gerektiğini iddia etmişlerdir (Fortes ve Evans-Pritchard, 1940: 4). Bunun açık anlamı, devlet, olgulardan bağımsız herhangi bir hipoteze dayanarak, geçmiş ile gelecek zaman arasında tutarlı ve istikrarlı bir denge oluşturması beklenen bir kavram değil, toplumsal ilişkilerin somut gerçekliği içerisinde belirlenen ve bu gerçeklik içerisinde anlaşılması gereken ilişkişel bir olgudur (Abeles, 2012: 40).

Siyasal antropolojinin referans kaynakları arasında yer alan kimi kaynaklarda devlet bir taraftan “mülkiyet eşitsizliğinin sürdürülebilmesi için”, diğler taraftan “fetih, işgal ve haraç yoluyla” kurulan (Oppenheimer, 2005) ve kendisini toplumsal olandan farklılaştırırken toplumsal eşitsizlik ilişkilerine dayandıran bir yapıdır (Engels, 2010). Ancak, siyasal antropoloji ne bu kaynaklara indirgenebilecek kadar dar kapsamlı bir çerçeve içerisinde olgunun kendisini yorumlar, ne de devlete ilişkin hipotezlere dayanmayı reddetme pahasına kendiyile çelişkiye düşme eğilimine girer. Zira siyasal antropoloji, bize, devlete ilişkin evrensel, normatif ve aşkın bir çerçeve sunmaktan ziyade; devleti ilişkişel okumayı öneren bir bakış açısı sunması itibariyle kuramsal bir referans değil, olsa olsa bir okuma biçimidir. İşte bu nedenle devletin siyasal antropolojik teorisi, en başta, incelemeye konu olan devlet adlı nesneyi, devlet-olma şartlarına hükmeden tarihsel ve toplumsal koşullar ve ilişkiler içerisinde teorize etme uğraşındadır. Bu sebeple siyasal antropoloji, teoriden ziyade bir yöntem olarak ele alındığında devlet kavramını normatif ve bağlayıcı çerçeveden uzaklaştırır; böylece devleti biçimlendiren koşullara odaklanmayı sağlayarak, bakış açısını toplumsal alanın bütününe çevirir. Dolayısıyla siyasal antropoloji, en kaba biçimiyle, siyasal teoriyi devlet ile toplum arasındaki örtüşme, eklemlenme ve inşa süreçleri içinde ele almaya çalışır. Bu süreçler, politik varlık olarak insanın siyasallaşmasında etkili olan yapılardan müteşekkil olmaları nedeniyle önemlidir (Balandier, 2010: 3). Siyasal antropoloji, devleti veya siyasal olanı kavramsal olarak değil, ilişkişel oluşunu inceleyebildiği “alanlar” üzerinden okuma gayretinde olarak, kurumların ve iktidar ilişkilerinin gerçekleşme biçimlerine yoğunlaşır (Balandier, 2010: 5). Bu nedenle siyasal antropoloji açısından iktidar ilişkilerinin saf siyasal formu olarak şiddet, baskı ve tahakküm unsurlarından öte, siyasal iktidarın sembolik ve simgesel formları da önem arz eder.

Siyasal antropolojinin siyasal iktidarı alan ve ilişkisellik mefhumları üzerinden ele alma çabası ve yöntemi, devletin siyasal teorisinden farklı neticeler ortaya çıkarır. En başta, siyasal antropolojinin ana yönelimi, siyasal ilişkinin evrimsel bir haritasını çıkarmak ve bu haritalandırma içerisinde toplulukların devletleşmeyle tanışma ve karşılaşma biçimlerini mercek altına almaktır (Macleod, 1931: 9-13). Burada temel hedef, devleti ereksel bir son olarak tasvir etmekten ziyade, devletleşmenin kendisini bir deneyim olarak incelemek ve toplulukların devleti deneyimlemek suretiyle kendilerini nasıl dönüştürdükleri sorusunu yanıtlamaktır. Devlet, bu yöntemsel çaba içerisinde, toplulukların izlediği diyalektik bir aşım olarak değil, kolektif varoluşa yaşanan dönüşümler ile yeniden yapılanan toplumsal bir örgütlenme olarak belirir. Bu zamansal belirim, devletin örgütsel yoğunluğuna göre değil, devlet-ile meydana gelen topluluksal işlev ve eylemlere göre yorumlanır. Başka bir deyişle devletin siyasal antropolojisi, devletin kavramsal içeriğine ve buna uygun biçimlenmiş örgütlenme tipolojilerinin normatif eleştirisine değil; devlet vasıtasıyla beliren eylem ve davranış biçimlerine odaklanarak devleti ilişkiyel, gündelik, vb. unsurlarla okumaya çalışır. Bu nedenle siyasal antropoloji açısından 'siyasal eylem' ve[ya] bu eylemin şekillendiği ve anlamlandırıldığı 'siyasal alan' oldukça kompleks, çeşitli ve sosyal içeriklidir. Diğer bir deyişle siyasal olan, devlet ve onda temsil olunan baskı ve şiddet araçları özelinde sınırlanmış bir işlevsellik ile malul ve sınırlı değildir. Tersine, siyasal olan, karmaşık toplumsal ilişkilerin etkisi yoluyla oluşan dinamik bir sahadır. Siyasal alan, Pritchard'a göre, "uzamı paylaşan bir grubun yapısal eylemler belirlemesiyle oluşan" ortaklık düzlemidir (Evans-Pritchard, 1940: 265). Bu ortaklık, grup üyelerinin bir arada olmayı deneyimleme biçimiyle doğrudan ilişkilidir. Şu halde siyasallık, toplumsal olanı oluşturan grup üyelerinden farklılaşmış ve onlara yabancılaşmış özerk bir rasyonalite ve işleve sahip bir *devlet kavramı* ile sınırlı bir anlama sahip olmanın çok ötesinde, bizatihi toplumsal olanla ilişkili ve ona eklenmiş bir *devlet-olma* süreci ile yakından ilişkilidir. M. G. Smith'e göre siyasallık, kolektif varoluşu etkileme gücüne haiz her alanda mevcut bir içkinlik olarak değer taşımaktadır. Ona göre kolektif karar aşamalarını etkisi altına alabilen veya bununla değer içeren her tür unsur, doğrudan siyasal nitelik taşır (Smith, 1956: 43-45). Bu, siyasal olanın, son kertede, kolektif yapı üzerinde etki kapasitesine sahip olup olmadığı problemini içermek zorunda olduğunu belirten bir düşüncüyü açığa çıkarır. Siyasal olan, şayet kamusal olanı belirleme ve etkileme gücüne sahip olup olmama sonucunda beliriyorsa, buradan çıkan mantıksal sonuç, siyasal olanın ezeli-ebedi bir aşkınlık içinde düşünölemeyeceği, tersine olgusal olanın içerisinde devamlı yapılaşan bir süreç olduğudur. Diğer bir deyişle, siyasal olana dönük antropolojik perspektif; kavramsal düzeyde bir siyasallıktan değil, inşa ve ilişki içinde olan bir siyasal süreçten söz eder. Kurtz, siyaseti meydana getiren

şeyin bağımsız ve içeriği kendinde menkul olan soyut bir siyasal ilişki olmadığını söyler. Ona göre siyasal ilişkinin özünde mevcut olan itaat ilişkisi, kolektif olanı biçimlendirdiği için ve sürece siyasal addedilir; yoksa itaat ilişkisi, kendi saf biçimiyle siyasal olanın özünü oluşturmaz (Kurtz, 1979: 43).

Bu tartışma bizi siyasal olanın devlete dönüştüğü tarihsel uğrağın tartışılması noktasına ulaştırır. Pek çok antropolog ve arkeolog, devlet adıyla anılan kolektif siyasal biçimin, tarihsel süre içerisinde kent olgusuyla birlikte geliştiğini, çünkü kent olgusunun devlet kavramına yüklenen somut işlevleri görünür kıldığını ifade ederler (Claessen ve Skalnik, 1993: 16). Kentin toplumsal yaşamı işlevsel ve davranışsal olmak üzere çoklu yapıları bölmesi, kolektif yaşamı birbiriyle çatışan, uzlaşan, eklemelenen ya da uzak tutulan bir dizi alandan müteşekkil karmaşık bir yapıya dönüştürür. Böylesi karmaşıklık içerisinde siyasal olan, bu farklı alanların karşılaşma biçimlerinden türeyen ve onlara hükmederek onları yeniden dönüştüren bir dolayımlayıcı olarak belirginleşir. İşte devlet, bu karmaşık yapıları dönüştürme kudretine haiz alanların üzerinde, onlar tarafından biçimlenerek ve onları temsil ederek bu alanlar çoğulluğuna hükmeden üst yapı olarak çıkar. Fried, devletin bu üst yapısal beliriminde analogik bir bağlam olarak akrabalığın izlerini görür (Fried, 1967: 185). Akrabalık, kolektif varoluşu ve bu varoluşun istikrarı ile düzenini garantiye alan bir ilişki deneyimi olarak, bu kolektif ilişkiyi düzenleyen, denetleyen ve bu kolektif bağın sürdürülebilirliğinden sorumlu organizatöre ihtiyaç duyar. Bu organizatör, Fried'e göre devletin kendisidir; devlet, bu yönüyle yalnızca eşitsizliğin garantörü değil, nüfus artışı ile bu nüfusun sahip olmak zorunda olduğu kaynaklar ve yine bu nüfus dolayımıyla sürdürülmesi zaruri olan kolektif bağın arasındaki ilişkiyi ve uzlaşmayı sağlamakla görevli bir dolayımlayıcıdır. Fried'in görüşlerine göre devlet, yeniden üretim için zorunlu olan öğeler ile bu öğelerin sağlayıcısı ve tüketicisi olan nüfus arasındaki dolayımı sağlamakla sorumludur. Bu yönüyle devlet, bir taraftan yeniden üretim araçlarının sağlandığı toplumsal alanda, diğer taraftan ise bu üretim araçlarının tasarlandığı, organize edildiği ve son kertede dağıtımının tahsis edildiği siyasal alanda faaliyet gösteren ve bu açıdan salt siyasi alanla özdeşleşmeyip, toplumsal olan ile siyasal olanı bir araya eklemleyen bir dolayımlayıcıdır.

Benzer görüşler Carneiro'da da karşımıza çıkmaktadır. Carneiro, nüfusun üretim gücünü belirleyen doğası ile devlet arasında doğrudan bir bağ görür (Carneiro, 1970: 734). Carneiro'ya göre devlet, insan gücünün kapasitesine göre biçimlenen bir örgütlenmedir ve bu haliyle demografik sınırlılıklar karşısında pasifize olur, ancak artan nüfus nedeniyle de çevreye doğru harekete geçen yayılmacı bir karakter gösterir. Bunun temelinde yatan ana unsur, nüfusun artması ile bir taraftan coğrafi sınırlılığın yol açabileceği iç sorunlardır: artan demografik baskı nedeniyle üretim fazlası tüketim karşısında açık verir, bu da orta ve uzun

vadede grubun yeniden üretimini tehlikeye atar. Diğeri ise, üretim-tüketim dengesizliği nedeniyle grup içi dayanışmanın giderek çatışmaya ve bunun da sonucunda istikrarsızlığa yol açacak olmasıdır. Öyleyse demografik baskı, aynı anda iki şeye neden olur: ilki, artı insan fazlasının toplumsal olanı yeniden üretmek için gerekli olan maddi üretim nesnelere tedarik edilmesinde kullanılması; ikincisi ise grubu, kendisi için dışarıya doğru harekete geçirecek içsel bir itici güç (ideoloji). Webster, içsel sınırlılıklar karşısında grubun dışarıya doğru yönelmesi sonucunda önderlik makamının ortaya çıktığını, bunun da savaş-paylaşım ilişkisini giderek koruyucu-korunan ilişkisine döndürdüğünden bahseder (Webster, 1975: 464-470). Devletin kökeninde yer aldığı iddia edilen bu koruyuculuk (patronaj) ilişkisi, örgütlenme ile ideoloji arasındaki bağın da kökenini oluşturur. Zira grubu dışarıya harekete geçirecek içsel motivasyon, bu motivasyon ile elde edilen artının paylaşımı ve planlamasından sorumlu bir uzman sınıfı ön gerektirir. Bu uzman sınıf, toplumsal yapının gündelik ilişkilerden meydana gelen yapılaşmış işleyişinin üzerine konularak, toplumsal olanın dışarıya doğru genişletilmesinden sorumludur. Dışarı doğru genişleyen, toplumsal olanın maddi boyutu olmanın ötesinde, toplumsal olanı kuran ve onu bir arada tutan değer sistemlerinden türeyen kolektif enerji ve yine onun tarafından biçimlendirilen kolektif organizasyondur. Earle, klasikleşen çalışmada, devlet-öncesi siyasal yapılar olarak bilinen Şeflik sistemlerinin devlete doğru dönüşmesinde etkili olan sürecin, tam da az evvel bahsi geçen dışarı doğru açılma olduğunu ifade eder. Earle'e göre Şefler, yükümlülükler ile bu yükümlülüklerden doğan kazanım ilişkilerine dayanarak toplumsal olanı itaat ve üretim gibi ayrıksı ilişkiler nezdinde bir araya getirerek iktidarlarını kurmayı başarırlar (Earle, 1997: 17-19).

Şeflik sistemi, toplumsal olanın yeniden üretiminde etkili olan ilişkileri dolaylı olarak devletin ön biçimini oluşturur. Şef (ya da önder), toplumsal alana hükmeden alanlar ve bunları oluşturan değerleri örgütlemek suretiyle kolektif olanı somutlar (Service, 1975: 290). Bu somutlama, kolektif varoluşu siyasal dizgeye taşıyan olgusal olarak ifade edilebilir; zira siyasal olanın temelinde bulunan toplumsal alanlar, birbirleriyle ilişkili kılınmak suretiyle ortaklaşa yaşamın varoluşsal dizgelerini meydana getirirler. Bunu örgütleyen ilişki biçimi olarak siyasallık, içsel eklemlemelerin dışarıya doğru harekete geçirilmesi için ihtiyaç duyulan bağlayıcı ve dolaylı enerjiyi açığa çıkması olarak düşünülebilir. Başka bir deyişle devlet, salt grup içi eşitsizlik ilişkileri ile malul ve sınırlı bir organizasyon değildir; kolektif varoluşu bir arada örgütleyecek olan değerler arasındaki geçişler ve eklemlemelerden türeyen üst yapısal oluşumdur. Bunun açık anlamı, devlet, toplumsal tabakalaşmanın ve siyasal farklılaşmanın bir göstergesi olmanın ötesinde, toplumsal davranışların

ve eylemlerin meşrulaştırıcı katalizörüdür. Böylece uyruklar, devlete atıfla davranışlarını ve eylemlerini belirli meşru ve olumlu kategorilere sokarak diğer üyelerin gözünde belli bir onay kazanabilirler. Service, bu ilişkiyi “yasallık” kavramıyla açıklayarak, devletin, adeta bir ideoloji gibi zihinlerde çalışma biçimini vurgulamak ister (Service, 1975: 163). Devletin ‘ideolojik’ boyutu, siyasal farklılaşmanın yol açtığı eşitsizliği adeta maskeleyerek üyelere varoluşsal anlam ve alan açmasıdır. Ancak devletin varoluşsal anlam yaratan bu ‘ideolojik’ bağlamı, devlet-vasıtasıyla elde edilen erk ve kaynaklarla ilgilidir. Zira devlet, içeride sağlanan düzenin bir göstergesi olarak, bu düzenliliğin dışarıya doğru açılmasının olanaklarını muhtevasında barındırmış olur. Çünkü devlet, grup içi düzenliliğin sağlanma aşamasından sonra beliren bir kolektif örgütlenme biçimi olduğu için, grubun yeniden üretiminin sağlanması adına grup enerjisinin dışarıya doğru sevk edilmesinde gerekli olan yönetim ve planlama faaliyetlerinin gerçekleşme zemini olduğu kadar, grubun enerjisini dışarıya doğru sevk edecek olan ilkelerin ve değerlerin bizatihi temsilcisi konumundadır.

O halde devletin yasallığı ve otoritesi, doğrudan toplumsal ve kültürel kaynaklardan beslenerek, ya da bu unsurların devlete eklenmesiyle meydana gelir. Siyasal ilişkinin özünde bulunan itaat, bu anlamda, uyrukların yalnızca siyasal otorite karşısındaki pozisyonunu değil, aynı zamanda onların bir arada oluşlarını imleyen kolektif varoluş karşısındaki konumlarını da içermektedir. Siyasal ilişkinin inşası, şu halde, kendisini toplumsal-kültürel olanın bir devamı ya da onunla bağıntılı olarak sunma becerisi ile yakından ilişkilidir. Siyasal olanın özgün ve işlevsel örgütlenme biçimi olarak devlet, bu yönüyle, toplumsal olandan yetkesel düzeyde farklılaşsa dahi, kendisini toplumsal olanla doğrudan bağıntılı gibi sunmak zorundadır. Çünkü devlet, yalnızca buyurma gücüne haiz veya şiddet araçlarının yegâne tekeli olarak toplum üzerinde saf ve sınırsız bir tahakküme sahip bir mekanizma değildir. Devlet, toplumsal olanın bir araya gelme enerjisinden türeyen ve bu enerjinin dışı açılması için ihtiyaç duyulan fonksiyonların bir araya geldiği üst dolayımıdır. Toplumsal enerjinin dışı açılması, iç düzenin ve birliğin – ve bu yönüyle istikrarın – asgari düzeyde sağlanmış olduğunun bir göstergesi olmasından dolayı devletin ‘ön-biçimi’ ya da ‘erken’ aşaması olarak formüle edilmektedir. Devletin böylesi bir ‘erken’ aşama düzeyi üzerinden okunması, Toynbee’nin ünlü “meydan okuma” önermesini akla getirir. Bilindiği üzere Toynbee, toplumların, karşı karşıya kaldıkları çeşitli koşullara karşı geliştirdikleri tepkiler ile buldukları aşamayı aşmış olduklarını söyler (Toynbee, 1946: 35). Benzer şekilde Lenski, Afrika’da bulunan küçük kolonilerin – ki bunlar, metinde, içerdikleri sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi ve sahip oldukları siyasal örgütlenme biçimi nedeniyle ‘şeflik’ statüsünde olarak tartışılmaktadır – zamanla içsel baskıdan kurtularak, coğrafi

açından uygun ve kaynak tedarikinin daha rahat sağlandığı bir yerleşim bölgesine geçmesiyle devlet oluşumunu tamamladığını ifade eder (Lenski, 1966: 161). Bunun açık anlamı, devlet, içerideki enerjinin dışarıya doğru yönlendirilmesi neticesinde toplumsal varlığın kendi rüstünü ispat etmesinin koşulu, imkânı ve göstergesidir. Diğer bir deyişle, devletleşme, toplumsal varlığın kendisini siyasal bir örgütlenme olarak sunmasının bir adım ötesidir; yani toplumsal olanı bir arada tutan ve siyasal ilişkinin özünü oluşturan kolektif enerjiyi somut bir üretim ve aktarım düzeyine geçiren ileri aşamadır. Bu ileri aşama, toplumsal enerjinin “savaş” yoluyla dışa vurulduğu moment olarak devletleşmenin ön biçimidir (Spencer, 1897: 165). Savaş, hiyerarşik bir örgütlenmenin ve kolektif enerjinin dışavurumunun göstergesi olarak, disiplin yoluyla bir aradalığı toplumsal olanın kendisine yöneltir. Böylece toplum, bir arada oluşunu belli bir değer mertebesi aracılığı ile kavarken, bu değer içerdiği kolektif varoluşu deneyimleme biçimi olarak hiyerarşik örgütlenmeyi normalleştirir. Siyasal farklılaşma ile temsil edilen devletin toplumsal olandan kopuşunu bu hiyerarşi ekseninde görmek gerekir. Dahası, devlet öncesi siyasal form olarak şeflik örgütlenmesinin, savaşçı bir toplum biçimi olarak bilinmesinin nedeni budur. Otterbein, merkezileşmemiş toplumlar (şeflik) ile merkezileşmiş toplumlar (devlet) arasındaki sürekliliğin, askeri disiplinin örgütsel bir düzenlemeden ziyade siyasal varoluş biçimi olduğunu ifade eder (Otterbein, 1970: 25). Bu nedenle, toplumsal enerjiyi belli bir düzen ve hiyerarşi içinde sağlama gerekliliğine dair düşüncenin bir değer yargısı olarak aktarımı, şefliğin devlete bıraktığı mirastır. Zira devletin üzerine yerleştiği itaat ilişkisinin özünde, toplumsal varlığın kendi bir aradalığına duyduğu itaat gelmekte, devlet, bilhassa savaşçı-şeflik örgütlenmesinde görülen bu ilişkiyi kendine eklemektedir.

Devletin, önceki siyasal formlarda – bilhassa şeflik sistemlerinde – mevcut olan toplumsal enerjiyi kendisine eklemeye arzusunun temelinde yatan şey, siyasal farklılaşmayı içsel bir çatışma nedeni olmaktan çıkartıp, toplumsal enerjiyi dışarıya doğru yöneltebilme arzusudur. İbn Haldun’un ustalıkla belirttiği gibi, asabiyyesi (toplumsal enerji) yüksek topluluklar, bir arada olmanın vermiş olduğu güven ve sadakat ile savaşçılar ve savaş, böylesi topluluklar için yaşamsal olduğu için savunma güçleri de o denli gelişkindir (İbn Haldun, 2007: 95-99). İbn Haldun’un asabiyye kuramında belirgin olan şey, savaşçı toplulukların sahip olduğu asabiyyenin arkaik bir kurucu güce sahip olması nedeniyle devletleşmiş - uygar - toplumlar için hem potansiyel bir tehdit taşıması fakat hem de bu toplumlara adeta örnek oluşturmasıdır (Yıldız, 2010: 41). Denilebilir ki, asabiyyesi güçlü savaşçı toplulukların uygar toplumlar için tehdit oluşturma nedeni, asabiyyenin imlediği yüksek enerjinin devletleşmeye kapı açarak merkezi gücü tehdit etmesidir. Bu yüzden merkezi güç, kendi muhtevastaki

bu güçlü asabiyyeye sahip toplulukları ya merkezde soğurmak ya da çeperlere iterek merkezden uzaklaştırmak ister. Ancak Osmanlı'nın devletleşme sürecine baktığımızda, asabiyyenin belirli bir merkez güç tarafından temellük edilmesine karşı çıkarak kendi iç asabiyyesini muhafaza etmeyi arzulayan ve bu nedenle karşı-devletleşme ya da devlete-karşıtlık olarak nitelendirebileceğimiz refleksler gelişmiş ve bu olgu Osmanlı'nın devletleşme sürecinde yerel ve iç kültürel dinamikleri kendi merkezinde temsil ettiği asabiyyeye dahil etme stratejilerini gerekli kılmıştır. Bu yüzden Osmanlı, öncelikle bu karşı-tehditleri bertaraf etmek ve hem kapsayıcı hem de merkezi bir siyasal iktidar yapısı tesis edebilmek adına, yerel dinamiklere hem dayanan fakat hem de onları kendi asabiyyesine katmaya çalışan gerilimli bir politika izlemek zorunda kalmıştır. Bu gerilimli politika, devletleşme sürecinde ihtiyaç duyulan merkeziliğin, henüz ayrılaşmış bir tabaka olmaksızın, yerel dinamikler ile aktörlere ve onların özgül yerel-kültürel söylemlerine olan bağımlılıktan kaynaklanır. Örneğin bir ön-devlet biçimi olan şeflik ile devletin nihai formu olan merkezilik arasındaki geçiş, hem merkezileşmeye katkı sağlayacak hem de yerel güçler ile merkezileşme azmindeki siyasal güçler arasındaki bağı güçlendirecek olan savaş ve savaşçılık yoluyla mümkün olmuştur. Zira söz konusu edilen bu erken ve ön aşamalarda devletleşmenin koşulu ve imkânı, toplumsal enerjiye dışsal akım kanalları yaratabilmekten geçer. Aksi halde bu enerji içeride boşalarak topluluk içi düzeni tehdit edebilir. Devleti şeflikten ayıran en temel unsur, devletin, uzmanlaşma ve işlevselleşme yoluyla bu enerjiyi olabildiğince içeriden uzak tutması ve bunu şeflik sistemlerinden daha iyi başarabilmiş olmasıdır. Bu başarının temelinde yatan ana dinamik ise, toplumsal enerjiyi içeride bir düzen yaratımı, dışarıya ise yöneltim nedeni olarak sağlamak, başka bir deyişle *devlet ideolojisini* organize edebilmektir.

Bu devlet ideolojisinin benzerini sunan İbn Haldun, toplumsal ve siyasal olanın birbirine eklemeli olduğu anları oldukça detaylı bir şekilde sunmuştur. Örneğin, asabiyyetin din dâhil her tür beşeri bağdan önce geldiğini savunduğu iddiasında (İbn Haldun, 2007: 334) ifade etmiş olduğu gibi, siyasal olanın içeriği soyut biçimde değil, toplumsal şekilde düzenlenir, zira siyasal olanın toplumsal olanla sürekliliği bu ilişkisellik ile vuku bulur. İbn Haldun, asabiyyenin üretici-yaratıcı bağlamının güçlü olduğu göçebe toplumlarda deneyimlenen kolektif bağın, yerleşik-uygar toplumlara kıyasla daha fazla olduğunu söylerken, amacı, bu enerjinin işaretlediği kolektif varoluşun eylem düzeyinde daha fazla ortaklığa tekabül ettiğini iddia etmektir. Başka bir deyişle, asabiyyenin güçlü olduğu göçebe (devletsiz) toplumlar, devletleşme potansiyeline sahip olmalarından ötürü toplumsal enerjilerinde yaratıcı bir siyasallık mevcuttur; zira bu enerji yoluyla kendilerinin kolektif *bir-aradalıklarına* amaçsal bir bağ yükleyerek kendi

iç düzenlerini ve birliklerini sağlarlar. İbn Haldun, bu göçebe grupların asabiyye yoluyla kolektif bağı her daim deneyimlediklerini ifade ederken, topluluğun yaşamsal ihtiyaçlarının bir arada sağlandığı eşitlikçi bir siyasal yapının varlığına ışık tutar. Böylece göçebe toplumlar, devletleşmenin nüvesini kendi içlerinde taşırlar. Ancak İbn Haldun, devletleşme nüvesi ile bizatihi devletin kendisi arasındaki gerilimden haberdardır: devletleşme nüvesi taşıyan göçebe kültürün tüm amacı kendi içsel düzenini ve bunu sağlayan eşitlikçi yapıyı korumaktır – diğer bir deyişle devletleşmenin kendisini özünden koparılış olarak gördüğü için devletleşme arzusu “ilk elde” yoktur. Buna karşın devlet, iç düzenini eşitsizlikçi (uzmanlaşmış) bir siyasal formda sağladığından, toplumsal enerjide gerileme yaşar. Bu nedenle devlet için en büyük tehdit, kendi siyasal varlığını devindiren “öz” mefhumunu, yani toplumsal enerjiyi şimdide taşıyamamak ve böylece içerideki birliği ve düzeni kaybetmektir. Dolayısıyla devlet, kendi devlet-öncesi bağlamını, yani devletleşmesine imkân kazandıran o an’ı hatırlamak, ona dönmek ya da onu her daim ulaşılabilecek bir yakınlıkta muhafaza etmek ister. İbn Haldun’un göçebelik ile yerleşikliğin bir arada bulunmasından kast ettiği, bu ikili arasında gerilimli ilişkinin devletlerin yükseliş ve çöküş aşamalarına kaydetmesi nedeniyledir. Diğer bir deyişle, devletler, asabiyyelerini kaybettikçe çöküşe, asabiyyelerini kuvvetlendirdikçe yükselişe geçerler; çünkü içerideki birliğin sağlanması ve toplumsal enerjinin dışarıya yöneltilerek devletin gücünün pekiştirilmesi bununla mümkün olur.

İbn Haldun’un görüşleri yalnızca kuramsal düzeyde değil, fakat bilhassa Orta Doğu ve Batı Asya toplumlarının tarihsel gelişimleri ile dönüşümlerini anlamak açısından son derece faydalıdır. Özellikle İslami Orta Doğu’da ahlak sistemleri (yaşam tarzları) ile siyasal örgütlenme arasında kurulan yakın bağ göz önüne alındığında (Arkoun, 1994: 114-120), İbn Haldun’un düşünceleri daha net anlaşılabilir. Arkoun’un ifade ettiği gibi, Orta Doğu ve Batı Asya uygarlıkları, yerli değerlerini bütünüyle siyaset ve ahlakın, diğer bir deyişle yasa ile yaşam tarzının bir aradalığına indirgemişler, böylece siyasal örgütlenme ile toplumsal-kültürel varoluş sekansları arasında doğrudan bir bütünleşme gözetmişlerdir. Bu, açık biçimde, siyasal farklılaşmanın muğlak kaldığı bir coğrafyada siyasal yapının toplumsal temele sahip olduğunu gösterir. Benzer biçimde, Arap yarımadası halklarının tarihini inceleyen Rosenfeld de, bedevi (göçebe) toplumların kendi şerefleri ve şöretleri için elde ettikleri prestij ile kendi siyasal yapılarını muhafaza ettiklerini belirtir (Rosenfeld, 1965: 177). Yağma ekonomisi, bu coğrafyanın hâkim politik ekonomisi olsa da, asıl niyetin toplumsal bir statü olduğu anlaşılıyor. Nitekim yağma, topluluk içi düzenin sağlanmasında kolektif bir paylaşım ilkesinin temelidir. Ürdün coğrafyasındaki araştırmalarında Antoun, tarihin erken aşamalarından itibaren Arap yarımadasında yağma

yoluyla geliştirilen dağıtım ekonomisinin şefin siyasal statüsünü pekiştirdiğini ve paylaşım ekonomisi ile toplumsal korunmanın bir arada işletilerek şefin yalnızca siyasal bir lider değil, aynı zamanda topluluğun ahlaki muhafazasından da sorumlu bir aktör olduğunu belirtir (Antoun, 1967: 295-297). Bu, şefin siyasal bir lider olmanın ötesinde “Baba” figürü ile benzeştirildiğini göstermesi bakımından ilginçtir. Zira, İslami coğrafyadaki paternalist ve patriarkal siyasallık, “analojik akrabalık” (Holy, 2015: 99) bağı ile toplumsal satha dek uzanarak siyasal olanı doğrudan bu alan içerisinden inşa eder. Bu, İbn Haldun’un asabiyyenin kuvvetli olması için gerekli olan bağıın neden “kandaşlık” düzeyinde inşa edilmesinin zaruri olduğuna ilişkin tezlerini açıklar. Kandaşlık bağı, siyasal bağıın kamusal bir ilişki olmasının ötesinde, ahlaki sorumluluklar ve paylaşımlar ile desteklenmesini ifade eder. Bu bağıın özelliği, kolektif sorumluluk ve paylaşım ilkelerini siyasallık öncesinde kurarak siyasallığa öncel mahiyette inşa etmesidir. Diğer bir deyişle, kandaşlık bağıının devlet-öncesi siyasallığı, açıkça, siyasal bir form olarak kurulan devleti ön-belirleyen içkin statü olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla kandaşlık bağıının devlet-öncesi bağlamı, devleti örgütleyecek olan asabiyyeden başkası değildir.

Asabiyye Bağı ve Kutsal Savaş (Gaza) İdeolojisi

Göçebelikten Devletleşmeye Asabiyyenin Tesis

Osmanlı'nın devletleşme süreci beylikten devlete doğru bir süreç takip eden oluşum hattını içermektedir. Bu oluşum hattında konumuz itibariyle önemli olan hususlar, siyasal antropolojinin işaretlediği devlet-öncesi unsurlar ile devletleşme arasında kurulan bağ ve süreklilik ile İbn Haldun'un ortaya attığı “asabiyye” kuramının etkileridir. Osmanlı, kendi devletleşme sürecinde pek çok tarihsel ve toplumsal bağlamdan izler taşımış olmakla birlikte, devletleşme sürecini de doğrudan bu kolektif kültürel aktarımların üzerinde bina etmiştir. Bunların başında, Osmanlı'nın göçebe bir beylik olarak kurularak, merkezi bir siyasal yapıya kavuşması gelmektedir. Ancak Osmanlı'nın göçebelikten devlete doğru izlediği seyir, siyasal formun kendisinde biçimsel bir dönüşüm oluşturmuş olsa da, devletleşme sürecinin kendisi devlet-öncesi beylik (göçebelik) formlarıyla süreklilik taşımaktadır. Bu, Osmanlı'nın kuruluşunu belli bir tutarlılık ve süreklilik dairesi içerisinde takip edebilmek açısından önemlidir.

İbn Haldun'un tezleri Osmanlı'nın kuruluşundaki süreçleri anlamak açısından önemlidir; zira ilgili tezler uzun dönem tarihsel çerçeve içerisinde belli bir süreklilik – daha doğrusu benzerlik – taşımaktadır. Zira İbn Haldun, beylik (şeflik) ile devletleşme arasındaki gerilimi adeta yıllar öncesinden haber vererek, devletleşmenin koşulunu, “yurdundaki diğer asabiyye biçimlerini idare

altına alma” şartına bağlamıştır (İbn Haldun, 2007: 474). Zira hükümlerliliğin biricik koşulu, asabiyyeler üstü bir asabiyye kurmaktır; başka bir deyişle politik egemenlik alanına çekilemeyen bağımsız unsurları tabi kılmayı başarmaktır. Osmanlı’nın, kuruluş aşamasında Anadolu’daki diğler politik-toplumsal yapıların üzerinde belli bir üstünlük kurmaya çalışması bu sebeptedir (İnalçık, 2015: 99). Bu üstünlük, politika-üstü bir politik form ve asabiyye üstü bir asabiyye örgütlenmesi olarak gelişmiştir. Bu asabiyye örgütlenmesi, kendisini Gaza ideolojisinde bulmuştur; zira Osmanlı, bu sayede, yerel yapılanmaların kendini dayandırdığı kültürel formu politik iktidarına eklemlemek suretiyle, hem yerel yapılar üzerinde moral hâkimiyet kurmayı başarmış, hem de ilgili kültürel formu merkezîyetçiliğin içine çekerek asabiyyeyi kendisiyle ilişkili kılmıştır. Gaza faaliyetlerinin topluluk içi dayanışmayı artırıcı bağlamdaki *ideolojik* etkisi, politik merkezîyetçiliğin toplumsal-kültürel unsurlara dayandırılmasını göstermesi bakımından önemlidir (Çetin ve Çağ, 2015: 75). Zira Osmanlı’nın bununla amacı ne siyasi iktidar alanını genişletmektir ne de artığa el-koyma biçiminde zuhur eden ekonomik bir mantıktır. Osmanlı, kendi iç politik yapısında devletleşmeyi sağlamak adına politik olanı toplumsal-kültürel alana genişletmek istemiştir. Çünkü Osmanlı’nın elindeki yegane enstrüman, politik iktidarı yerel toplumsal güçler eşliğinde, onlara dayanarak, onlarla eklenerek oluşturmaktır (Barkey, 2011: 51). Bu, devletten imparatorluğa geçiş sürecinde Osmanlı’nın en çok dayanacağı tarihsel bilinçaltı olacaktır.

Osmanlı, tarihsel ve kültürel bağlamda İslami Orta Doğu ve Batı Asya uygarlıklarından izler taşımakta, böylece bu coğrafyadaki uygarlık yapılarının devletleşme bağlamındaki hareketlerini takip ve kendi özgünlüğü bağlamında temsil etmektedir (Langer ve Blake, 2015: 188). Asya uygarlıklarının kendi aralarında benzer ve Osmanlı’yı da içine alacak şekilde mekân ve tarih aşırı etki yaratabilmiş olmasının altında yatan neden, bu uygarlık formlarının tarımsal üretimi hareketli nüfus (göçebe kültür) aracılığı ile gerçekleştirmesidir. Böylece, yerleşik üretimden ziyade, nüfusun daima yer değiştirmesine dayalı gelişen [yeniden] üretim ilişkileri, topluluğun bir aradalığını simgeleyen ve konar-göçer hareketlilik çerçevesinde muhafaza edilen içre bir kültürün ögesine dönüşürler (Sinor, 2009: 13-15). Bu kültürel dinamikler nezdinde örgütlenmiş toplumsal yapı, siyasal varlığın topluluğun içerisinde farklılaşmış ayrı bir tabaka düzeyinde temsil edilmesinin karşılığı olarak anlaşılabilir merkezilik ögesinin dıştalandığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu uygarlık formlarında *devlet* – Avrupa-merkezci anlamda – ayrı ve farklı işlevlerle topluluğun dışında örgütlenmiş bir yapı olarak değil, tersine, topluluğa ve topluluğu örgütleyen yerel-kültürel bağlamlara indirgenmek, onlardan kaynaklanmak ve onlarla ilişkilenecek suretiyle inşa edilmiştir. Bu farklılık, devlet olgusunu, Asya ve onunla

bağıntılı politik formlarda işlevsel düzeyde değil, kültürel bağlamda okuma gerekliliğini ve bu minvalde ilgili coğrafi ve kültürel yapılar içerisinde gelişen siyasi yapıların Avrupa-merkezci bir devlet kavramı dâhilinde ele alınmaması gerektiğini göstermektedir.

Osmanlı, bu minvalde, kendi içinde anlaşılacak kadar derin bir tarihsel geçmişe ve farklı toplumsal tecrübelerden meydana gelen siyasal bir kültüre sahiptir. Bu nedenle Osmanlı'nın kuruluşu meselesi, tarihsel ve kavramsal düzeyde olgulardan bağımsızlaşmış bir teorik mülahazaya değil, tersine olgulara dayalı olarak gelişen süreklilikler içerisinde okunup anlaşılmalıdır. Burada göz önüne bulundurulması gereken en önemli husus, Osmanlı'nın farklı zaman-mekân çizgilerinin bir sentezi ve tecrübesi olarak ortaya çıkmış olmasıdır (Ünlü, 2011: 10). Kuruluş meselesinde etkili olmuş iki önemli olgusalılık, *Gaza ideolojisi* ile *göçebe kültür*, Osmanlı coğrafyasına özgü olarak gelişen özgüllükler olarak değil, Osmanlı'nın ait olduğu uzun dönemli tarihsel süreçlerin yansımaları ve kolektif tecrübeleri olarak ele alınmalıdır. Bu nedenle Osmanlı'nın kuruluşu meselesi, farklı tarihlere, mekânlara, kültürlere ve bunlar arasındaki eklemleme ve kopuşlara işaret etmektedir. Dolayısıyla mesele, bu farklı tarih-mekânların çözümlenmeye sokulmasını gerektirmektedir.

En başta, siyasal antropolojinin tarihsel düzlemde devlet-öncesi siyasal formlar ile devlet-ile ortaya çıkan siyasal biçimler arasındaki eklemlemelere ve sürekliliklere odaklandığını söylemiştik. Osmanlı'nın kuruluşu meselesinde benzer bir teorik güzergâhı çizmek amacıyla, kuruluşa etki eden siyasal-tarihsel süreçlerin uzun dönemli gelişimlerine bakmak ve Osmanlı'nın kuruluşu meselesini bu bağlamda düşünmek faydalı olacaktır. Osmanlı'nın göçebelikten devlete sıçrayışında biçimsel anlamda geride bıraktığı, fakat devletleşme sürecine farklı düzeyde yeniden dâhil ettiği asabiyye ile Gaza ideolojisi, bu nedenle çalışmanın sorunsal bağlamında tercih edilmektedir. Osmanlı'nın kuruluşu meselesinin siyasal antropolojisi, devlet-öncesi formlar ile devletleşme anında ortaya çıkan siyasallık düzlemleri arasındaki sürekliliğe odaklanmayı gerektirdiğinden, asabiyye ile Gaza ideolojisi doğrudan ilgili sorunsalın alanına dâhil olmaktadır.

Asabiyye'yi topluluğun iç enerjisi olarak yorumlayan İbn Haldun'u takip ederek, devletleşme olgusunun temelinde toplumsal inşaların olduğunu öne sürebiliriz. Osmanlı'nın kendi devlet-olma sürecinde takip ettiği tarihsel formların çokluğu, bu argümana tutarlı bir temel sağlar. Nitekim Köprülü, Osmanlı'nın hem tarihsel düzeyde Bizans'ı ve İran'ı hem de toplumsal-kültürel düzeyde Selçuklu geleneğini kendinde harmanlamasını, devletleşmenin daima toplumsal gerçeklikler ile bağıntılı olduğu gerçeğini sunması olarak değerlendirir (Köprülü, 2018: 183).

Gerçekten de asabiyye, topluluğun var olma çabasını destekleyen kolektif yaratım enerjisi olarak, topluluğu tarihsel ve siyasal olarak sürdüreceği olan araçların tatbiki ve gerekli eylemlerin kolektif düzeyde gerçekleştirilebilmesini koşullayan içsel gerçekliktir. Bu içsel gerçeklik, toplumsal varlığın kendini koyutlaması ve buradan siyasal olanı inşa etmesi noktasında kurucu bir değer taşıması bakımından önem arz eder. İbn Haldun'un Ümrân bilimiyle kast ettiği insan-toplum-tarih dizgesindeki bütünlük, asabiyye aracılığı ile ortaya çıkan gerçekliğin ta kendisidir (Fındıkoğlu, 1951: 35). Asabiyye, bir an için ortaya çıkıp sonra geride bırakılan kurgusal bir varsayım değildir; tersine toplumun her aşamasında siyasal form ile arada kurulması gereken ve bu yönüyle siyasal varlığı devindirmesi amacıyla çağrılan beşeri hafızadır. Bu hafıza olmadığı vakit, devletleşme (devlet-olma) kolektif enerjiden yoksun halde bozulmaya yüz tutar. İbn Haldun'un asabiyyeyi ön plana almasının nedeni, toplulukların siyasallaşmaya bir kereliğine kavuşmamları, fakat daha ziyade siyasallaşmayı her an her aşamada yeniden icra ve inşa etme zorunda olmalarıdır (İbn Haldun, 2007: 104). Bunun açık anlamı, asabiyye, siyasal olanı kurduktan sonra geride bırakılan tarih-öncesi bir bağlam değil, tersine siyasallaşma sürecinin gerekli her aşamasında (çöküş, gerileme, kuruluş, vb.) sürece dâhil edilmesi gereken tarihselliktir.

'Osmanlı'nın kuruluşuna etki eden ve asabiyye ile ifade edilen tarihsellik formu nedir' sorusu burada karşımıza çıkar. Osmanlı'nın devletleşme sürecine dâhil ettiği ve kendi devlet-olma sürecine doğrudan temel olarak addettiği göçebelik (beylik) siyasal formu, asabiyyenin temelini teşkil eder. Çünkü Osmanlı, göçebe aşiretlerden müteşekkil bir konfederasyon halinde örgütlenmiş bir siyasal yapı olarak, dışsal tehditler ve belirsizlikler karşısında iç düzenini ancak çıkar birliği dâhilinde örgütleyebilmiştir (Köprülü, 2016: 124). Bu çıkar birliği, içerideki düzenin ancak topluluğun dışarıdaki tehditleri bertaraf edebilmesi ölçüsünde sağlandığı sürece mümkündür. Ancak topluluğun içindeki farklı grupların varlığı – ki bu grupların siyasal düzeyde temsil ettikleri pozisyonun merkeziliğe karşı bir refleks içerdiğini unutmamak gereklidir – içerideki düzeni oldukça kırılğan hale sokmaktadır. İbn Haldun'un öne sürmüş olduğu gibi, göçebeler bağımsızlığa olan düşkünlükleri nedeniyle yüksek asabiyyeye sahiptirler, ancak Osmanlı coğrafyasındaki dönemsel özgüllükler, göçebelerin çok daha farklı refleksler geliştirmesine neden olmuştur (Köprülü, 2016: 134). Bunun başında, göçebe grupların yağma ekonomisini sürdürebilir kılmalarını sağlayan tek unsur, Osman'ın askeri bir konfederasyon örgütleyebilmiş olmasıdır. Başka bir deyişle Osman'ın liderliği, göçebe grupların ihtiyaç duyduğu ekonomik kaynaklar için gerekli olan askeri gücü sağlayabilmiş, böylece Osmanlı'nın kuruluşunda Osman'ın askeri bağlamda örgütleyici gücü ve önderliği, ekonomik çıkara

dayalı göçebe örgütlenmesini yönetmiştir (Köprülü, 2016: 155). İbn Haldun'un öne sürdüğü gibi, göçebelerin bağımsızlığa olan düşkünlükleri ekonomik yeniden üretimi topluluksal enerji ile sağlamalarından kaynaklanır; ancak Osmanlı'nın kuruluş coğrafyasındaki nedenler, göçebelerin daima dışsal tehdit karşısında merkezi bir güce dayanmalarına neden olmuştur. Göç edebilecekleri uygun coğrafyanın olmayışı ve Osman'ın liderliği altında mal ve şöhret elde edebilecekleri akınlara doğrudan dâhil olabilme imkânı, göçebelerin geleneksel tavırlarını dönüştüren bağlayıcı parametreler olarak karşımıza çıkar.

Göçebelerin – ya da genel anlamda göçebeliliğin – Osmanlı'nın kuruluşundaki etkisine değinen Lindner, göçebe varlığın asimetric pozisyonuna atıfta bulunarak, Osmanlı merkezileşmesinde hâkim temanın göçebeliliğin çevreye sabitlenmesi olduğunu söyler (Lindner, 2000: 95). Lindner, İbn Haldun'cu tezin karşısındadır: ona göre göçebelik ile merkezîyetçi unsurlar arasında karşılıklı çıkar bağına dayalı olarak gelişen ve ardından devlet organizasyonunun işlevsel ve yönetsel olarak toplumsalın içinden farklılaşmasına neden olacak bir etkileşim yoktur. Göçebelik, Osmanlı'nın kuruluş coğrafyasında bağımsızlık temelinde bir siyasallaşmaya işaret etmekte, böylece devletleşmenin önündeki en büyük tehlike ve belirsizlik olarak durmaktadır. Bu nedenle Lindner, Osmanlı kuruluşunun kökeninde, devletleşmenin tesisi sürecinde göçebeliliğin izlenmesi ve zapt edilmesi temalarının ağırlığına dikkat çeker (Lindner 2000: 101-104). Bununla beraber, göçebelerin askeri düzeyde kolektif hareketliliği, yani kolektif düzeyde otonom karar ve eylem düzeyleri, onların politik anlamda tabi kılınmalarının önündeki en büyük engeldir. Osmanlı, bu nedenle, daha kuruluş aşamasından itibaren merkezîyete geçiş sürecinde devleti 'farklılaşmış bir işlevsel organizasyon' olmanın ötesinde düşünmek zorunda bırakmıştır. Bu hamle, Osmanlı'nın özgün karakterini ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu özgün bağlam, göçebelik ile mücadele ve merkezîyetçiliğe geçiş aşamasında siyasal olanın toplumsal-kültürel bağlamlara sirayet ve nüfuz etmesini gerekli kılan bir dizi stratejinin çoklu bağlamlar dâhilinde gerçekleştirilmesi neticesinde oluşmuştur. Osmanlı, göçebeliliğin siyasal bağlamda kontrol altına alınabilmesinde ağırlıklı olarak kültürel bağlamı kullanmıştır. Zira kuruluş coğrafyasında göçebelerin asabiyyelerinin güçlü ve politik bağlamda bağımsızlığa düşkünlüklerinin temelinde, sahip oldukları kültürel kodlar üzerinde kolektif mülkiyetlerinin olmasıdır. Başka bir deyişle, göçebe kültür, İslamiyet'i kendi toplumsal kimliğinde kapsayabilmiş ve onu kendi toplumsal varoluşuna içkinleştirebilmiştir. Bu, göçebe toplumsal yapının dışarıya doğru açılmasının önüne geçerek, toplumsal varoluşu kültürel bağlamda eşitlikçi ve bir arada kılmış, politik bağlamda ise bağımsızlıkçı bir eğilimin temelini oluşturmuştur. Osmanlı, kuruluş aşamasında, göçebeliliği kontrol altına almak

için, işte bu kültürel-politik asabiyyeyi kendisine çekmek arzusuyla, göçebeliliğin hâkim kültürel kodlarını devletleştirme yoluna gitmiştir (Köprülü, 1996: 101-104). Nitekim kuruluşun hemen akabinde İslam, merkeziyete bağlı medrese geleneği içerisinde uzmanlaşmış bir sınıfın politik egemenliği altına çekilerek, göçebeliliğin kültürel-politik birliği aşınmaya uğratılmaya çalışılmıştır (Yıldırım, 2017: 73). Osmanlı, böylece, hem merkezileşmek için siyasal iktidara kültürel dinamikleri katmak suretiyle toplumsal alana dek uzanmanın önünü açmış hem de merkezleşmenin karşısındaki en önemli tehdit olan ve kültürel ve politik düzeyde belli bir bağımsızlığı simgeleyen göçebeliliği kendisine katabilmenin imkânını yaratmıştır.

Bir diğer önemli husus, göçebe grupların Asya coğrafyasında deneyimlediği çatışmaların sürekliliğinin etkisidir. Asya'dan Orta Doğu'ya uzanan coğrafyada göçebe gruplar arasında yaşanan çatışmalar, "farklı asabiyyeler" arası cereyan eden uzlaşmazlıklardan meydana gelmiştir (Barfield, 1990: 159). Bu çatışan farklı asabiyyeler, her ne kadar temeli ekonomik olsa da, siyasal birliği sağlama noktasında ihtiyaç duyulan içsel birliğin ve düzenin inşasında önemli rol oynamıştır. Çünkü asabiyet, temelde, topluluk bilincini deneyimleme ve topluluğun manevi bağlamını kendinde taşıma gibi "şeref" duygusuyla beraber duyumsanmasıdır (Goldziher, 1977: 48). Çatışmanın ve uzlaşmazlığın sürekliliği karşısında aşiretler-üstü bir bağlayıcı ideolojiye duyulan ihtiyaç, Asya ve Orta Doğu göçebe toplumlarını radikal dönüşüme sevk etmiştir (Krader, 1993: 147-149). İslam'ın siyasal rolünü pekiştiren de böylesi bir arayış olmuştur; zira İslamiyet, ilk çıktığı andan itibaren Arap yarımadasında göçebe kültürler üzerinde çok büyük etkiye sahip olmuştur (Lapidus, 2002: 114). İslamiyet, yalnızca Tanrısal hakikatin temerküzü olarak değil, ondan daha fazla sosyal birliğin ve siyasal düzenin inşasında ihtiyaç duyulan bağı tesis edebilmiş olması nedeniyle yayılma göstermiştir. Çünkü İslamiyet, topluluk içi bağı kandaşlık temelinde düzenlediği gibi, dinsel ortaklığın siyaset üstü bağlamına yaptığı vurguyla asabiyye-üstü bağlam kazanmıştır. Topluluk olgusu da aynı şekilde değişmiş ve genişlemiş, İslam toplumu (ümme) yerel-göçebe asabiyet bağının üzerine geçerek farklı toplulukları kaynaştıran ve buluşturan bir ortaklık dizgesine dönüşmüştür. Böylece İslamiyet'in doğuşu ile asabiyet, aşiretler arası savaşı engelleyen ve dahi yasaklayan bir düzlemde ortaya çıkıyor, saldırganlık da içeriye değil dışarıya doğru çevriliyordu. Bu minvalde Gaza anlayışı, temelde, aşiretler arası çekişmeyi önlemek maksadıyla saldırganlığı ve savaşı dışa doğru yönelten grubun en çok başvurmak zorunda kaldığı hareket-eylem tarzı oluyordu. Bu eylem tarzı, bilhassa Batı Asya ve Orta Doğu'da göçebeler arası ittifakların giderek İslami meşruiyet ekseninde yaşanmasının önünü açarak devletleşmelerin ve dahi imparatorlukların önünü açmıştır. Saunders'a göre

bu ittifak ilişkilerinin temelinde yatan şey, göçebeler arasında etkili olan üstün ideolojik formların siyasal mahiyete kavuşmalarıdır (Saunders, 1977: 60). Zira göçebe ittifaklarının ekonomik temelli olmaktan çıkıp gruplar üstü ideolojik bağlama dönüşmesiyle beraber ittifakın hareket ve eylem alanı genişlemiş ve böylece göçebe gruplardan daha merkezi güç unsurları olan devletlere doğru dönüşüm başlamıştır.

Osmanlı, Asya ve Orta Doğu'nun tarihsel mirasından beslenen kaynakların mirasçısı olarak, bu tarihsel ve siyasal gelişimlerden etkilenmiştir. Dolayısıyla, Osmanlı'nın kuruluş sürecinde deneyimlemiş olduğu beylikten devletleşmeye geçiş süreci, klasik göçebe-yerleşik aşamaları ile açıklanamaz. Zira Osmanlı, bir taraftan özgün olguların belirleyiciliği dâhilinde kurulum aşamasını deneyimlemiş, diğer taraftan çok boyutlu ve uzun-tarihsel süreçlerin bir sentezi olarak çok boyutlu süreçleri kendinde ihtiva etmiştir. Bunun en temel göstergesi, Osmanlı'nın asabiyet bağını topluluk içi düzeyde olmaktan öte, topluluğu dışarıya doğru yöneltecek sembolik araçların ve siyasal-askeri örgütlenmeyi sağlayacak kimi unsurların üretimi ile inşa etme çabasıdır. Asabiyetin içeriye değil dışarıya dönük bir mesaj taşıması için yapılandırılması, açıkça, devletleşme arzusu ile devlet-olma gereğinin bir yansımasıdır. Çünkü asabiyetin devletleşme ile eklenmesi, hem içeride düzeni sağlamak için, hem de dışarıya karşı akınları süreklileştirmek için ihtiyaç duyulan örgütlenmenin koşuludur. Bu örgütlenme, Osman'ın askeri liderliğinde kendisini göstermiş ve özellikle göçebe Türkler nezdinde sembolik otorite sağlayarak onları siyasal birliğe dâhil etmiştir. Göçebe kültürünün yerleşik siyasal formlarıyla mutlak uyumsuzluk taşıdığına dair klasik önerme bir kenara bırakılacak olursa, Osmanlı örneğinde olguların mutlak belirleyiciliğini görmek gerekir. Zira Osmanlı, göçebe savaşı-Türk boylarının desteği ile güçlenen devletleşme sürecini ifade eder. Bunun nasıl sağlandığı sorusu ise yine uzun-tarihsel süreçlerle anlaşılabilir. Türklerin gerek kendi yerel bağlarını inşa ettikleri tarihsel süreçte, gerek farklı toplumlarla bir arada yaşadıkları uzun-tarihsel süreçte, askeri liderlik altında siyasal birliğin otoritesini kabul ettikleri görülmektedir (Hassan, 2011: 159-163). Ancak burada önemli olan husus, Türklerin, karizmatik bir liderlik altında soğrulmaları değil, bu liderlik ile kendi göçebe kültürleri arasında anlamlı ve tutarlı bir bağ yakalayabilmiş olmalarıdır. İnalçık, Kutadgu Bilig'de yer alan ve kutsallık adına savaş ile siyasal birlik arasında doğrudan bir bağ gören anlayışının önemine değinir (İnalçık, 1993: 11). Yine benzer biçimde Hassan da, Türklerdeki 'törü' anlayışının temelinde yaşam tarzı ile örgütlenme arasında birlik bulunduğunu ifade ederek, törü'nün maneviyat ile maddiyatı birbirine dolayımlayan niteliğine göndermede bulunur (Hassan, 2012: 26). Böylece Türkler, siyasal birliğin kendisine birlik-öncesine dayanan bir kutsallık deneyimini yerleştirerek,

hem siyasal-dinsel (kutsallık) bütünlüğü hem de bu ikisi arasındaki sürekliliği işaretlemiş olurlar. Bunun açık anlamı, Asya kaynaklı kültürün içinde yapılanmış olan göçebe kültür, maddi bir otarşi arzusundan çok (kendine yeterlilik), toplumsal varoluşa ahlaki bir anlam yükleyerek siyasal birliği bu düzlemde inşa etme arzusu gütmektedir. Osmanlı'nın miras aldığı ve kendi muhtevasında barındırdığı göçebe boyların taşıdığı bu tarihsel-sembolik ayrıntı, asabiyyenin inşasında neden askeri liderliğin ön plana yerleşmiş olduğunu açıklar. Çünkü bu göçebe boylar, siyasal örgütlenmeyi bir tür ahlaki birliktelik inşası olarak duyumsamakta, bunu sağlamanın yolu olarak da savaşçı bir yaşam tarzını görmektedirler. Göçebe boylar için savaş, bu durumda hem siyasi hem ahlaki hem askeri yaşam tarzlarını birbirine bağlayan bir dolayım"dır (Krader, 1993: 151).

Göçebe yaşamın dış dünyaya bağımlılığı ve kendine yeterli içsel bir ekonomik üretim seviyesine ulaşamamış olması, Osman'ın liderliğindeki askeri örgütlenmeye göçebelerin dâhil olma nedenine dönük ipucu sunar. Göçebe gruplar, askeri liderliğin sağladığı imkânlar karşısında göçe dayalı yaşam tercihlerini yavaş yavaş terk etmeye zorlanmışlardır. Bu, kanımızca, Osmanlı'nın kuruluş aşamasında tesis ettiği asabiyyenin temelini oluşturur; zira asabiyye, bir taraftan göçebeliğin içerdiği kandaşlık (akrabalık) bağına dayalı olması hasebiyle yüksek düzeyde bağlılığı içermekte, fakat diğer taraftan bağımsızlığı sağlamak için gerekli ekonominin tedarik edilmesinde askeri bir liderlik örgütlenmesini gerektirmesi bakımından merkezi bir gücün sembolik ve siyasal otoritesinin nüvelerini taşımaktadır. Bunun yanında, savaş ve siyasetin ahlaki bir düzeyde birbiriyle ilişkilmesi ve topluluksal birliği sağlayan siyasal ve ideolojik otoritenin bu bağlamda kavranışı, siyasal ve topluluksal bağlamları birbirine eklemleyen asabiyyenin geniş boyutlu etkisini gözler önüne serer. Bu nedenle, Osmanlı'nın kuruluş aşamasında tesis etmeye yöneldiği asabiyye, bir taraftan devlet-öncesi göçebelik bağına, fakat diğer taraftan doğrudan devletleşmeyi işaret eden merkezileşmiş bir siyasal otoriteye işaret etmektedir. Asabiyyenin bu bağını kuracak olan sembolik dolayım ise kendisini Gaza ideolojisinde gösterecektir.

Gaza İdeolojisi ve Kuruluşun Toplumsal-Politiği

Osmanlı'nın kuruluşu meselesi üzerine eğilen ve odaklanan referans çalışmalar, Osmanlı'nın beylikten devlete geçiş sürecinde inşa ettiği politik kültüre odaklanmaktadır. Bu çalışmaların kendilerine referans olarak aldığı Wittek'in metni, Osmanlı'nın kuruluşu meselesini doğrudan Gaza merkezli bir okumaya yerleştirir ve Osmanlı'nın "kutsal savaş" adı verilen bir askeri-siyasal ittifak şemsiyesi altında beylikleri birleştirerek onları bir devlet haline getirdiği

düşüncesini açıklamaya girişir (Witteck, 2017: 25-31). Buna göre Gaza, siyasal bir form olarak devleti kuran toplumsal-kültürel ruhtur ve bu ruh, siyasal olan ile toplumsal olanı birbirine bağlayan eklemleyicidir. Wittek, Gaza ideolojisini her ne kadar devletin imparatorluğa dönüşümü açısından kritik bir aşama olarak resmetse de (Witteck, 2017: 63), Gaza'yı önemli kılan husus, bir devletleşme enerjisi olmasıdır. Zira Gaza, Osmanlı'nın kuruluşunda etkili pek çok parametre ile bağıntılı olmuştur. Bunlar; coğrafi koşullar, demografik unsurlar, savaşçı-göçebe aşiretlerin varlığı, Bizans'ın yanı başında olması ve İslami Orta Doğu ile Batı Asya-İran hükümlerlik geleneğini taşıyan bürokratik kültürün etkisi olarak sayılabilir (Giese, 2015: 152). Tüm bu etmenler, Osmanlı'nın kuruluşunu geniş bir tarihsel ve mekânsal düzlemlerin iç içe geçişleri olarak okumaya imkân verir ve Gaza ideolojisine daha geniş bir perspektiften bakma olanağı sunar.

Witteck'e göre Osmanlı, kuruluş aşamasında, iki eski geleneği kendinde devam ettirmenin yollarını aramaktadır. Bunlar, Osmanlı'nın jeopolitik bağlamını oluşturan "uç beyliği" oluşu ve jeokültürel bağlamı meydana getiren İslami bürokrasi geleneğidir (Witteck, 2017: 57-59). Wittek, bu iki geleneğin Osmanlı'yı Gaza ideolojisine yönelttiğini söyler; çünkü Osmanlı'nın İslamiyet kaynaklı politik-ideolojik formasyona dahli dinsel bir tercih değil, varoluşsal bir meseledir. Zira Wittek, Osmanlı'nın, Selçuklu'nun gücünün zayıfladığı bir dönemde merkeziyetçi gücü yeni baştan inşa edecek potansiyelin siyasal-otoriter baskı aygıtının yetkinliğinde değil, toplumsal-kültürel kaynaklarda olduğunu farkında olduğunu belirtir. Bunun temel nedeni, Osmanlı'nın bir uç beyliği olarak, farklı aşiretlerin göçleri nedeniyle kırılğan bir sosyo-ekonomik yapıya sahip olmasıdır. Osmanlı'yı meydana getiren toplumsal güçler, Selçuklu'nun zayıflaması ve Moğol baskısı nedeniyle Batı'ya göç eden akıncılardan oluşmaktadır (Kafadar, 2010: 13). Bu akıncılar, bir taraftan merkezi gücün artan baskısı nedeniyle, diğer taraftan fethedici bir güç olan Moğol genişlemesi yüzünden buldukları yeri terk etmişlerdir.

Dolayısıyla Osmanlı, kuruluş aşamasında, merkezi güçten kaçan göçebe nüfusun baskısı ve talepleri ile karşı karşıya kalmıştır. Bu demografik unsurların talepleri, İbn Haldun'un göçebelerde olduğunu varsaydığı ve yüksek asabiyelerinden kaynaklanan "bağımsızlık" arayışından başkası değildir. Göçebeler, kendilerine olan yüksek bağlılıkları nedeniyle ve bu uğurda toplumsal yeniden üretimi kolektif olarak sağlama güçleriyle merkezileşme hamlesinde bulunan siyasal unsurlara karşı tehditkâr olmuşlardır (Kafadar, 2010: 19-20). Bu nedenle, Osmanlı'nın kuruluş aşamasında muhtevasında çok fazla sayıda göçebe-savaşçı topluluk barındırması nedeniyle merkezileşme hamlesini geciktirmek zorunda kaldığı pekâlâ düşünülebilir. Ve hatta, Gaza ideolojisinin tercih edilmesinde asıl nedenin, bu göçebe gruplara arzu ettikleri şan şöhret ve prestij gibi değerleri

manevi nedenlerle sunmak ve onları ait oldukları kültürel dizge aracılığı ile siyasal olana dahil etme amacı ve arzusu olduğu söylenilebilir.

Bu düşünceyi merkeze alarak, Osmanlı'nın Gaza (kutsal savaş) ideolojisine doğru yöneliminin dinsel saiklerle meydana gelen manevi bir tavır değil, somut nedenlerden dolayı girilen bir varoluş mücadelesi olduğunu öneren çalışmalar literatürde mevcuttur (Lowry, 2010; Emecen, 2005; Kafadar, 1996; Öz, 1993). Bu çalışmalar, Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren kendinde temsil etmeye yöneldiği dinsel-politik bağlamın temelinde sosyo-ekonomik belirleyiciler olduğunu önermektedir. Diğer bir ifadeyle, Osmanlı, dinsel tercihinden ötürü değil, sosyo-ekonomik yapısı ve bu yapıyı devindiren dış ve iç koşullar nedeniyle Gaza ideolojisini benimsemiştir. Örneğin Togan, Osmanlı'nın kuruluşunun temelinde, devletleşmeye imkân açan jeopolitik boşluktan bahseder (1981: 337-351). Bu boşluk, yayılmanın ve yerleşmenin tesis edilebileceği alan olarak, devletleşmenin inşa edilebileceği düzlem olarak belirir. Hem zayıf çevresel güçlerin varlığı nedeniyle oluşan siyasal-ekonomik boşluk hem de dış baskılar nedeniyle oluşan istikrarsızlık tehdidi, Osmanlı için devletleşmeyi zaruri kılmıştır. Osmanlı'nın Gaza'ya yönelimi, bu nedenle, devletleşme ihtiyacından bağımsız düşünülemez (Nagy, 2015: 401). Zira Gaza, kuruluştaki asabiyyenin örgütlenmesinde, yükseliş döneminde ise kurumsallaşma noktasında etki göstererek, İslamiyet'in siyasal-hukuki kerte bir devlet gücü olmasının nedeni haline gelmiştir (Döğüş, 2008: 821-829). Başka bir deyişle Gaza, Osmanlı için, devletleşme krizleri anında başvurulacak asabiyyenin tohumlarına kuruluştan itibaren dönüşmüştür.

Eğer Gaza (ve İslamiyet) Osmanlı'nın siyasal-hukuki örgütlenmesini tanımlayan özgül parametre olarak ele alınacaksa, o halde Osmanlı'nın devletleşmesinden ve bu devletleşmeyi biçimlendiren unsurlardan ve koşullardan bağımsız düşünülmemelidir. O halde yapılması gereken şey, Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren onun devlet haline gelmesini koşullayan ideolojik yönelim ve bu yönelim neticesinde belirlenen politik biçimin ilişkisel analizinin yapılmasıdır. Zira, eğer Gaza ideolojisi, devleti kavramsal düzeyde örgütleyen normativite olarak ele alınırsa, o zaman mesele salt teolojik-politik bir bağlama yerleşecek ve kuruluş aşamasında Osmanlı'nın devletleşmesinde etkili olan tarihsel, toplumsal ve kültürel ilişkilerin belirleyiciliği devre dışı bırakılacaktır. Oysa, bu çalışmanın da temel sorunsalı olan, kuruluş meselesinin siyasal antropolojik okumasını yönlendiren ana itki, devletleşmenin toplumsal ve kültürel temellerine içkin kolektif ilişkiselliğini okumanın merkezine alabilmektir. Dolayısıyla Osmanlı'nın kuruluşu meselesine eğilen çalışmaların ana odak noktası sayılan Gaza ideolojisi de bu bağlamda formüle edilmeli ve düşünülmalıdır.

Literatürde Wittek'in metnine eleştirel bir itiraz getiren ve kuruluş meselesini az önce yukarıda saydığım toplumsal koşullar nezdinde inceleyen Köprülü'ye göre Osmanlı'nın kuruluşunda ana belirleyici etmen, göç yoluyla Osmanlı'ya dâhil olan aşiretlerin konfederatif bir ittifak sistemini gerektirmiş olmasıdır (Köprülü, 2016: 95-99). Köprülü'ye göre aşiretler arası çıkar birliğini sağlama, Osmanlı'nın devletleşebilmesindeki ana koşuldur ve Osmanlı, bu çıkar birliğini üstlenmek zorunda kalmıştır. Köprülü'ye göre kuruluş meselesinin özünde yatan ana dinamik, coğrafi ve sosyolojik belirleyicilerin siyasal olan üzerindeki etkisidir ve Köprülü, Osmanlı'nın devletleşmesinde siyasal ve kültürel dayanakların iç içeliğinden söz eder. Bu iç içelik, siyasal olanın temeline doğrudan tarihsel süreçleri yerleştirerek, siyasallaşmanın kendisini belli bir süreklilik çizgisi üzerinden yakalama imkânını gösterir. Fakat asıl önemli olan husus, Köprülü'nün tezinin, devletleşmenin temelinde siyasal farklılaşma ve yabancılaşmayı gören normatif devlet teorisinden farklı olarak, gruplar arası ittifakın belirleyiciliğine odaklanması bakımından önem arz ediyor olmasıdır. Zira Köprülü, bu ittifak sistemini devletleşmenin zorunlu içeriği olarak işaretleyerek, bir anlamda devletin kendisini siyasal ve toplumsal olanın örtüşme düzleminde yakalamış olur. Köprülü'nün tezlerinin aksine Kafadar, Osmanlı'nın kuruluşunda asabiyyenin etkisini farklı bir bağlamda okumayı önerir. Kafadar'a göre (Kafadar, 2017: 19), Osmanlı dünyasındaki asabiyye, ortak paylaşılan bir yurt düşüncesi şeklinde gelişmiştir. Kafadar, bu yurt kavramının asabiyye bağlamında, bilhassa Osmanlı'nın kuruluş aşamasında etkili olduğunu belirtir. Zira ortak yurt (Anadolu) içinde devletleşmeye geçiş, yani farklı toplumsal yapılar üzerinde kurulan üst-asabiyye, devletleşmenin kendisini kültürel kılan en temel olgudur. Buna göre Gaza, politik merkezleşmenin kültürel zorunluluğudur.

Bu düzlemi bir başka yerden yakalamış olan Kıvılcımlı da, Gaza ideolojisine olan yönelimin kökeninde, göçebelikten devletleşmeye sığıncılığı koşullandıran bir bağlam görür. Kıvılcımlı için Osmanlı'nın kuruluşunda Gaza'nın etkisi İslamiyet merkezli sembolik-ideolojik bir etki olarak kavranamaz, asıl önemli olan, Gaza'nın simgelediği devlete dönüşüm anıdır (Kıvılcımlı, 2000: 68). Başka bir deyişle, Kıvılcımlı, Gaza'nın devletleşmeyi koşullamadığını, tersine devlet olma imkânı olduğu için Osmanlı'nın Gaza'yı tercih edebildiğini ve dahi bu ideolojik formu kendinde temsil edebildiğini söyler. Bunun da kökeninde, Gaza'nın kendisini dahi örgütleyebilen bir içkinlik vardır ve bu, hem devletleşmenin hem de devletleşmeye alan ve imkân açacak olan asabiyyenin kurucu değeridir. Adeta İbn Haldun'u andırırçasına, Kıvılcımlı, devletleşme tarihi boyunca toplumların eski ve yeni arasında kopuş yaşamadığını, tersine dönüşümü istikrarlı ve düzenli bir birlik halinde deneyimleyebilmek için "alışkanlıkları" taşımak zorunda olduğunu ifade eder (Kıvılcımlı, 1996: 331). Bunun açık

anlamı, toplumlar, Kuvâcılımlı'ya göre, devletleşme aşamasında kendi devlet-öncesi bağlamından kopmaz, tersine kendi topluluk-olma gücünü sağlayan içkinliği devletleşme aşamasına taşır ve bu taşıma işleminde bir tür dönüşüm meydana gelir. İşte Gaza'nın Osmanlı'nın kuruluşundaki işlevi tam da budur: Gaza, topluluğu var eden asabiyyenin türevi ve devamı olarak, devletleşme aşamasında biçim değiştirmiş halidir ve bu nedenle topluluğu devlet-öncesi bağlamında kurmuş ve örgütleyebilmiş enerjiden özde farklı değildir. Kuvâcılımlı, bu nedenle, Gaza ideolojisinin İslami vurgusuyla Osmanlı'yı kuran göçebe-Türk geleneklerinin birbirinden ayıramayacağını savunur. Zira Kuvâcılımlı, göçebe-Türk toplum gelenekleriyle Osmanlı'nın kuruluşu ve devletleşmesinde etkili olan Gaza ideolojisi arasında 'geniş süreklilikler' adını verdiği bir bağlantı görür. Kuvâcılımlı, bu geniş süreklilikler alanında yakaladığı önemli bir veriyi, genelde ilkel komünal bir toplumsal dönemin yaşanmış olduğuna, özelde ise 'ikinci geçiş tipi'nin özgünlüğüne ilişkin bir açıklama için temel bir kanıtla dönüştürecektir. Bu kanıt, Osmanlı tarihinin maddesidir. Buna göre, "Osmanlı madde'sinin altında bir 'ruh' yatar (Kuvâcılımlı, 2000: 11). Bu ruh, hem devletleşmeyi hem de devletleşmeyi örgütleyecek olan ideolojiyi (Gaza) koşullandıran içkin bir enerji olarak devlet-öncesi bir tarihe sahip olarak topluluğun hafızasına yer etmiştir.

Osmanlı'nın kuruluşu meselesinde siyasal olanın toplumsal temelini koşullayan ve Gaza ideolojisine toplumsal ittifaklardan siyasallığa bir geçiş olarak imkân sağlayan ana dinamiklerden bir tanesi, coğrafyanın getirmiş olduğu ilişkiselliğin belirleyici doğasıdır. Bilindiği üzere Osmanlı, Bizans sınırlarında doğmuş bir beylik olarak, akınların hedefindeki istikamet üzerinde yer almıştır. Böylece akıncılar ve yeniden üretimlerini yağmaya endekslemiş göçebeler, Osmanlı'nın temel insan kaynağı arasında yer almıştır (Divitçioğlu, 2015: 37). Osmanlı'nın akıncılar merkezli insan kaynağına sahip olmasının en önemli nedeni olan göç ve demografik çeşitlilik, gruplar arası ittifakı da doğrudan 'dışarı'ya yöneltmiştir. Başka bir ifadeyle, bir dizi farklı kültüre mensup aşiretlerin oluşturduğu Osmanlı beylik yapısı, içeride baskın ve egemen bir siyasal kültürün başat konuma gelmesini imkânsızlaştırmaktaydı. Bu nedenle istikrarsız sayılabilecek bu çoğul yapıyı bir arada tutabilecek yegâne unsur, grupları birlik halinde harekete sevk edecek olan 'dışarı' idi. Bu dışsallık, ekonomik kaynaklar açısından bolluk içeren Bizans coğrafyası olduğundan, Osmanlı'yı oluşturan akıncılar buraya yönelmek için gerekli maddi ve manevi 'sebepler'e yeterince sahipti. Zira Bizans'a akınlar, bir taraftan grubun yeniden üretimi için gerekli olan maddi kaynakları sağlıyor, fakat diğer taraftan İslami bir dil yoluyla belli bir gerekçelendirmeye kavuşarak kitlesel meşruiyete ve en önemlisi desteğe sahip oluyordu (Kafadar, 2010: 72). Bunun da temelinde yatan şey, İslamiyet ideolojisinin deontolojik vasfı değil, bu ideolojinin tarihsel ve toplumsal etkileridir. İslamiyet, yukarıda zikredildiği gibi,

bilhassa Orta Doğu ve Batı Asya coğrafyası özelinde gruplar üstü bir ideolojik altyapıya sahip olarak, iç çatışmalardan uzak bir siyasal düzenin kurulması noktasında işlev görmektedir. İslamiyet ideolojisinin temelinde yatan Gaza (kutsal savaş) anlayışı, grup içi farklılıkların göz ardı edilmesini sağlayan ve grubun enerjisini dışarıya yönelterek içeride çıkar birliği oluşmasını sağlayan bir bağlam ihtiva etmektedir. Nitekim Osmanlı, farklı aşiret yapılarından mündemiç bir toplumsal oluşumu siyasal organizasyon haline getirebilmek adına bu ideolojiye dayanmıştır. Gaza, bu yönüyle, yalnızca manevi meşruluğu tesis eden bir hareket değil, fakat içeride kolektif olumlanmayı inşa edecek askeri karizma ile siyasal otoriteyi birbirine bağlayan motif olmuştur. Zira Osmanlı'nın Gaza ideolojisine dayalı askeri eylemleri, yalnızca stratejik-taktiksel bir hareket tarzını değil, Osmanlı toplumsal yapısını meydana getiren göçebe aşiretlerin kültürel aidiyetlerini sembolize eden simgesel tonlamalarını da yansıtır. Osmanlı'nın, Osman'ın karizmatik ve birleştirici liderliği altında devletleşmesinde etkili olan bu kültürel ve sosyolojik içerik, Anadolu'nun tarihsel dokusunda bulunan senkretik yapısından izler taşıması nedeniyle önemlidir (Ocak, 2017: 99-103). Senkretizm, Anadolu'nun göçebe kültüre dayalı maneviyatını ve bu maneviyata dayalı toplumsal örgütlenmesini ifade etmesinden ötürü, siyasal olanın içeriğini oluşturur. Senkretizm, dindar-savaşçı bir toplumsal örgütlenmeyi eşitlikçi ve kolektif bağı yüksek bir siyasal organizasyona dönüştüren kültürel içeriktir. Savaşa her daim kitlesel halde hazır olma ve toplumsal yeniden üretimi kabilecek sağlama, senkretizmin içeriğini oluşturmakla beraber, bu kolektif bağı anlamlandıran ana dinamik, maddi örgütlenme ile maneviyat arasındaki sıkı ve sarsılmaz bağıdır. Zira senkretizm, siyasal olandan soyutlanmış saf bir maneviyatı değil, siyasal olanla iç içe geçmiş ve hatta siyasal olana referans oluşturacak kültürel hafızayı ifade etmektedir. Osmanlı'nın demografik yapısında ağırlıklı senkretik unsurların olmasının kaçınılmaz sonucu, eşitlikçi ve kolektif bir siyasallığın talep edilmesidir. Bu talep, kolektif yeniden üretimin kaçınılmaz biçimde toplumsal kesimlerce sağlanmasını içerir. Bu da, doğal olarak, eşitlikçi bir dağıtım ekonomisi ile kolektif aksiyonerliği bir arada barındıran siyasal ve toplumsal bir organizasyonun kurulmasını ön gerektirmiştir.

Osmanlı'nın bir uç beyliği olması, onu, akınlar yoluyla elde edilen ekonomik kaynaklara bağlı kılmıştır. Ancak bunun yanında, akınları gerçekleştirecek olan demografik yapının çeşitliliği ve artan fazlalığı, Osmanlı'yı giderek bir cazibe merkezine dönüştürmüştür. Denilebilir ki, Osmanlı'nın Bizans'a karşı sağladığı zaferler, hem çevre aşiretlerin hem de İslami dünyaya ait yüksek düzey ilmiye erbabının dikkatini çekmiş, böylece Osmanlı ihtiyaç duyulan 'gruplar üstü' çıkar birliğinin sağlayıcısı olarak kavranmaya başlamıştır. Bunu sağlayan ana etmen, unutulmamalıdır ki, Osmanlı'nın bir uç beyliği olarak devamlı hareket edebilme

yetisidir. Bu hareket yetisi, bir savaş aygıtının taktiksel manevra gücü olarak yorumlanmamalıdır; hareket kabiliyeti, dışarıdaki grupları grup içine katabilme, böylece grup içi bağı devamlı genişletip dâhil edici bir kuvvet olarak çevrede hegemonya sağlayıcı bir kazanım olarak görülmelidir. Osmanlı'nın, kuruluş aşamasında, Anadolu'dan gelen yoğun demografik unsurları kendi bünyesine katabilmek adına senkretik özellik göstermesinin temel nedeni budur. Fakat senkretizm, tekrar etmek gerekirse, asla dinsel-manevi bir yönelim olarak okunmamalıdır; o, daha ziyade, hegemonyayı genişletmek adına uygulanan ve siyasal olana geniş tabanlı içerik kazandıran bir bağlayıcıdır. Aşiret yapısının koşullara uygun hareket etmesini kolaylaştıran senkretizm, akın ekonomisine ve göç eden insan kaynağına cazibe merkezi olabilmek kaygısıyla belli bir merkez olma talebine dayanan Osmanlı için gerçekçi ve makul bir tercih olarak görülmelidir.

Bununla beraber, üretimden ziyade yağma ekonomisine bel bağlamış Osmanlı için savaşçı-göçebe kesim en temel yeniden üretim aracıdır (Divitçioğlu, 2010: 29-33). Yağma ekonomisi, üretim fazlası verememiş, bu neden ve ölçüde devletleşmeyi henüz tam anlamıyla sağlayamamış bir siyasal organizasyon için kritik önemdedir. Ancak yağma ekonomisi, temelde, savaşçı nüfusun devamlı hareket etmesini gerektirmektedir; kaldı ki bu savaşçı-göçebe grupların kültürel özelliklerinden dolayı yerleşik hayatı düzensizlik yoluyla tehdit etmeleri, Osmanlı'yı ileride çok farklı bir yönelime sevk edecektir. Nitekim Osmanlı, devletleşmenin arifesine yağma ekonomisine bel bağlamış bir oluşum olarak, savaşçı-göçebelere olan ihtiyacının ve fakat bu ihtiyacın yol açmakta olduğu istikrarsızlığın ve tehlikenin de farkındadır. Bu nedenle Gaza ideolojisi, grup içi dayanışmayı ve çıkar birliğini sağladığı kadar, merkezileşecek ve farklılaşacak bir siyasal aygıtın da nüvelerini o dönemde meydana getirmektedir. Osman'ın senkretik bir ideoloji ekseninde göçebeler üzerinde kurduğu karizmatik liderlik, Orhan ile dönüşüme uğrayacak ve Osmanlı, beylikten devlete geçişte kolektif aksiyonerliği sağlayan Gaza ile merkezileşmeyi sağlayan kurumsal bir din ideolojisi arasındaki farklılaşma üzerinden merkezi bir devlet inşa edecektir (İnalçık, 2017: 57-66). Bunu koşullayan en temel unsur, Osmanlı'nın kuruluştan itibaren bir taraftan akınlar yoluyla savaşçı aksiyonerliği, diğer taraftan ise yerleşim yerlerine iskân yoluyla konumlanma arzusunu bir arada götürmesidir. Osmanlı, bu nedenle, eski göçebe Türk toplulukları gibi vur-kaç esasına dayanan askeri bir örgütlenme olma yoluna gitmemiş, gelir fazlasına ulaştığı anlardan itibaren yerleşik bir organizasyona dönüşmenin yollarını aramıştır. Bu nedenle Osmanlı, kabile örgütlenmesini gruplar üstü bir çıkar birliğinin sembolik-siyasal bir formu temelinde örgütleyerek, devletleşmeyi de bu bağlam üzerine inşa etmiştir. Osman'ın karizmatik askeri liderliği, yağma

ekonomisini süreklileştirecek bağlamda formüle edilmiş olmasına karşın, ana hedef, toprak ve üretim üzerinde artan hâkimiyeti elde edecek siyasal bir sınıfın doğmasına hız kazandırmaktır. Fakat gözden kaçırılmaması gereken temel husus, Osmanlı'nın, kuruluş aşamasından itibaren senkretizm ile kurumsal din (medrese), göçebelik ile yerleşiklik, yağma ekonomisi ile üretim ve haraç ekonomisi ve aşiret ile devlet arasındaki sınırları ve tezatlıkları bulanıklaştıran bir hareket tarzı benimsemiş olmasıdır. Zira Osmanlı, beylikten devlete geçerken geride bıraktığı beylik yapılanmasının koşullarını ihtiva eden göçebe kültürden faydalanmaya devam etmiş, fetih ekonomisini tamamen bu sınıfların üzerine inşa etmiştir. Yine, Osmanlı, yerleşik siyasal organizasyona geçtikçe senkretik ideolojiyi devletin dışına atsa da, savaşçı birliklerin aksiyonerliğinde etkili olmasına müsaade etmiştir. Bu nedenle Osmanlı, kuruluştan itibaren, siyasallığı toplumsal olandan farklılaştırdığı ölçüde toplumsal olanı siyasal olanın içinde muhafaza etmenin (yönetmenin) yollarını aramış, buna ilaveten toplumsal olanın kültürel içeriğinden soyutlanmış bir siyasallık inşa ederken bu kültürel dizgeyi dönüştürmek suretiyle kendinde yeniden temsil ederek birliği ve devamlılığı sağlama amacı gütmüştür. Bu bakımdan Osmanlı'nın devletleşmesi meselesi, toplumsal olanın üzerinde yükselen bir farklılaşmanın inşası olarak değil, toplumsal olandan izler taşıyan ve fakat bu toplumsallığı kendinde yeni baştan biçimlendirerek dönüştüren bir dolayım mekanizması olarak okunmalıdır.

Sonuç

Osmanlı'nın kuruluşu meselesini siyasal antropolojik bakış açısıyla incelemeyi amaçlayan bu çalışmada, devletleşme bağlamında devlet-öncesi süreçlerin etkisine odaklanılarak, kuruluş anı tarihsel bir kopuş olarak değil, belli süreklilikler ve eklemlemeler üzerinden takip etmeye çalışılmıştır. Osmanlı'nın kuruluşuna eğilen çalışmalarda tespit edilen boşluk, kuruluşa ilişkin literatürde kuruluşunu etkileyen tarihsel ve siyasal bağlamların kopuş süreçleri olarak telakki edilmiş olmasıdır. Oysa Osmanlı, tarihsel olarak, bilhassa Batı Asya ve İslami Orta Doğu coğrafyasındaki devletleşme süreçlerinin sentezi ve devamı niteliğindedir. Bu nedenle, Osmanlı'nın kuruluşu meselesi, kuruluşu etkileyen tarihsel unsurların gündeme alınmasını gerektirmektedir.

Bu gerekliliğe dayanarak, çalışma boyunca iki ana bağlama odaklanmaya çalışılmıştır. Bunlar, topluluğu örgütleyen ve siyasal olanın temeline bizatihi topluluk-olma iradesini ve biçimini koyutlayan asabiyye teorisi ile Osmanlı'nın kuruluşunda devlet-öncesi bağlamlar ile devlet-olma biçimi arasındaki eklemlemeyi sağlamış olan Gaza ideolojisidir. Her ikisi de Osmanlı'nın kuruluşunu farklı tarihsel ve toplumsal deneyimlerin etkisi ile oluşan bir sentez olarak görmeye imkân sağlamları nedeniyle tercih edilmiştir. Siyasal antropolojik bakış açısının tercih edilme nedeni ise, siyasal teoriden farklı

olarak, devletleşme sürecinin salt kavramsal düzeyde sınırlı olmayarak olgusal-ilişkisel bağlamda düşünmeye imkân sağlamasıdır. Siyasal antropolojinin devleti olgusal-ilişkisel düzeyde okumaya çalışması, devlet kavramının toplumsal tarihine ve temeline odaklanmaya kapı açar. Böylesi bir çaba, şüphesiz, devleti kavramsal düzeyde belli bir normatif çerçevede okumanın yaratmış olduğu zorunluluktan sıyrılarak, devleti ait olduğu toplumsal-tarihsel bağlam içerisinde daha geniş bir perspektif dâhilinde teorize etmeye yardımcı olmaktadır.

Osmanlı, kuruluş aşamasından itibaren çeşitli toplumsal, coğrafi, demografik, asker, ekonomik, siyasal ve askeri nedenlerle devletleşme arzusunda olmuştur. Bu arzu, siyasal birliğin ancak devlet aracılığı ile kurulabileceğini varsayan siyasal teorinin tersine, siyasal birliğin devletsiz de sağlanabileceğine ancak devletleşme ile birlik düzeyinin daha ileri aşamaya taşınmasının önünü açılacağını varsayan siyasal antropoloji teorisini gündeme almamıza neden olur. Zira Osmanlı, aslında en başından itibaren devletsiz bir siyasal birlik olarak beylik düzeyinde örgütlenmiş ve bu minvalde toplumsal yeniden üretim araçlarını sağlayabilmiş olsa da, bir aşamadan itibaren devletleşme arzusu ve arayışında olmuştur. Bu devletleşme isteği, içsel ve dışsal nedenlerden türemiş ve Osmanlı, siyasal birliğini belli bir düzene ve istikrara kavuşturabilmek adına devlet-olmayı tercih etmiştir. Tekrar etmek pahasına şunu hatırlatmakta yarar vardır; Osmanlı, kendi mevcut göçebe siyasallığı içerisinde birliğini oluşturmuş olmasına karşın, coğrafi şartlar ve siyasal ekonomik belirleyiciler çerçevesinde kendi iç birliğinden kaynaklanan düzenini dışarıya doğru taşıma gayreti gütmüştür. İşte bu an, beylikten devletleşmeye geçildiği tarihsel süreci işaret eder; zira Osmanlı, beylik düzeyinde iken sahip olduğu iç birliği, dışarıya yapılan akınlara borçludur ve bunu istikrarlı ve düzenli bir siyasal-askeri yapı aracılığı ile sağlama zorunluluğu, Osmanlı'yı devletleşmeye yönelten temel gerekçedir. O halde devletleşme, Osmanlı'nın kuruluşu sürecinde toplumsal ve tarihsel bağlamların dışında soyut, normatif ve aşkınlık düzeyinde tartışılacak bir kavramsallaştırma hamlesi değil, tersine, bütünüyle toplumsal ve tarihsel koşulların etkisiyle gelişen olgusal-ilişkisel bir süreçtir. Bu okumayı sağlama noktasında gerekli teorik mülahazayı sağlayan ise siyasal antropolojidir.

Kaynakça

Abeles M (2012). *Devletin Antropolojisi*. Çev. N Ökten, Ankara: Dipnot.

Antoun R T (1967). Social Organization and the Life Cycle in an Arab Village. *Ethnology*, 6, 294-308.

Arkoun M (1994). *Rethinking Islam: Common Questions, Uncommon Answers*. Boulder: Westview Press, 1994.

Baştürk E (2018). Devlet Olmanın Toplumsal Temeli: Osmanlı'nın Kuruluşu Meselesi ve Siyasal Antropoloji. *Mülkiye Dergisi*, 42 (4), 499-531.

Balandier G (2010). *Siyasal Antropoloji*, Çev. D Çetinkasap, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Barfield T (1990). *Tribe and State Relations: The Inner Asian Perspective*. İçinde: P Khoury ve J Kostiner (der), *Tribes and State Formations in the Middle East*, Berkeley: University of California Press, 153-185.

Barkey K (2011). *Farklılıklar İmparatorluğu Osmanlılar: Bir Karşılaştırmalı Tarih Perspektifi*. Çev. E Kılıç, İstanbul: Versus.

Brown R (1940). Preface. İçinde: M Fortes ve E E Evans-Pritchard (der), *African Political Systems*, London: Oxford University Press, ix-xxiii.

Carneiro R L (1970). A Theory of the Origin of the State. *Science*, 169(1), 733-738.

Claessen H J M ve Skalnik P (1993). *Erken Devlet*. Çev. A Şenel, Ankara: İmge Yayınları.

Çetin A ve Çağ G (2015). *İbn Haldun Umranında Osmanlı Devletinin Kuruluşu*. İstanbul: Lotus.

Divitçioğlu S (2010). *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu: Marksist Üretim Tarzı Kavramı*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Divitçioğlu S (2015). *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*. İstanbul: Alfa.

Döğüş S (2008). Osmanlılarda Gaza İdeolojisinin Tarihi ve Kültürel Kaynakları. *Belleten*, 265, 817-888.

Earle T (1997). *Şefler Nasıl İktidara Geldiler: Tarih Öncesinde Politik Ekonomi*. Çev. B Gürel ve D Demiröz, İstanbul: Versus.

Emecen F M (2005). Gazâ'ya Dair XIV. Yüzyıl Kaynakları Arasında Bir Gezinti. *Prof. Dr. Hakkı Yıldız Armağanı* (Ayrıbasım), Ankara: T.T.K. Basımevi, 191- 197.

Engels F (2010). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. Çev. K Somer, Ankara: Sol Yayınları.

Evans-Pritchard E E (1940). *The Nuer: A Description of the Modes of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic People*. New York: Oxford University Press.

Fındıkoğlu Z F (1951). *İbn Haldun'da Tarih Telakkisi ve Metod Nazariyesi*. İstanbul: Gençlik Kitabevi Neşriyatı.

Fortes M ve Evans-Pritchard E E (der) (1940). *African Political Systems*. London: Oxford University Press.

Giese F (2015). Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Meselesi. İçinde: O Özel ve M Öz (der), *Söğütten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Ankara: İmge, 149-177.

Goldziher I (1977). The Arabic Tribes and Islam. İçinde: C R Barher ve S M Stern (der), *Muslim Studies*, Albany: Suny Press, 45-97.

Hassan Ü (2011). *Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler*. Ankara: Doğu Batı.

Hassan Ü (2012). *Osmanlı: Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeoloji'ye*. İstanbul: İletişim.

Holy L (2016). *Antropolojinin Akrabalık Yaklaşımları*. Çev. Ç Enneli, Ankara: Heretik, 2016.

Haldun İ *Mukaddime I*. Çev. S Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları.

İnalçık H (1993). Turkish and Iranian Political Theories and Traditions in Kutadgu Bilig, *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society*. Bloomington: Indiana University Press.

İnalçık H (2015). Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu. İçinde: O Özel ve M Öz (der), *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Ankara: İmge, 93-119.

İnalçık H (2017). *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Kafadar C (1996). Gazâ. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. Cilt 13, İstanbul: TDV, 427-429.

Kafadar C (2010). *İki Cihan Aresinde: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Çev. C Çıkın, Ankara: Birleşik.

Kafadar C (2017). *Kendine Ait Bir Roma: Diyar-ı Rum'da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine*. Çev. F Özgüven, İstanbul: Metis.

Kaldy-Nagy G (2015). Osmanlı İmparatorluğu'nun İlk Yüzyıllarında Kutsal Savaş. *Söğütten İstanbul'a* (içinde), 397-407.

Kıvılcımlı H (1996). *Tarih Tezi*. İstanbul: Diyalektik Yayınları.

Kıvılcımlı H (2000). *Osmanlı Tarihinin Maddesi*. İstanbul: Tarih Bilimi Yay.

Köprülü M F (1996). Anadolu'da İslamiyet. İçinde: M Kanar (der), *Anadolu'da İslamiyet*, İstanbul: İnsan Yay., 41-122.

Baştürk E (2018). Devlet Olmanın Toplumsal Temeli: Osmanlı'nın Kuruluşu Meselesi ve Siyasal Antropoloji. *Mülkiye Dergisi*, 42 (4), 499-531.

- Köprülü M F (2016). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*. İstanbul: Alfa, 2016.
- Köprülü M F (2018). *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*. İstanbul: Alfa, 2018.
- Krader L (1993). Devletin Asya Göçebeleri Arasındaki Kökeni. İçinde: H J M Claessen ve P Skalnik (der), *Erken Devlet*, Çev. A Şenel, Ankara: İmge, 135-155.
- Kristiansen K (2001). Şeflikler, Devletler ve Toplumsal Evrim Sistemleri. İçinde: T Earle (der), *Devlete Doğru, Şeflikler: İktidar, İktisat, İdeoloji*, Çev. C Sarı, Ankara: Ütopya Yayınevi, 27-61.
- Kurtz D V (1979). Political Anthropology: Issues and Trends on the Frontier. İçinde: S Lee Seaton ve Henri J M Claessen (der), *Political Anthropology: The State of the Art*, New York: Mouton Publishers, 31-63.
- Langer W L ve Blake R P (2015). Osmanlı Türklerinin Doğuşu ve Tarihsel Arkapları. İçinde: O Özel ve M Öz (der), *Söğütten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Ankara: İmge, 177-225.
- Lapidus I M (2002). *A History of Islamic Societies*. New York: Cambridge University Press.
- Lenski G (1966). *Power and Privilege: A Theory of Social Stratification*. New York: McGraw Hill.
- Lindner R P (2000). *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*. Çev. M Günay, Ankara: İmge.
- Lowry H W (2010). *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*. Çev. K Tanrıyar, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Macleod W C (1931). *The Origin and History of Politics*. New York: Wiley.
- Morton Fried H (1967). *The Evolution of Political Society*. New York: Random House.
- Ocak A Y (2017). *Babailer İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*. İstanbul: Dergah.
- Oppenheimer F (2005). *Devlet*. Çev. A Şenel, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Otterbein K (1970). *The Evolution of Warfare*. New Haven: HRAF Press.
- Öz M (1993). Türk Dünyasında Gazâ ve Cihad Kavramları Üzerine Düşünceler. *Tarih ve Toplum*, 109, 73-80.
- Rosenfeld H (1965). The Social Composition of the Military in the Process of State Formation in the Arabian Desert. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 95, 174-194.
- 530 Baştürk E (2018). Devlet Olmanın Toplumsal Temeli: Osmanlı'nın Kuruluşu Meselesi ve Siyasal Antropoloji. *Mülkiye Dergisi*, 42 (4), 499-531.

- Sahlins M (2015). *Akrabalık Nedir, Ne Değildir?* Çev. A Pala, Ankara: Dipnot.
- Saunders J J (1977). The Nomad as Empire Builder: A Comparison of the Arab and Mongol Conquests. İçinde: G W Rice (der), *Muslims and Mongols: Essays on Medieval Asia*, Christchurch: University of Canterbury, 36-66.
- Service E R (1975). *Origins of the State and Civilization*. New York: Norton Publishing.
- Sinor D (2009). İç Asya Kavramı. İçinde: D Sinor (der), *Erken İç Asya Tarihi*, Çev. R Sezer, İstanbul:İletişim, 11-33.
- Smith M G (1956). On Segmentary Lineage Systems. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 86 (2), 39-81.
- Spencer H (1897). *Principles of Sociology*. New York: Appleton-Century.
- Swartz M J Turner V W ve Tuden A (1966). *Political Anthropology*. Chicago: Aldine Publishing.
- Togan A Z V (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş 1: En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Toynbee A (1946). *A Study of History*. New York: Oxford University Press.
- Ünlü B (2011). *Osmanlı: Bir Dünya-İmparatorluğunun Soykütüğü*. Ankara: Dipnot.
- Webster D (1975). Warfare and the Evolution of the State: A Reconsideration. *American Antiquity*, 40, 464-470.
- Witteck P (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*. Çev. F Berktay, İstanbul: Pencere Yayınları.
- Yıldırım R (2017). *Aleviliğin Doğuşu: Kızılbaş Sufiliğinin Toplumsal ve Siyasal Temelleri (1300-1501)*. Çev. B Yıldırım, İstanbul:İletişim.
- Yıldız M (2010). İbn Haldun'un Tarihselci Devlet Kuramı. *FLSF*, 10 Güz, 25-55.

Şili Sosyalist Deneyiminin (1970-1973) Ekonomi- Politığının Tarih Yazını Üzerine¹

Özgür Balkılıç, Abdullah Gül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, e-posta: balk9720@mylaurier.ca

Özet

Toplumsal mücadelelerin 20.yüzyıl boyunca hiç hız kesmeden ilerlediği Latin Amerika kıtasında, Şili’de Salvador Allende ve Unidad Popular iktidarı dönemi kuşkusuz özel bir önemi hak eder. Zira bu dönem, dünya tarihinde ilk defa seçimle iş başına gelmiş bir hükümetin bir toplumsal düzen olarak sosyalizme barışçı ve aşamalı bir şekilde geçme çabasına tanıklık etmiştir. Gerçekten de, Allende hükümeti sosyalizme geçiş için özellikle iktisadi düzeyde kapsamlı reformlar uygulamış ve bu reformların Şili toplumunu sosyalizme doğru yönelteceğini savunmuştur. Ancak, bu reformlar özellikle orta sınıfların hükümete ve sosyalist iktidara kendiliğinden desteğini sağlamadığı gibi, hükümetin bir askeri darbeye yıkılmasını da engelleyememiştir. 1970’li yılların toplumsal mücadelelerinin önemli ve özgün bir deneyimi olan Allende dönemini anlamak için bu dönemin ekonomi politikalarına ve toplumsal mücadelelerin bu politikalar etrafında nasıl şekillendiğine dair geniş bir tarih yazını gelişmiştir. Bu makale Allende döneminin söz konusu ekonomik politikalarının bir incelemesinden ziyade, söz konusu tarih yazınının nasıl şekillendiğini anlama çabasıdır. Bu anlamda makale söz konusu eserleri incelerken bu eserlerin dayandıkları teorik modellerin inceleme nesnelileriyle ilişkisine odaklanacaktır. Zira, makale böylesi çalışmaların önemi ve iddiasının beslendikleri teorik modellerin bir sağlamasından ziyade, tarihsel gerçekliği farklı boyutlarıyla sunabilme yetilerinden kaynaklanması gerektiğini iddia etmektedir. Bu varsayımına dayanarak, makale Şili sosyalizminin tarih yazımını jeopolitik düzey, devlet düzeyi ve toplumsal hareketler düzeyi olmak üzere üç düzeyde inceleyecektir. Jeopolitik düzeyde Amerika Birleşik Devletleri’nin sosyalist iktidar ve darbe sürecindeki rolüne odaklanan çalışmalar ele alınacaktır. İkinci düzeyde sosyalist iktidarın siyasi, toplumsal ve iktisadi politikalarını inceleyen çalışmalar incelenecektir. Üçüncü olarak ise toplumsal hareketler ile sosyalist hükümet arasındaki ilişkileri analiz eden çalışmalara odaklanılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Şili, Salvador Allende, Unidad Popular, ABD, toplumsal hareketler.

On the Historiography of the Political Economy of the Socialist Period (1970-73) in Chile

Abstract

In the history of Latin America which has been characterized by intense political and social struggles, the coalition government of Unidad Popular led by Salvador Allende in Chile (1970-1973) deserves a careful analysis. Specifically, this period witnessed the first socialist government which claimed power through an election and announced that it would gradually transform the political power and society in a peaceful way. In fact, the Allende government imposed extensive economic reforms and assumed that such reforms and their successes would *ipso facto* be enough to gain the support of majority of people for the regime. However, these reforms neither received support from the middle-classes towards the government nor did they consolidate the power of the government. Eventually, as it is well known, the socialist government was overthrown by a group within the Chilean army. Afterwards, an extensive history literature - which focused on how the Allende government has implemented its economic policies and how the social struggles are shaped in relation to such policies - has emerged in an attempt to explain the period of Allende government. This article is, however, not an analysis of those economic, social and political developments; but, rather, it is an attempt to understand how the historical literature itself has progressed. While critically analyzing the literature, it will, therefore, ask whether the literature discussed in this article is concerned only with validating their theoretical tenets or whether they are really interested to explain the complex economic, political and social relations of the period. Therefore, this article assumes that such works derive their importance and success from their ability to present historical processes with their various dimensions rather than their attempts to certify their theoretical "assumptions". By drawing upon such an approach, I will criticize the historiography on three levels including geopolitical, state and grassroots social movement levels. At the first level, the article will focus on the studies which mainly analyze the USA's role on the Chilean socialist power and the coup d'état in 1973. For the second level, it will look at the researches which deal with the political and economic policies of the socialist government. And at the third level, the article will analyze the literature whose focal points are the relations between the socialist government and grassroots social movements.

Keywords: Chile, Salvador Allende, Unidad Popular, USA, the grassroots movements.

Giriş

20. yüzyılda siyasal iktidara ulaşabilen sosyalist deneyler arasında Şili sosyalizmi (1970-1973) özgün bir yere sahiptir. İlk defa sosyalist bir iktidar sosyalizmi aşamalı ve barışçı bir yoldan kurmaya çalışmıştır. Zira, Şili sosyalist hükümeti, iktidarı süresince varolan toplumsal düzeni iktisadi yollardan “düzelteceğini” savunmuştur. Sosyalist hükümete göre başarılı bir ekonomik model Şili halkının çoğunluğunu “doğal olarak” sosyalist iktidarı savunmaya itecektir. Ancak, olaylar hükümetin beklediği gibi gelişmez. Ekonomik sıkıntılar, Şili burjuvazisinin ve orta sınıfların çoğunluğunun hükümete karşı giderek yoğunlaşan hareketleri ile birlikte gelişmeler Allende hükümeti için içinden çıkılmaz bir hal alır. Dolayısıyla, Allende hükümetinin beklediğinin aksine orta sınıfların ciddi bir kısmı hükümete destek vermez. Örneğin, gazeteci Walden Bello anılarında orta sınıfların Şili’de muhalefetin protestolarına yaygın bir şekilde katıldığını anlatır (Bello, 2016). Bu makale, 1970-73 arası Unidad Popular (Halk İktidarı) döneminde Şili’de iktisadi ve siyasi gelişmeleri incelemekten ziyade, bu dönemi inceleyen tarih çalışmalarının bir analizidir. Bu anlamda bir tarih yazını eleştirisi olarak mevcut literatürün tümünden ziyade, içinden çıktıkları geleneği temsil eden eserler ele alınmıştır. Dahası, bu eserler arasında Allende hükümetinin ekonomik politikalarını ve bu politikalar etrafında siyasi ve toplumsal mücadeleleri inceleyen çalışmalar incelenmiştir, zira yukarıda da bahsedildiği üzere Allende hükümetinin temel amacı toplumu öncelikle iktisadi açıdan ve gelir dağılımını temel hedef olarak dönüştürmektir. Şili’deki sınırlı sosyalist deneyim üretim-mülkiyet ilişkilerinin ve/veya genel anlamda toplumsal ilişkilerin bu aşamadan sonra tedricen değişeceğini iddia etmektedir.

Hiç şüphesiz, Şili sosyalist deneyimi gibi tarihsel süreçler tek bir faktör ile açıklanamayacak kadar karmaşık nedenselliklerin iç içe geçmesiyle ortaya çıkarlar. Bu anlamda 1970-1973 döneminde Şili’yi ve hükümetin ekonomi politikalarını farklı yönleriyle açıklayacak eserler çoklu nedenselliklere dayanmak durumundadırlar. Dahası, Allende hükümeti gibi mirası hala canlı bir döneme dair tartışmalarda öne çıkan sorunsallardan birisi de, yazarların dayandıkları kavramsal çerçeveyi ve teorik modelleri doğrulamak için mi, yoksa gerçekten tarihsel süreçleri açıklamak için mi sosyalizmin Şili topraklarındaki macerasına baktığıdır. Bu makalenin esas amacı ele alınan eserlerin geliştirdikleri ve/veya dayandıkları kuramsal çerçeve ile tarihsel anlatıları arasındaki uyum olacaktır. Bir başka deyişle, yazarların öne sürdükleri teorik varsayımların, tarihsel süreçlerin arkasında yatan nedensellikleri açıklamaktaki gücü ve etkisi ve söz konusu varsayımların yazarların incelenen dönem ve konu ile ilgili nedensellikleri görmezden gelmesine yol açıp açmadığı temel eleştiri noktası olacaktır. Zira tarihinin görevi ve sadakati E. P. Thompson’un belirttiği üzere, teorik modellere

değil, tarihin kendisine olmak durumundadır (Thompson, 1978). Örneğin, ele alınan bazı eserler dayandıkları toplumsal sınıf kuramları nedeniyle bu dönemin karmaşık sınıf mücadelelerini ele almakta ikna edicilikten uzak kalırken, bazıları ise söz konusu dönemin iktisadi süreçlerini bağımlılık okulu tezlerinin belli bir okumasına yaslanarak indirgemeci bir şekilde ele almıştır. Böylelikle elinizdeki makale ilk önce Allende hükümeti ekonomik politikalarının ve/veya iktisadi gelişmelerini diğer siyasi ve toplumsal gelişmeler ile birlikte ele alan eserleri üç kategoride sınıflandıracaktır. Sonrasında ise bu eserler yukarıda bahsedildiği üzere kuramsal modelleri ile inceleme nesnelere arasındaki ilişkileri açısından analiz edilecektir.

1970-1973 Şili sosyalist deneyimini inceleyen tarih çalışmalarının 1970'li yıllarda üç ana patikası olduğu söylenebilir. İlk patika, Marksist sınıf analizi çerçevesinde yapılan çalışmalardır. İkinci patika, dünya çapında sosyalist hareketlerin ders çıkarması için Şili sosyalizmini inceleyen eserlerden oluşmaktadır. Üçüncüsü ise bahsi geçen dönemde Şili'de tabandan doğan toplumsal hareketleri inceleyen kitap ve makalelerdir. Söz konusu eserlerin birçoğu 1970'li yılların yoğun ve sınıf mücadeleleri içerisinde ve dahası devrimin yenilgisinin hemen akabinde siyasal angajmanları daha belirgin ve bu doğrultuda temsil ettikleri siyasi-teorik pozisyonları doğrulama kaygısıyla ele alınmış eserlerdir. 1980'li ve 1990'lı yıllarda bu patikalar salt sınıf analizinden değil, bunun yanı sıra çeşitli yaklaşımlar ve kavramlardan da etkilenen, daha dengeli çalışmalara doğru evrilir. 1980'ler ve 90'larda yayınlanan çalışmalar öncekiler gibi açık politik motivasyonlara sahip olsalar da, bu dönemde yazılan makale ve kitapların tezleri siyasi gündemlerin boyunduruğunda geliştirilmez. Dahası, yine 1980'lerde ve 1990'larda kaleme alınan ve toplumsal hareketleri inceleyen çalışmalarda yazarlarının siyasi pozisyonlarından ziyade sıradan insanların deneyimleri eserlerin odak noktasında yer alır. 2000'li yıllara ait olan çalışmalar ise Amerika Birleşik Devletleri'nin 1973 darbesine giden süreçteki rolüne odaklanır. Bu tarih yazımında iki ana akım ortaya çıkar; ilki, darbeye giden süreçte ABD'ye mutlak belirleyici bir rol atfederken, ikincisi ABD'nin bu tarihsel süreçte aktörlerden sadece birisi olduğunu savunur ve ABD'yi diğer aktörlerle ilişkisi üzerinden değerlendirmeye çalışır.

1970-73 Şili sosyalist deneyimi ve 1973 darbesi üzerine olan tarih yazımı üç ana başlığa ayrılabilir. İlk başlıkta sosyalist hükümetin iktisadi ve toplumsal politikaları ile bu politikaların Şili siyaseti ve toplumundaki yansımaları ele alınmaktadır. Makalede bu konu üzerine yazılmış Lois Hecht Oppenhem'in *Politics in Chile*, Patricio Meller'in *The Unidad Popular and the Pinochet Dictatorship*, Sergio Bitar'ın *Chile: Experiment in Democracy*, Stefan de Vylder'in *Allende's Chile* ve Barbara Stalling'in *Class, Conflict and Economic Development*

in Chile adlı kitapları incelenecektir. İkinci başlık sosyalist hükümet ile tabandan gelen toplumsal hareketler arasındaki ilişki ve gerilimlere odaklanmaktadır. Bu konuyla ilgili eserlerden Peter Winn'in *Weavers of Revolution* kitabı ile Cristobal Kay'ın, Patricia Santa Lucia'nın, Monica Threlfall'ın, Philip O'Brien'in derlediği *Allende's Chile* kitabındaki makaleleri ve son olarak James Petras'ın, Arturo Valenzuela'nın J. Samuel Valenzuela ile birlikte derlediği *Chile: Politics and Society* adlı kitaplarındaki makalesi eleştirilecektir. Üçüncü başlıkta ise, makale ABD'nin Şili'nin sosyalist deneyiminde oynadığı role odaklanan çalışmalara göz atacaktır. Bu kapsamda Philip O'Brien'in kendi derlediği yukarıda bahsi geçen kitaptaki makalesi, Elizabeth Farnsworth vd.'nin Arturo Valenzuela ve J. Samuel Valenzuela tarafından derlenen *Chile: Politics and Society* adlı kitapta yer alan makaleleri ve Lubna Z. Querishi'nin *Nixon, Kissinger, Allende* adlı eseri ile Jonathan Haslam'ın *The Nixon Administration and the Death of Allende's Chile* isimli çalışması mercek altına alınacaktır.

Makale son olarak kitlelerin siyasette örgütlü olarak belirleyici oldukları Allende dönemine aşağıdan tarih yazımının bize sunduğu olanaklar çerçevesinden bakacaktır. Zira devlet yasamaları, siyasi liderlerin önemli kararları veya farklı siyasi partilerin ve hareketlerin sürdürdüğü tartışmalar tarihsel süreçleri özellikle de kitlelerin hareketli oldukları dönemlerde tümüyle ve tek taraflı olarak belirlemez. Bu yasalar, kararlar ve tartışmalar sıradan erkek ve kadınların bunları nasıl algıladığına ve cevap ürettiğine bakarak incelendiği zaman daha kapsayıcı bir toplumsal tarihe ulaşmak mümkündür. Böylesi bir yaklaşım İngiliz Marksist Tarihçiler kuşağının önemli temsilcilerinden Raphael Samuel'in belirttiği gibi (1990) bir coğrafyadaki tüm bir toplumun yaşamını etkileyen, endüstrileşme, milliyetçilik gibi, yapısal süreçleri veya daha kapsamlı dönüşümleri bir kenara bırakmak anlamına gelmez. Tam tersine, aşağıdan tarih her zaman alt sınıfların büyük anlatılar tarafından sınırları çizilen bir toplumsallıkta ve tarihsellikte eylediğini gözeterek ve bu grupların bahsi geçen büyük anlatılara hangi yollardan cevap ürettiğini inceleyerek yazılır. Şili'nin sosyalist deneyimini inceleyen çalışmaların Winn, Kay, Threlfall ve Petras'ın eserleri dışında böylesi bir gündemi yoktur. Bu çalışmaların arasında Winn'in monografisi sıradan erkek ve kadınları tarihsel anlatısının merkezine yerleştirerek özel bir övgüyü hak etmektedir.

Ekonomik Reformlar ve Siyasi Mücadeleler

Bu bölümde, Şili'de Allende döneminin siyasi ve ekonomik gelişmelerin ilişkisini inceleyen Oppenheim, Bitar, De Vylder, Stalling ve Meller'in çalışmaları ele alınacaktır. Söz konusu tarih yazımında De Vylder ve Stalling'ın 1970'lerdeki sınıf analizleri, 1980'ler ve 1990'larda yerini politik iktisadi bir yaklaşıma

bırakmıştır. Bu yaklaşım, siyasi ve iktisadi süreçler arasındaki ilişkiyi, bir alanı diğerinin doğrudan yansıması olarak görme zaafına düşmeden, dinamik bir biçimde açıklamaya çalışır ve dahası Şili sosyalist deneyiminde çeşitli siyasi aktörlerin etkileşimine odaklanır. Bununla birlikte 2000’li yıllarla birlikte Şili sosyalist deneyimine liberal bir perspektiften bakan yaklaşımlar mikro-ekonomik göstergelere dayanarak Allende rejiminin devrilmesini sosyalist rejimin iktisadi başarısızlığına bağlar. Bu çerçeve ayrıca teolojik bir şekilde sosyalist rejimin ölümcül hatasının “doğal ve vazgeçilemez” olarak tanımlanan mülkiyet haklarına saldırmak olduğunu savunur. Meller eserinde bu ölümcül hatanın “gereksiz” toplumsal mücadelelere ve 1973’teki darbeye yol açtığını iddia etmektedir (2000).

Siyaset bilimci Lois Hecht Oppenheim kişisel olarak sosyalist iktidar deneyimine ve darbeye tanıklık etmiştir. Bu tanıklık Oppenheim’in 1993 yılında yayınlanan *Politics in Chile* adlı kitabı boyunca Şili sosyalizmine sempatik bir bakış açısı geliştirmesini sağlar. Oppenheim siyaseti genel olarak kıt kaynaklar üzerinde farklı politik grupların mücadelesi biçiminde tanımlar (1993: 5). Bu tanım Oppenheim’a Şili siyasetinin iki farklı boyutuna bakması fırsatını verir; ilk olarak yazar, Şili’de siyasi aktörlere çatışmacı bir siyaset nosyonuyla yaklaşır. İkincisi, yazar bu sayede siyasi aktörlerin tercihlerini ekonomik stratejilerine bağlayabilmektedir. Dahası, Oppenheim siyasi alanı ekonomik alanın doğrudan bir yansıması olarak ele almaz ve Şili örneğinde ekonomi ve siyasetinin birbirlerini karşılıklı nasıl biçimlendirdiklerini etkili bir şekilde anlatır.

Oppenheim, Allende iktidarı ve Pinochet diktatörlüğü yıllarında siyasi ve iktisadi süreçlerin ilişkisini “kalkınma” kavramıyla açıklamaya çalışır. Oppenheim’a göre 1920’li yıllardan itibaren Şili’de farklı siyasi aktörler farklı kalkınma stratejileri geliştirmişlerdir. 1930’lu yıllara kadar ithalata dayanan bir ekonomik model ön plandayken, bu yıllardan itibaren devletin sanayiye teşvikine ve iç tüketime dayalı bir ekonomik model galebe çalar. 1960’lı yıllardan sonrasında ise kalkınma modeli kapitalist olmayan bir model olarak kurgulanmaya başlanır ve Allende rejimi kalkınmayı sosyalizm sınırları içerisinde tanımlar. Nihai olarak askeri rejimle birlikte kalkınma söylemi, neo-liberal politikalara doğru evrilir (Oppenheim, 1993: 7).

Buna ek olarak Oppenheim yirminci yüzyılın ilk çeyreğindeki siyasi aktörlerin çatışmalarını inceler. Oppenheim’a göre, bu çatışmacı siyaset Şili siyasetinde askeri rejime kadar sürecek egemen bir siyasi modelin doğmasına yol açmıştır. Bu sürecin önemli dönüm noktalarından birisi 1925 Anayasa’sının başkanın gücünü arttırması ve siyasi katılımı teşvik etmesidir. Daha da önemlisi yirminci yüzyılda siyasi partiler ülkedeki sınıf konfigürasyonları etrafında şekillenmeye

başlamıştır (Oppenheim, 1993: 13-17). Oppenheim çatışmacı bir zemine oturan bu siyasi modelin ülkedeki kaynak dağılımı mücadelelerine dayandığına dikkat çeker. Diğer taraftan ise, muhalefete taleplerini ve stratejilerini sistem içinde ifade etmesine fırsat tanıyan bu model sayesinde siyasi kavgalar düzen içinde kalır.

Kısacası, Oppenheim kalkınma çabalarının ve siyasi sistemin Şili halkının hükümetlerden beklentileri arttırdığını ikna edici bir şekilde tartışır. Bu miras Allende iktidarı için de kritiktir. Zira, Allende'yi önceleyen siyasi aktörler Alessandri (1958-64) ve Frei (1964-70) bu talepleri karşılamakta başarısızlığa uğrasalar da, farklı sınıflara ekonomik gelişmeden faydalanacakları sözünü vererek toplumsal beklentileri yükseltmişlerdir. Bu durum ilk başta Allende'nin iktidarı alması adına bir şanstır. Fakat, daha sonra sosyalist iktidarın en büyük sıkıntısı haline gelir. Zira, Allende'nin en baştan itibaren farklı sosyal sınıfların taleplerini karşılamaya yönelik giderek artan çabası hükümeti başedilmesi güç bir kısır döngüye sokmuştur: ücretler ve fiyatlar döngüsü. Sonunda yüksek enflasyon Allende hükümetinin temel ekonomik sıkıntısı haline gelir (Oppenheim, 1993: 25-40).

Enflasyona ek olarak, Oppenheim sosyalist ekonomik politikalar ile toplumsal aktörler arasındaki Allende hükümetinin altını oyan çatışmalara da dikkat çeker. Örneğin, Oppenheim'a göre, sosyalist hükümetin endüstriyi ulusallaştırma çabaları daha ılımlı ve aşamalı iken, işçiler bazı fabrikaları işgal ederek sosyalist hükümeti daha radikal bir pozisyona iterler. Bu durum sosyal çatışmayı körükler ve sağcı siyasi partiler hükümete saldırılarını arttırlar. Durum, zaman içerisinde UP'nin yanlış ekonomi politikaları ve artan sağ sabotajlar yüzünden daha gerilimli bir hal alır. Oppenheim'a göre, Allende gerekli yasal düzenlemeleri yaparak bu sorunu Ulusal Meclis içinde çözebilirdi ancak, Meclis ve yargı bu düzenlemeler için gerekli olan desteği sağlamazlar.

Oppenheim, Allende hükümetinin son iki yılının karmaşık siyasi kavgalarını incelemek için dönemin siyasi aktörlerine bakar. Yazarın sunduğu resimde bir taraftan burjuvazi ve orta sınıf hükümetin altını oymaya çalışırken, işçi sınıfı ise devrimci değişiklikler talep ederek hükümeti baskı altında tutmaktadır. Dahası, UP koalisyonu içindeki siyasi oluşumların gittikçe belirginleşen farklılıkları hükümeti daha da zayıflatır. Bu süreçte, Oppenheim, Allende'nin olayların kontrolünü yitirdiğini belirtir ve sonuç olarak da hükümet askeri darbeye birlikte yıkılır (Oppenheim, 1993: 43-80). Kısacası Oppenheim sosyalist hükümetin karşılaştığı zorlukları ve yıkılmasını açıklarken, UP'nin ekonomik projesinden, sınıf kavgalarına, siyasi yapının engellerinden aktörlerin çekişmelerine kadar çok faktörlü ve zengin bir resim sunar (Oppenheim, 1993: 92-107). Dahası

Allende'nin yasal çerçeveye bağlılığına ve sosyalist modeline büyük bir sempati gösterir ve belki de Allende'nin bu sadakatinin onu daha radikal kararlar almaktan vazgeçirdiğini iddia eder.

Oppenheim, Allende hükümetinin devrilmesinde siyasi ve ekonomik ilişkileri ikna edici bir şekilde anlatmasına rağmen, askeri hükümet dönemini değerlendirirken aynı başarıyı gösteremez. Kitabının askeri dönemi ele alan ikinci kısmında, yazar siyasi ve ekonomik gelişmeleri birbirinden tamamen bağımsız süreçler olarak ele alır. Yazar neo-liberal iktisat politikalarına, monetarizasyona, özelleştirme süreçlerine ve askeri faşist diktatörlüğün mali politikalarına değinirken, askeri rejimin en ufak siyasi muhalefeti dahi şiddet yoluyla bastırması üzerinde durur. Ancak serbest pazar ekonomisi ve otoriter rejimin bir arada bulunmasını bir "açmaz" olarak değerlendirir (Oppenheim, 1993: 138). Bu konuda ise neden otoriter bir rejimin "doğal olarak" serbest pazarı dışlaması gerektiğinden bahsetmez. Bir başka deyişle, Oppenheim'in serbest pazar ile siyasi rejimin niteliği arasında kurduğu ilişki hiç de açık değildir ve daha doğrusu, serbest pazar ekonomisinin tarihsel seyrini incelediğimizde yanlıştır. Örneğin Samir Amin (2014) serbest piyasa ile otoriter rejimlerin ve/veya faşizmin nasıl örtüştüğünü 2014 yılında *Monthly Review* dergisinde yayınlanan makalesinde ele alır.

Oppenheim kitabının ikinci kısmında siyasi muhalefetin 1980'ler ve 1990'lar Şili'sinde ortaya çıkışını ve çoğunlukla da Pinochet diktatörlüğüne karşı duran siyasi hareketleri tartışır. Avro-komünizmin Avrupa'da ortaya çıkışı ve Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrası sol hareketlerin talepleri ve argümanları daha ılımlı bir çizgiye doğru evrilmiştir. Oppenheim askeri baskı rejiminin "doğal sonucu" olarak sol hareketin taleplerinin siyasi haklara kaydığı konusuna da dikkat çeker (Oppenheim, 1993: 195-211).

Tam da bu noktada, Oppenheim'in kitabında bir çelişki ortaya çıkar. Zira yazar kitabının başında siyaseti kaynakların toplumsal dağılımı üzerindeki toplumsal çatışma olarak açıklamıştır. Kitabının özellikle ikinci kısmında ise, siyaset siyasal ve demokratik haklarla ilişkilendirilir. Ancak, Oppenheim 1980'ler ve 1990'lar boyunca siyasetin kaynak dağılımı ile ilgili boyutuna hiç dikkat çekmez. Bir başka deyişle, 1980'den önce kaynak dağılımı konusunda çatışma üzerine dönen siyasetin nasıl olup da bu tarihten sonra siyasal haklara kaydığı, veya bu dönüşümün Şili sol siyaseti üzerindeki etkisi konusunda ikna edici bir tartışma sunmaz.

Sonuç olarak, Oppenheim Allende hükümeti ve askeri darbe konusunda siyasal aktörlerin, ekonomi politikalarının, ordunun da içinde yer aldığı sofistike bir

tartışma sunsa da, aynı başarıyı Pinochet rejimini değerlendirirken gösterdiğini söylemek zordur. Özellikle kitabının ikinci kısmında iktisadi politikalar ve siyasi gelişmeler arasındaki ilişki çok açık değildir ve dahası sanki bu iki süreç birbirlerinden tamamen bağımsızmış gibi ele alınır.

Oppenheim gibi Patricio Meller de 2000 yılında yayınlanan *The Unidad Popular and Pinochet Dictatorship* adlı kitabında Allende rejimi ve Pinochet diktatörlüğünde uygulanan ekonomik politikaları değerlendirir. Uygulamalı iktisat konusunda uzman olan Meller, siyasi ve ekonomik liberalizmin Şili’de “başarılı” bir şekilde nasıl işleyebileceğine dair çalışmalar yürütmektedir. Meller, sosyalist rejime ve sonrasında diktatörlük rejimine de bu perspektiften bakar.

Meller eserinde ilk olarak Şili’nin ekonomik ve siyasi tarihini inceler. Meller’e göre sosyalist iktidara kadar Şili’nin temel problemi ekonominin tarıma dayalı olmasıdır. Daha açık bir deyişle, Meller modernleşme okulunun temel tezlerinden hareketle *latifundia* sisteminin Şili’nin ekonomik gelişmesini engellediğini ve bu yüzden Şili’nin ekonomik kalkışını (take-off) bir türlü gerçekleştirmediğini belirtir (Meller, 2000: 5). Bu noktada Meller’e göre, Şili’nin temel sorunu geri kalmış bir tarım ekonomisinde farklı toplumsal kesimlerin geniş taleplerinin karşılanmasının mümkün olmadığı “gerçeğinde” yatar. Sonuçta, siyasal alan tarihsel olarak çatışmacı bir yapıya bürünür (Meller, 2000: 62). Meller Şili ekonomisinde eşitsizlik ve kaynakların eşitsiz dağılımı gibi sorunlardan ziyade, ekonomik büyümenin niceliksel boyutlarıyla ilgilenir. Bu yaklaşıma karşılık olarak, ekonomik büyümenin ve/veya take-off’un gerçekleştirildiği ülkelerde toplumsal çatışmaların olup olmadığı sorusu Meller’in eserine yöneltilebilecek en can alıcı eleştirilerden birisi olacaktır. Örneğin Castells’e göre (1975) 1970’li yıllarda gelişmiş kapitalist ülkelerde sınıf mücadeleleri yeni bir evreye girmişti. Bu anlamda, farklı grupların ekonomik taleplerinin uzlaştırılmamasının tek sebebinin geri kalmış bir ekonominin üzerindeki aşırı talep etkisi olduğu çok da inandırıcı değildir.

Meller bu varsayıma dayanarak sosyalist iktidarın da en büyük sorununun yetersiz ekonomik büyüme ile farklı sosyal grupların çıkarlarını dengeleyememesi olduğunu iddia eder. Bu sorun iktidarın sosyalist ekonomik modelinden, özellikle UP hükümetinin mülkiyet haklarına saldırmasından kaynaklanır. Meller “evrensel ve doğal” olarak tanımladığı mülkiyet haklarına saldırının ekonominin “doğal gidişatını” sekteye uğrattığını ve kaos ve toplumsal çatışmalar yaratıldığını savunur (Meller, 2000: 60). Dahası, Allende’nin eşitlik sözünün uzun dönemde tam tersi etkiler yarattığını belirtir. Ancak tam da bu noktada Meller sosyalist iktidarın uzun dönem yaşamasına izin verilmediğini unutmuş görünür. Ayrıca burjuvazinin ve ABD’nin Şili ekonomisini sabote etmek için olağanüstü

çabalarından eserinde hiç söz etmez. Sadece eşitlikçi iktisadi politikaların ekonomi üzerindeki enflasyonist etkisinden ve bu durumun ekonomiyi zayıflattığından bahseder. Dahası, UP'yi tek vücut bir siyasal varlık olarak ele alır ve iktisadi model de dahil olmak üzere hükümetin genel planlarında koalisyon üyelerinin uyumsuzluklarını görmezden gelir. Kısacası, Meller Allende hükümetini incelerken içsel ve dışsal bir çok faktörü göz ardı eder.² Meller ayrıca Allende rejimini Şili'nin 1970-73 arası yaşadığı toplumsal çatışmaların ve ekonomik sorunların tek müsebbibi olarak görür.

1970-73 sosyalist deneyiminin yanı sıra Meller, Pinochet hükümeti iktisat politikalarını da ele alır. Bu dönem için askeri yönetimin deregülasyon, özelleştirme ve finansallaşma çabalarını olumlu adımlar olarak değerlendirir ve bu politikaların 1990'lara sağlıklı bir ekonomik yapı bıraktığını iddia eder. Bu noktada "sağlıklı yapıdan" ne kastettiği tam belli olmasa da, Meller böylesi bir iktisadi modelin dönem dönem de olsa krize girdiğini kabul eder. Lakin bu krizleri hükümetlerin yanlış uygulamaları sonucu olarak görür (Meller, 2000: 82-90). Kısaca Meller'in eseri Allende döneminin sosyalist modeli ile sonraki askeri dönemin neo-liberal politikalarını karşılaştırıp ikincisini meşrulaştırma çabasıdır. Bu anlamda da Meller'in bu iki dönemin karmaşık siyasi ve iktisadi gelişmelerini incelemek yerine, liberal varsayımlarını doğrulama çabası içinde olduğunu söylemekte bir sakınca yoktur.

Meller'in aksine Sergio Bitar, 1986 yılında yayınlanan *Chile: Experiment in Democracy* adlı kitabında sosyalist iktidarın siyasi ve ekonomik gelişmelerini başarılı bir şekilde açıklar. Dahası Bitar, Allende hükümetinin üyelerinden birisidir ve tıpkı Oppenheim gibi UP hükümetinin amaçlarına ve metodlarına sempatik bir yaklaşım sergiler. Fakat bu sempati, Bitar'ı kitabı boyunca Allende rejiminin bazı ekonomik politikalarını eleştirmekten alıkoymaz. Zira Bitar'ın eserinin temel sorunsalı sosyalist iktidarın nasıl olup da iktisadi açıdan zayıfladığıdır. Ancak Bitar sosyalist bir iktidarı eleştirirken salt bir ekonomik bakışın yetersiz olduğunu, çünkü UP iktidarı için temel problemin iktidarı almak ve elinde tutmak meselesi olduğunu belirtir. Dolayısıyla dönemin iktisadi politikalarının ancak ve ancak dönemin toplumsal kavgaları ile birlikte anlaşılabileceğini iddia eder.

Bitar'a göre Allende hükümetinin ekonomik politikalarının iki amacı vardır; ilki, üretim araçlarını toplumsallaştırmak ve bu araçların yönetimine kitlelesel katılımı sağlamak ve ikincisi ise eşit gelir dağılımını mümkün kılmak ve bu sayede kitle desteğini kazanarak iktidarda kalmaktır (Bitar, 1986: 25-29). Bu anlamda yazar UP'nin toplumu tedrici bir şekilde dönüştürmesini olumlu ve kamulaştırmaların hızının yerinde olduğunu söylerken, bu politikaların

uygulanma biçimini hayli sert bir şekilde eleştirir. Her şeyden önce, UP'nin özellikle büyük işletmeleri kamulaştırdıktan sonra bunların nasıl yönetileceği adına açık bir planı olmadığını belirtir. Dahası, hükümetin büyük işletmelerde yönetime işçilerin hangi mekanizmalarla katılacağı konusunda da net bir planı yoktur (Bitar, 1986: 64-65). Benzer şekilde, Allende hükümeti toprakları kamulaştırdıktan sonra da tarımda üretimi sağlayacak sermaye yatırımı, teknolojik yatırımlar, teknik yardımlar, işletmelere köylü katılımı gibi başlıklarda pek bir ilerleme kaydedemez. Bitar, sosyalist hükümetin ekonomi yönetimi konusunda bir başka sıkıntısının da, geniş ölçekli makro iktisadi dönüşümlerin mikro iktisadi alandaki etkilerini küçümsemek olduğunu belirtir. Bu tavrın en bilinen örneği ise enflasyondur. Bitar 1960'lar boyunca Hristiyan Demokrat hükümeti sıkıştıran alt sınıf ve orta sınıf taleplerinin, Allende hükümetini de sıkıştırdığını iddia eder. Sosyalist hükümetin ilk yılında Allende hükümetinin bu yöndeki çabaları insanların hükümete desteğini arttırırken, aynı destek ikinci yılın ortalarından itibaren mali krizin en önemli nedenlerinden birisi olmaya başlar. Ancak, UP'nin bu mali krizle uğraşacak bir stratejisi ya da aracı mevcut değildir (Bitar, 1986: 55).

Bitar'a göre, böylesi ekonomik zorluklar giderek artan siyasal ve toplumsal muhalefet ile birleşir. Dahası Bitar hükümetin ekonomi politikalarının doğrudan siyasi alana yansıtacağı iddiasını haklı olarak ekonomik determinizm ile eleştirir. Sosyalist hükümetin kamulaştırmalar sonucu büyük burjuvazinin siyasal gücünü de kaybedeceği beklentisi ciddi bir yanlış hesaplamadır. Sosyalist hükümetin bir başka yanlışı ise anti-teknelci politikalar sonucu orta sınıfın desteğini kazanacağını düşüncesidir. Beklentilerin tam aksine, orta sınıflar özellikle orta ve küçük ölçekli işletmelerde kızışan sınıf kavgaları sonucu hükümete destek vermekte ciddi tereddüt göstermeye başlamışlardır. Sonuçta orta sınıfların büyük bir kesimi hükümet karşıtı muhalefete katılır (Bitar, 1986: 70-76). Bu anlamda, Bitar sosyalist hükümeti siyasi iktidarı doğrudan ekonomik iktidarın uzantısı olarak görmekte eleştirir. Bu yaklaşımından hareketle de, sosyalist hükümetin orta sınıfların ve işçi sınıfının maddi kazançlarını arttırılması durumunda, bu sınıfların kendisini doğrudan destekleyeceği yolundaki düşüncesinin, aldanmacadan ibaret olduğunu iddia eder. Bitar ikna edici bir şekilde bu ekonomik determinizmin Şili orta sınıfları ve işçi sınıfındaki tarihsel farklılaşmaları göz ardı ettiğini söyler. Sosyalist hükümet sınıf analizini sadece kuramda yapar, bu analizi Şili gerçekliğine uyarlamakta ise başarısızdır (Bitar, 1986: 200-203). Bitar'a göre bu başarısızlık Allende hükümetinin bir başka ölümcül hatasıdır.

Bitar'ın sosyalist hükümetin son iki yılındaki siyasi gerilimleri tahlilinden, UP'nin iç ve dış siyasi zorluklarla baş edemediği anlaşılabilir. Giderek artan toplumsal

muhalefet sonucu, UP Ulusal Meclis'teki demokratik prosedürlere bağlı kalmakta ısrarcı olarak kendisi adına çok önemli olan sol Hıristiyan Demokrat desteği kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Sonuçta UP, *Partida Democrata Cristiano* (PDC-Hristiyan Demokrat Parti) ile uzlaşmaya gider ve ekonomik politikalarından ödünler verir. Ancak UP koalisyonu içindeki radikal kesimler uzlaşmaya ve ödünlere karşı çıkarlar. UP bu ikilem karşısında çıkmazda kalır ve giderek artan toplumsal çatışmaların karşısında paralize olur (Bitar, 1986: 100-103). Dahası, artan ekonomik sorunlar ve sınıf kavgaları hükümet içindeki çatlakların da iyice belirginleşmesine ve su yüzüne çıkmasına yol açar (Bitar, 1986: 215-219).

Sonuç olarak, Bitar sosyalist deneyimin sıkıntılarını sosyalist hükümetin programatik yetersizliğine ve kapasite eksikliğine bağlasa da (bu noktada Bitar'ın da hükümet üyesi olduğunu göz önünde tutmak gerekir ve dolayısıyla bu üyelik Bitar'ın 1970-73 arası sınıf kavgalarını hükümet penceresinden görmesini açıklar) Allende döneminin siyasal ve iktisadi sorunlarının etkileşimini açıklamak konusunda Oppenheim gibi ikna edicidir. Analizi sınıfların, ekonomik süreçlerin, siyasi partilerin ve kurumların karmaşık etkileşimine dayanır ve okuyucusuna farklı disiplinlerden beslendiği bir yaklaşım sunar. Siyasi alanı iktisadi süreçlerin doğrudan bir uzantısı olarak görmez, açıklama modeline bütünlük hakimdir. Her şeyden önemlisi, sosyalist iktidara ne kadar sempati duysa ve onun üyelerinden biri olsa da, Meller'in aksine tarihsel açıklamaları teorik varsayımlarını doğrulamak için yapmaz.

Şili sosyalizmine sempatiyle bakan bir başka figür ise İsviçreli bir ekonomi profesörü olan Stefan De Vylder'dir. De Vylder'in bu sempatisi Şili burjuvazisinin önemli bir örgütü olan Ulusal Sanayiciler Birliği'nin ekonomik kaynaklarına güvenilmemesi gerektiğini söyleyecek kadar ileri gider. Bitar gibi De Vylder'in da 1976 yılında yayınladığı *Allende's Chile* adlı kitabında temel derdi Allende hükümetinin ekonomik sorunlarını analiz etmektir. Bu anlamda eserinde hükümet politikalarının iç tutarlılığına ve asgari bir sosyalist program ile uyuşup uyuşmadığına bakar. Tam da bu noktada De Vylder, Oppenheim ve Bitar'dan ayrılır, çünkü temel iddiası UP'nin ekonomik programının en baştan tutarsız olduğu ve Şili'nin tarihsel iktisadi ve siyasi zincirlerini gerektiğinde kırarak kadar radikal olmadığı, dolayısıyla da en baştan çökmeye "mahkûm olduğunu" iddia eder.

"Tarihsel ekonomik ve siyasi zincirlerin" ne olduğunu kavrayabilmek için De Vylder eserin ilk kısmında Şili tarihine göz atar. Siyasi olarak, Şili'nin güçlü bir kuvvetler ayrılığı geleneği olduğunu ve yine tarihsel olarak başkanlığın gücünü etkin bir yasama organı ve yargı gücü ile sınırlandırdığını belirtir. Bu anlamda,

UP'nin demokratik prosedürler içinde kalma çabası, önemli ekonomik yasaların bu iki organ tarafından sürekli engellemesini de beraberinde getirmiş ve sosyalist hükümetin etkinliğini sınırlandırmıştır (De Vylder, 1976: 83-93). De Vylder'in siyasi alana yönelik bu tezi bir hayli ikna edici olsa da, ekonomik mirasın sosyalist hükümet politikaları üzerinde nasıl bir etkisi olduğuna kitabında pek değinmez. Ekonomik olarak Şili'nin bağımlı bir ekonomik yapıda olduğunu ifade eder (De Vylder, 1976: 3). Ama bu bağımlılığın sosyalist iktidar döneminde ekonomik büyümeyi nasıl kısıtladığını açıklamaz. Sadece, Şili'nin ekonomik bağımsızlığının bir sonucu olarak işçi sınıfının siyasi açıdan olgunlaşmamış olduğunu söyler, ama bundan ne anladığından bahsetmediği gibi, bağımlı bir ekonomik büyüme ile işçi sınıfının bu bilinç eksikliği arasında bir bağ kurmaz (De Vylder, 1976: 84). Bu anlamda işçilerin sınıfsal bilinçlerinin Allende döneminde aldığı biçimleri kendi somutluğunda incelemek yerine, işçi sınıfına kendinden menkul bir bilinç atfeder.

De Vylder, yapısal faktörlerin sosyalist hükümet politikaları üzerindeki sınırlamalarına baktıktan sonra, Allende rejiminin ekonomik stratejisini inceler ve bu politikaların başarısızlığının üç temel sebebi olduğunu söyler. İlki, hükümetin programının ekonomik eşitsizliklerin yükünü orta-üst sınıflara ve burjuvaziye yüklemek konusunda gereği kadar radikal olamamasıdır (De Vylder, 1976: 48 ve 180-181). İkinci olarak, işçi sınıfı ve burjuvazi ile toprak sahipleri ve köylülük arasındaki çatışmalarda hükümet kesin bir taraf tutmaktan kaçınır. Bu kararsızlık, hükümetin toplumsal olaylarda hareketsiz kalmasına neden olur. Bir başka deyişle, sosyalist hükümet işçi sınıfı ve köylülüğün radikal isteklerini karşılayamaz (De Vylder, 1976: 148-161). Üçüncüsü, hükümet işletme yönetimlerine işçilerin katılması konusunda başarı sağlayamaz. Bu konuda De Vylder öncelikle sosyalist iktidarın birçok büyük firmaya ve toprak sahibine dokunmadığını belirtir. Dahası UP hükümeti, tarımsal üretim artışını bir türlü gerçekleştiremez ve kamulaştırılmış toprakların miktarı köylülüğün ciddi bir kısmını kapsamaz. İşletme yönetimlerine işçi katılımı konusunda hükümet bir ölçüye kadar başarılıdır, ancak bu sefer de farklı endüstriyel sektörler arasındaki koordinasyonu sağlayamaz (De Vylder, 1976: 180-211). De Vylder bütün bu sebeplerin sosyalist iktidarı zayıflattığını belirtir.

De Vylder, Allende hükümetinin bu başarısızlığının büyük oranda Şili'nin sınıf yapısından kaynaklandığını savunur. De Vylder'a göre, hükümetin en ölümcül hatalarından biri, orta sınıflara güvenmesidir. Ancak, hükümetin beklentilerinin aksine orta sınıflar Şili'de kapitalist sınıfların tarihsel bir parçasıdır ve radikal bir dönüşüm talep etmezler. Dolayısıyla, orta sınıflar iktidarın özellikle ikinci yılından sonra muhalefet güçleriyle birlikte hareket ederler. Bu anlamda De Vylder'in çizdiği resim yoksul köylülük, işçi sınıfı, orta sınıflar ve toprak

sahipleri arasında idealleştirilmiş bir sınıf savaşımı portresidir. De Vylder'in açıklama modelinde sorun bu noktada başlar; gerçekten Şili'de 1970-73 arası De Vylder'in resmettiği haliyle sınıf savaşimleri yaşanmış mıdır? Mesela bu resimde gecekonduda yaşayan ve özellikle enformel sektörde çalışan işçiler ile yine bu bölgede yaşayan küçük mülk sahiplerinin yeri neresidir? Dolayısıyla De Vylder'in idealleştirilmiş sınıf savaşimleri portresinin 1970-73 Şili'sinin karmaşık sınıf kavgalarını anlamakta eksik kaldığı söylenebilir. Oysa aşağıda bahsedileceği üzere Peter Winn'in eseri toplumsal sınıfların söz konusu dönemde somut olarak nasıl gerçekleştiği konusunda okuyucuya çok daha doyurucu bir tartışma sunar.

De Vylder'in idealleştirilmiş sınıf portresine benzer bir portre Barbara Stallings'in 1978 yılında yayınlanan *Class, Conflict and Economic Development in Chile* adlı eserinde de karşımıza çıkar. Stalling ABD'de Watson Institute for International Studies'de Latin Amerika ve Uzakdoğu'da ekonomik reform ve kalkınma, finans ve kalkınma, kalkınma stratejileri ve uluslararası ekonomi – politik üzerine çalışmaktadır. Stalling Şili'de birbirini takip eden üç hükümetin, Alessandri, Frei ve Allende hükümetlerinin kalkınma politikalarını hükümet partilerinin sınıf karakterleri açısından incelemeye çalışır. Stallings'e göre her bir hükümetin iktisadi kalkınma politikası hükümetlerin hangi sınıflara dayandığı ile açıklanabilir.

Stallings bu üç rejimin de ortak noktasının kalkınma fikri olduğunu iddia eder ve bu kalkınma modellerinin niteliğinin rejimlerin sınıf karakterine bağlı olduğunu belirtir. Bu noktada Stallings sınıf oluşumunu sınıfların birbirleriyle antagonist ilişkisi içinde tanımlar. Stallings'e göre, sınıf bilinci sınıfın üretim tarzı içindeki nesnel konumundan kaynaklanır. Eğer bu nesnel pozisyonun sonucunda sınıflar “doğru” bilinçlerine erişmemişlerse, işçiler ideolojik çarpıtmaların etkisi altında demektir (Stallings, 1978: 5-6). Stallings devleti burjuvazinin işlerini yürüten yönetici organ olarak tanımlar ve bu anlamda da devlet aygıtının en önemli organının kapitalizmin devamlılığını sağlayan “yürütme” olduğunu belirtir (Stallings, 1978: 10-11). Stallings böylesi bir çerçevenin tarihsel incelemelerde hem bir dezavantaja hem de avantaja sahip olduğunu iddia eder. Bu çerçevenin esas sorunsalı bürokrasinin tarihsel rolünü, sektörler arası ilişkileri ve belirli bir sınıf içerisindeki özgül ayrışmaları yok saymasıdır. Avantajı ise siyaset ve ekonomi arasındaki ilişkileri inceleme fırsatı vermesi ve bir ülkenin iktisadi gelişme ve kaynak dağılımının tarihsel patikalarını açıklamasıdır. Bu çerçeveden hareketle Stalling Şili'deki sınıai sektörün gelişme dinamikleri üzerine yoğunlaşır (Stallings, 1978: 20-21).

Stallings Şili'deki parti politikalarının tarihsel olarak partilerin hangi sınıfa

dayanarak çözülebileceğini iddia etmesine rağmen, ilginç bir şekilde tek tek parti değerlendirmelerinde partileri sınıf ilişkilerinden bağımsız bir şekilde açıklar. Stallings'in parti politikalarının analizine göre Alessandri, Frei ve Allende'nin parti veya hükümet politikaları sınıf kavgalarının şeklini ve gidişatını belirler; tersi ise geçerli değildir. Örnek olarak, Stallings Hristiyan Demokrat iktidarı değerlendirmesinde bu hükümetin 1967 yılına kadar mavi yakalı ve beyaz yakalı ücretlilerin maaşlarını arttırdığından bahseder. Sonrasında, Frei hükümeti burjuvazinin çıkarlarını çalışanların hilafına desteklemeye başlar. Bu açıklama biçiminde hükümetin tercihleri dayandığı sınıfın çıkarlarından daha ön plandadır. Bir başka örnek olarak, UP hükümetinin ekonomik politikalarının burjuvazinin çıkarlarına karşı olduğunu belirttikten sonra, bakır madenlerinin kamulaştırılması kararının Ulusal Kongre'de oy birliği ile alındığını belirtir. Ama sağ partilerin neden bu karara destek verdiklerini açıklamaz (Stallings, 1978: 76-153).

Stallings'e göre parti politikaları kadar bahsi geçen üç hükümetin ekonomi politikalarının farklılıkları da dayandıkları sınıfsal temellerle açıklanabilir. Stallings hükümetlerin arasındaki farklılıkları açıklamakta dört kriter belirler: kaynakların kontrolü, yatırım politikaları, yeniden dağıtım politikaları ve yabancı sermayeyle ilişkiler. Bu anlamda Stallings'in modeli söz konusu üç hükümetin kaynak kontrolü, yeniden dağıtım ve yabancı sermaye politikalarını açıklamakta başarılı iken, yatırım politikalarını açıklamakta aynı başarıyı göstermez. Mesela bu bahiste, UP hükümetinin tüketici mallarına yönelik yatırımlarının bu hükümetin işçi sınıfına dayanması ile açıklanabileceğini iddia eder (Stallings, 1978: 154-180). Ama ampirik olarak böylesi bir açıklamayı nasıl temellendirdiğini kitabında göstermez. Dahası burada Stallings'in "çıkar" kavramını nasıl tanımladığı açık değildir; işçi sınıfının günlük çıkarlarından mı yoksa tarihsel çıkarlarından mı bahsetmektedir? Örneğin, bu perspektiften Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 1930'lu yıllarda ağır endüstriye yatırım yapması aslında işçi sınıfına dayanmamasıyla mı açıklanabilir?

Stallings Alessandri, Frei ve Allende hükümetlerinin iktidarı kaybetmesini de yine dayandığı sınıfsal ittifakların çözülmesi ile açıklayabileceğimizi söyler. Yazara göre, Alessandri hükümetinin dayandığı orta sınıflar bu dönem ekonomi politikalarından bekledikleri maddi yararı sağlayamayınca hükümetin çökmesi kaçınılmaz olmuştur. Frei hükümetinin dayandığı topraksız köylü, burjuvazi ve de işçi sınıfı ittifakı da hükümet diğer iki sınıfın hilafına burjuvazinin çıkarlarına daha fazla hizmet etmeye başlayınca, çözülmüştür. Allende rejiminde işçi sınıfı ve orta sınıfların da belirli ölçülerde maddi kazançlar elde etmeye başlamasına rağmen, orta sınıflar burjuva ideolojisinin etkisi altında kalınca bu ittifak dağılır (Stallings, 1978: 228-231).

Sonuçta Stallings'in eseri Marksizmin sınıfa dair belirli bir yorumunun Şili tarihindeki üç hükümetin ekonomik ve siyasi politikalarının açıklamasına dayanır. Ancak, Stallings'in kurduğu bu modelin Şili tarihinin bu önemli dönemlerini doyurucu bir şekilde açıkladığını iddia etmek güçtür. Her şeyden önce bu model Stallings'in açıklamaya çalıştığı dönemin iktisadi ve siyasi birçok önemli gelişmesini görmezden gelir. Örnek olarak, sosyalist hükümetin UP'nin ekonomi politikalarının tutarsızlığından, orta sınıfların hükümete karşı tepkilerinin salınımlarından ya da UP'nin ekonomi programının uygulanmasının yasal sınırlarından nasıl etkilendiğinden hiç bahsetmez. Oysa Bitar ve Oppenheim'in çalışmaları bu konularda çok daha ikna edici bir tartışma yürütmektedir.

Kısacası, Stallings'in eserinin –tıpkı De Vylder ve Meller gibi- temel sorunsalının kendi teorik konumlanışını doğrulama çabası olduğu söylenebilir. Dahası, yukarıda bahsi geçen bütün kitaplar Şili'nin sosyalist iktidar döneminin “yukarıdan” anlatıdır. Bütün bu çalışmalarda sahnedeki ana aktörler partiler veya kurumlardır. De Vylder ve Stallings'in çalışmaları gibi belirli bir sınıf nosyonuna yaslanan eserlerde bile, sınıfsal deneyimlerden çok bu aktörler ön plandadır. Bununla birlikte, özellikle 1970-73 arası gibi kitlelerin yoğun bir şekilde aktif siyasetin içinde olduğu dönemde, sıradan insanların büyük siyasal ve ekonomik değişimleri nasıl algıladığı önemlidir. Makalenin ikinci bölümünde 1970-73 arası sosyalist iktidar döneminde siyaset ve ekonominin ilişkisinin alt sınıfları, toplumsal hareketleri ve bu hareketleri oluşturan bireylerin deneyimlerini nasıl etkilediği incelenecektir. Bu anlamda Peter Winn'in yukarıda adı geçen kitabı ile, Cristobal Kay, Patricia Santa Lucias ve Monica Threlfall'in *Allende's Chile* adlı eserde yer alan makaleleri ve James Petras'in *Chile: Politics and Society* isimli çalışmadaki makalesi ele alınacaktır. Bütün bu çalışmaların ortak noktası ise hepsinin Şili sosyalist deneyimine olan sempatisi ve bu deneyim içerisinde toplumsal hareketlerin, sosyalist mücadelenin sıradan insanların sesini duyurmaya dönük çabalarıdır.

Toplumsal Mücadeleler ve Ekonomik Reformlar

Allende rejimi döneminde hükümetin ekonomik reformları ve toplumsal hareketlerin ilişkisi üzerine olan tarih yazını kabaca bütün bu toplumsal hareketleri sadece üretim ilişkileri alanındaki pozisyonlarından kaynaklanan sınıf hareketlerine indirgeyen çalışmalardan, sınıfı daha geniş bir toplumsal ilişkilene biçimine oturtan ve sosyal hareketleri tek başına sınıf hareketine indirgemeyen ve bu anlamda aslında sınıf tanımını da zenginleştiren çalışmalara doğru evrilir. İlk gruba örnek olarak Petras Şili işçilerinin bilincini “doğru sosyalist bilince” uzaklığı ve/veya yakınlığı ile ölçmeye çalışır. İkinci gruba örnek olarak Winn işçilerin arzu ve taleplerinin dönemin ülke ölçeğinde devam eden sınıfsal

ve toplumsal kavgaları ile eklemlenme biçimini açıklar. Bu anlamda da Şili’de Allende dönemi ve öncesindeki yapısal dönüşümler ve bu dönüşümlerden kaynaklı sınıf deneyimleri Winn’in analizinin merkezinde yer almaktadır.

Winn’in eseri aşağıdan tarih yazımının Şili örneğindeki en iyi eserlerinden biridir. Winn, Yarur tekstil fabrikası işçilerinin sosyalist iktidar deneyimindeki etkinliklerini ve devrimci taleplerinin mevcut sosyalist hükümetin bile ötesine geçişini etkileyici bir şekilde anlatır. Dahası bu kitabın işçileri yapının özne üzerindeki baskısının ya da sınırlarının mevcut olmadığı hayali bir toplumsal bağlamda hareket etmezler; tam tersine, işçiler buldukları fabrikanın ve ülkenin özgül koşullarıyla birlikte ve bu koşulları aşmaya, değiştirmeye çalışarak toplumsal özneler haline gelirler. Bir başka deyişle, Winn teorik varsayımlarını Yarur işçilerinin deneyimlerini anlamamız için etkin bir şekilde kullanır. Winn’e benzer şekilde Kay, Lucia ve Threlffal da UP hükümeti ile toplumsal hareketler arasındaki gerilimleri açıklarlar. Bütün bu yazarlar sosyalist hükümete tanıklık etmiş ve sosyalist süreci ilk elden deneyimlemişlerdir. Bu yazarların içinde Kay 1971-73 arasında Şili Üniversitesi’nde tarımsal ekonomi üzerine okutmanlık yapmıştır. Kay, Lucia ve Threlffal’in üçü de sosyalist hükümete destek verse de makaleleri toplumsal hareketleri göz ardı ettiği için Allende hükümetini eleştirir.

Çalışma alanı Latin Amerika tarihi olan Peter Winn 1986 yılında yayınlanan kitabının saha çalışmasını sosyalist hükümet iktidardayken yapmıştır. Winn Şili sosyalist deneyimine yakın bir figürdür ve 1980’lerin ortalarından itibaren tekrar kendisini göstermeye başlayan toplumsal hareketlere “geleceğin başka bir olasılığının kurucuları” gözüyle bakar. Peter Winn’e göre Şili sosyalist deneyiminin en önemli kusurlarından biri Allende hükümetinin yasal prosedürlere sadakat saplantısı ve devrimci sürecin kontrolünün kaybedileceği korkusu sebebiyle, toplumsal hareketlerle arasındaki kapanmayan mesafedir. Winn kitabında Yarur işçileri ve hükümet arasındaki gerilimi de bu varsayım oturtur. Bir başka deyişle, Winn Yarur işçilerinin deneyimini ülkenin genel sosyalist deneyiminden bağımsız değerlendirmez.

Peter Winn eserinde ilk önce Yarur tekstil fabrikasının kuruluşunu ve gelişmesini, bu fabrika özelinde işçiler ile mülk sahipleri arasındaki tarihsel ilişkiyi ülkenin ekonomik ve sosyal tarihi zemininde inceler. Bu hikayede Winn’e göre önemli bir dönüm noktası 1950’li yıllarla birlikte fabrikada modern işletme yöntemlerine geçildiği ve yeni teknolojilerin uygulandığı bir dönemde, işçilerin arasında mülk sahiplerine karşı paternalist bir çalışma evreninden kaynaklanan davranışların hâkim olmasıdır (Winn, 1986: 14-29). Yazar bu tespiti yaparken sadece fabrikanın tarihine odaklanmaz, aynı zamanda fabrikada hâkim olan paternalist evrenin ve paternalizmin dönüşümünün işçiler tarafından nasıl deneyimlendiğini de

inceler. Winn'e göre söz konusu paternal ikliminin dönüşümü işçilerde iki ayrı etki uyandırmıştır. İşçilerden bazıları modern işletme tekniklerine karşı eski paternalist davranış tarzlarına sadık kalırken, diğerleri "biz ve onlar" ayrımını yapmaya ve kendi toplumsal pozisyonlarını mülk sahiplerine karşı tarif etmeye başlamıştır.

Winn Yarur tekstil fabrikasında 1960'lara kadar paternalist evrenin hala hâkim olduğunu iddia eder. Bu durum işçi sınıfı bilincinin oluşmasına büyük bir ölçüde ket vuran etmenlerden birisidir. Ancak Yarur işçilerinin tarihi mücadeleden yoksun bir tarih değildir. Bu fabrikanın işçileri her zaman mülk sahibinden bağımsız bir sendika kurmak için taleplerde bulunmuştur. Ancak mülk sahipleri de bu talepleri çeşitli mekanizmalarla bastırmışlardır. Yarur işçileri UP hükümetini bağımsız sendikalarını kurmak için başka bir şans olarak görürler. Bu noktada Winn, UP politikalarını inceler ve sosyalist hükümetin endüstrinin kamulaştırılması ve burada işçilerin yönetime katılması politikalarının sadece Yarur örneğinde değil, ülke genelinde işçilere taleplerini uygulamak için bir siyasi fırsat yarattığını belirtir (1986: 30-65).

Sosyalist hükümet politikaları kadar Yarur işçilerinin değişen sınıf kompozisyonu da işçilerin radikalliğini ve militanlığını etkilemiştir. Yazar, Yarur'da işçi kompozisyonunun özellikle 1960'lı yıllarda fabrikaya genç işçilerin girişi ile birlikte dönüştüğünü belirtir. Söz konusu genç işçiler ailelerinden farklı olarak kırsalda değil, kentlerdeki işçi sınıfı mahallelerinde büyümüşlerdir. Kentlerde kısıtlı da olsa bir eğitim almışlar ve kent hayatının bir parçası olmuşlardır. Dahası, Yarur'un genç işçileri sosyalist hükümetin kurulmasını sendikalaşmak için bir fırsat yapısı olarak görüp harekete geçmişlerdir. Mülk sahipleri bu taleplerini reddedince, işçiler kendiliğinden fabrikayı işgal etmiş ve UP hükümetine fabrikanın kamulaştırması için başvurmuşlardır (Winn, 1986: 83-133). Bu noktadan sonra hükümet ile işçiler arasındaki gerilim başlar.

Sosyalist hükümet ilk başta işçilerin kamulaştırma taleplerini geri çevirir, zira Allende hükümeti devrimin kontrolünü kaybetmek istememekte ve dahası geçiş sürecinde ulusal burjuvaziye müttefik olarak tarif etmektedir. Ancak görüşmeler süresince işçiler hükümet üzerindeki baskıyı arttırmışlar, hükümetin ekonomi bakanı Vuskovic gibi daha radikal unsurlar aracılığıyla, Allende'yi ikna etmeye çalışmışlar ve sonunda da başarıya ulaşırlar. Winn bu görüşme sürecini, işçilerin baskısını ve Allende hükümetinin açmazlarını etkileyici bir şekilde anlatır. Yazar işçilerin sendikaya nasıl katıldıklarını, iş yerini yönettikçe kendilerine ve birbirlerine olan güvenlerinin nasıl arttığını işçilerin ağzından bize aktarır (Winn, 1986: 160-226).

Winn kitabının son bölümünde Yarur işçilerinin Allende döneminin sınıf mücadelelerindeki konumunu açıklar. Winn'e göre burjuvazi ve orta sınıfların giderek artan şiddetli muhalefeti, ABD'nin hükümeti yıkmaya yönelik ekonomik ve siyasi çabaları, UP'nin tutarsız politikaları ve koalisyon içindeki çatlaklar hükümetin yıkılmasına yol açan başlıca faktörlerdir. Bu süreçlerde sosyalist hükümetin en büyük hatası ise toplumsal hareketlere güvenmek yerine sorunlarını muhalefete ve orduya imtiyazlar vererek çözmek çabasıdır. Winn, Yarur işçilerinin hükümet yanlısı eylemlerde, mahallelerde yiyecek dağıtımlarında ve işçi demokrasinin bir biçimi olan ve işçilerin taleplerini reddeden fabrika sahipleri ve hükümete karşı işçilerin ortak hareketini sağlamak üzere kurulmuş olan *cordon industrial*'lere katılımında aktif rol oynadıklarını belirtir. Ancak darbeden sonra askeri cunta Yarur'un öncü işçilerini katletmiş veya işlerine son vermiştir (Winn, 1986: 229-252).

Kısacası Winn eserinde Yarur işçilerinin Şili tarihi deneyimlerini kendi ağızlarından anlatır. Şili'nin sosyalist hükümetin kuruluşu da dâhil yaşadığı toplumsal dönüşümlerdeki Yarur işçilerinin deneyimlerini, işçilerin toplumsal ve siyasi süreçlerle birlikte dönüşümünü ve işçilerin Şili'deki mevcut durumu değiştirmek için gösterdikleri çabaları tutarlı bir kuramsal model ışığında açıklar. Winn'in anlattısının merkezinde örgütlü-örgütsüz, sosyalist-Hristiyan, kadın-erkek işçiler vardır, bir başka deyişle, kitap boyunca okuyucu işçilerin gözünden bir sosyalist iktidar deneyimine şahit olur.

Allende hükümetinin ekonomik politikaları ile toplumsal hareketlerin ilişkisini inceleyen diğer yazarlar hükümetin iktisat politikaları çevresinde dönen toplumsal mücadelelere vurgu yaparken çalışmalarının eksenine toplumsal hareketler ile UP hükümetinin gerilimlerini yerleştirir. Bu yazarlardan Cristobal Kay, 1970-73 arası köylü hareketlerini incelerken temel olarak UP hükümetinin tarım reformunu yavaşlatan etkenler üzerinde durur. Kay'e göre Allende hükümetinden önceki Frei hükümetinin uygulamaya koyduğu toprak reformundan aslen zengin köylüler yararlı olsa da, hükümetin bu uygulaması toprak reformu fikrini Şili toplumu nezdinde meşrulaştırmıştır. UP hükümeti ise temel olarak bir önceki hükümetin toprak reformunu köylüye kredi sağlayan bankaları ve toptancı kooperatiflerini millileştirerek derinleştirmiştir. Bu noktada Kay, Winn gibi, solcu hükümetin köylü hareketlerine açtığı siyasi fırsat yapısından bahseder. Kay tabandan gelen hareketlerin kendi siyasi ajandalarına sahip hareketler olduklarını vurgular. Bu anlamda Kay sosyalist hükümet döneminde köylülerin sosyalist partilerin veya iktidarın programının pasif alıcıları değil, kendi tarihlerinin özneleri olduklarını belirtir (1976: 81-90). Bu noktada yazar köylü hareketleri ile sosyalist hükümet arasında üç gerilim noktası olduğunu söyler. İlk olarak, UP hükümeti köylü hareketlerini

desteklese de, onlara yasal bir statü sağlamaz. İkincisi, hükümet tıpkı fabrika işgallerinde olduğu gibi, kendiliğinden gelişen toprak işgalleri karşısında da tereddütlü bir tutum sergiler. Üçüncüsü ise UP hükümeti içindeki parçalı yapı bağımsız köylü hareketlerine karşı sosyalist iktidarın tutumunu belirsizleştirir. Sosyalist iktidar içinde Komünist Parti bağımsız köylü hareketlerine karşı olumsuz bir tavır alırken, Sosyalist Parti ve MIR (Movimiento de Izquierda Revolucionaria-Devrimci Sol Hareket) bu hareketlerin bağımsızlığını savunur. Kay sosyalist iktidar için kırsal bölgelerde üç sıkıntı olduğunu belirtir. İlk olarak köylüler devlet çiftliği fikrini benimsemezler ve kollektif çiftlikler konusunda ise şüphecidirler. İkincisi, iktidarın ekonomik performansının başarısızlığı kırsala yansımıştır. Üçüncüsü ise iktidarın köylü hareketlerine karşı yukarıda sıralanan nedenlerden kaynaklanan ilgisizliğidir. Kısacası, UP hükümeti köylüleri sosyalist devrime katacak politikaları bir türlü geliştiremez (1976: 91-92).

Tıpkı Kay gibi, Lucia da makalesinde sosyalist iktidar ile tabandan gelen toplumsal hareketlerin gerilimlerini konu alır. Bu çerçevede Lucia da söz konusu gerilimlerin müsebbibi olarak iktidarı görür. Lucia UP hükümetinin işçi hareketlerine karşı özellikle 1970 seçimlerinde pragmatik bir yaklaşım sergilediğini belirtir. UP özellikle ağır sanayideki işçi hareketlerini kendi seçim kuvvetlerinin bir uzantısı olarak görmüştür (Lucia, 1976: 121). Buna karşın, Lucia sosyalist hükümetin işçi hareketlerine yeterli desteği vermediğini belirtir. UP hükümeti kamulaştırılan bölgelerde yönetime işçi katılımını vurgulasa da, kamulaştırılan fabrikalardaki işçilerin sayısının tüm Şili içi sınıfına oranı hayli düşüktür. Bu anlamda UP hükümeti kamulaştırılan sanayiler dışında yer alan işçi hareketlerini görmezden gelerek ciddi bir hata yapmıştır. Dahası Lucia, sosyalist hükümetin Şili işçi sınıfının giderek artan kamulaştırma talebiyle, kamulaştırmayı sadece ulusal stratejik iş kollarında öngören kendi programı arasında sıkıştığını söyler (1976: 141). Lucia'ya göre UP'nin bu çıkmazı hükümetin Şili'deki geleneksel parti politikasını takip etmesinin bir sonucudur. Lakin bu noktada, Lucia geleneksel parti siyasetinin ne olduğunu ve nasıl olup da sosyalist hükümetin işçi hareketine destek vermesinin önüne geçtiğini açıklamaz. Oysa yukarıda incelenen eserler arasında yer alan Oppenheim geleneksel parti siyasetinin kalkınma kavramı çerçevesinde ele alırken tam da bunu yapmıştır. İktidarı aldıktan sonra UP koalisyonu ülkenin önde gelen sendikası CUT ile birlikte kamulaştırılan, karışık ve özel sektörde yönetime işçi katılımını arttırmak için komiteler kurar. Ancak hükümet komitelere işçilerin taleplerini dayatacakları yasal bir statü sağlamaz. Dahası komiteleri CUT'in (Central Unica de Trabajadores-Sendikalar Federasyonu) kontrolü altına sokarak tabandan gelen taleplerin iletilmesinde ciddi sıkıntılar ortaya çıkmasına neden olur. Sonuçta bu komiteler atıllaşır (Lucia, 1976: 135-136).

Lucia makalesinde işçi hareketlerinin nasıl doğduklarını ve geliştiklerini açıklar. Lucia'ya göre işçi hareketlerinin özelliği Şili'de burjuva devletine karşı alternatif iktidarlar yaratma konusundaki becerisidir. Alternatif iktidar biçimlerinin de en önemlilerinden biri de endüstriyel kordonlardır. Bu kordonlar, kendi işlevlerinin yanı sıra 1972 ekonomik krizi esnasında yoksul mahallelerde üretimi ve dağıtımını da sağlamışlardır. Kordonlar ekonomik kriz sırasında çok etkin bir şekilde çalışmasına rağmen, krizden sonra hükümet tarafından önemsenmez. Ancak 1973 Mart krizinde, özellikle patronların ve orta sınıfların artan toplumsal eylemlilikleriyle birlikte tekrar ortaya çıkarlar. Lucia'ya göre kriz sırasında üretimi ve dağıtımını sağlayan bu organlar sosyalist hükümetin can simidi olurlar. Fakat Komünist Parti ve CUT bu alternatif örgütlenmelerin hükümetin iktidarını zayıflatacağı gerekçesiyle önünü kesmeye çalışırlar (Lucia, 1976: 147-156).

Her ne kadar sosyalist hükümetin işçi-köylü hareketlerine ve endüstriyel kordonlara ilgisizliğinin nedenlerini açıklamakta yetersiz kalsalar da, hem Lucia hem de Kay bu oluşumların ortaya çıkışının ve sosyalist deneyimle ilişkilendirmelerinin renkli bir portresini sunar. Yazarlar, işçi hareketlerinin nasıl ortaya çıktıklarını ve kendi siyasal alanlarını ve etkinliklerini nasıl geliştirdiklerini başarılı bir şekilde açıklarlar. Dahası, UP içindeki farklı grupların tabandan gelen işçi hareketlerine karşı farklı tavırlarını da gözler önüne sererler. Kısacası söz konusu yazarlar anlatılarında bu hareketlerin aşağıdan tarihiyle, hükümet politikalarının yukarıdan tarihini birleştirir. Hikâyenin sonunda sosyalist hükümetin devrimci süreçlerin bir hayli arkasında kaldığına şahit oluruz.

Tabandan gelen toplumsal hareketleri konu alan diğer yazarlar gibi Threlfall'ın da iddiası UP hükümetinin gecekondulardaki hareketi kendi sosyalist hareketine eklemekteki beceriksizliğidir. Threlfall makalesinde Şili sosyalist deneyiminin bütün renkliliği içerisinde gecekondu sakinlerinin arasında kök salan radikal harekete değinir. Yazarın temel tezi sosyalist hükümetin bu hareketin devrimci dinamiklerinden yararlanmamakla ölümcül bir hata işlediğidir (Threlfall, 1976: 189).

Threlfall makalesinde gecekondulardaki hareketlerin devrimci bir bilinçten yoksun olduğu ve sadece gecekondu sahiplerinin gündelik çıkarları ile ilgilendiği tezini eleştirir. Yazara göre gecekondu hareketleri gecekondu sakinlerinin maddi çıkarlarına dayanmakla birlikte, bu bölgelerdeki radikal hareketler kendi gündemlerini ülkedeki genel sosyalist dönüşümlerle eklemeye becerisini göstermişlerdir (Threlfall, 1976: 167-170).

Makalenin geri kalan kısmında Threlfall gecekondu hareketlerinin doğduğu ve radikalleştiği tarihsel bağlamı tartışır. İlk olarak Şili'de gecekondu bölgelerinin

işçi sınıfının yedek ordusunu oluşturduğunu ve burjuvazinin bu geniş kitlesel emeğin yeniden üretimi için gereken koşulları sağlayamadığını iddia eder. Dolayısıyla gecekonduların önde gelen talebi yaşadıkları bölgenin koşullarının iyileştirilmesidir. İkinci olarak, Threlfall Şili’de sendikaların gecekondularda yaşayan ve özellikle enformel sektörde çalışan emeği örgütlemekte bir hayli başarısız olduğunu belirtir. Gecekonduların kendi taleplerini iletebilmek için kendi hareketlerini yaratmışlardır. Son olarak da, Threlfall Şili’de enflasyonun genelde maaşlardan daha yüksek bir seyir izlediğini ve daha iyi bir ücret mücadelesinin iş yerleri kadar çalışan insanların yaşadıkları bölgelerde de önemli bir gündem maddesi olduğunu söyler (Threlfall, 1976: 167-168). Sonuçta Şili’de gecekonduların hareketlerinin bizzat deneyimlemiş bir yazar olarak Threlfall bu hareketlerin doğuşunu, gelişimini ve sosyalist deneyimindeki konumlarını okuyucuya sunar.

Kalkınma ve sınıf analizleri ile Latin Amerika siyaseti ve iktisadı üzerinde hayli tanınmış bir figür olan James Petras makalesinde Şili devriminin temel amaçlarından biri olan işçilerin yönetime katılımı sorununu tartışır. Yazar bu sorunu incelerken, işçi sınıfının monolitik bir yapı olarak ele alınamayacağını ve bu anlamda özgül bazı bölgelerde işçilerin hangi kanallar aracılığıyla iş yeri yönetimine katıldığını incelemek gerektiğini söyler (Petras, 1976: 172). Petras Şili’de dört farklı bölgede uygulanan kamulaştırmaları tartışır; Chuquiamata ve El Teniente bakır madenleri, Hirmas Tekstil fabrikası, Güney Şili’de toprak ve Nueva Habana gecekonduların yerleşim bölgesindeki kamulaştırmalar. İlk olarak Petras bakır madenlerinde sınıf bilincinin gelişmemişliğinden dolayı yönetime katılımın işçiler arasında düşük bir düzeyde seyrettiğini iddia eder. Petras’a göre sözü edilen madenlerin işçileri sosyalist iktidarın çıkarlarından çok kendi maddi çıkarlarının peşindedirler (Petras, 1976: 174-179). Tekstil fabrikasında ise işçilerin yönetime katılımının daha yüksek olduğunu, zira bu fabrikada kamulaştırmanın işçilerin fabrikayı *de facto* ele geçirerek sosyalist hükümeti zorlamasıyla gerçekleştiğini söyler. Dahası sendikanın militan karakterine bağlı olarak Hirmas fabrikası işçileri arasında sınıf bilincinin daha yüksek olduğunu belirtir (Petras, 1976: 182-186). Güney Şili’deki işgaller üzerine olan değerlendirmesinde ise, Petras köylülerin sosyalist hükümeti bir şans olarak gördüklerini ve toprak işgallerine başladıklarını belirtir. Bu işgaller ise Komünist Parti, Sosyalist Parti ve MIR tarafından da teşvik edilir (Petras, 1976: 188-191). Petras benzer bir analizi gecekonduların hareketleri için de yapar ve Nueva Habana bölgesinde bu hareketlere devrimci hareketlerin etkililiğinden dolayı katılımın yüksek olduğunu belirtir (Petras, 1976: 191-194). Özetle düşük gelir statüsü ve yoksulluk doğrudan sosyalist hükümete verilen destekle bağlantılı değildir, devrime verilen desteğin başında sınıf bilinci ögesi gelir. Petras’a göre özellikle

de facto işgal edilen fabrika ve tarlalarda yönetime katılım yüksektir. Benzer bir sonuç devrimci hareketin etkin olduğu gecekondü bölgeleri için de söylenebilir (Petras, 1976: 195-197).

Petras'ın analizi değişik bölgelerde gerçekleştirilen kamulaştırma hareketlerine işçi katılımı konusunda anlamlı olsa da, makalenin tümü için bu tespiti yapmak zordur. Her şeyden önce Petras neden örneklem olarak bu bölgeleri ya da fabrikaları seçtiğini bize açıklamaz ve bu anlamda saha çalışmalarının seçimi kendi varsayımlarını doğrulamak için yapılmış gibi durur. Mesela Cristobal Kay hükümetin işçilerin baskısı olmadan kamulaştırdığı bazı iş yerlerinde de yönetime yüksek işçi katılımı olduğundan bahseder. İkincisi, Petras'ın çalışmasının merkezinde toplumsal hareketler dursa da, bu hareketlere katılımın başarısını Petras pek de açıklamadığı bir "bilinç" kavramıyla ölçer. Petras bu hareketlerin ya da üyelerinin taleplerini, arzularını ya da harekete katılma nedenlerini açıklayacağı yerde, hareketleri belirsiz bir bilinç tanımlamasıyla değerlendirir. Üçüncüsü ve yukarıda getirilen eleştirilerle bağlantılı olarak Petras çalışmasında, özellikle bakır madenlerinde, işçilerle yaptığı görüşmelere dayansa da, bu işçilerin sesleri Petras'ın otoriter tonuyla bastırılmış gibi durur. Dolayısıyla Petras'ın çalışması tarihi aşağıdan dokuyan öznelerin sesini değil de, yazarın görüşlerini okuyucuya iletir. Oysa Winn Yarur tekstil fabrikası işçilerinin deneyimlerini dönemin bağlamına yerleştirmek konusunda yukarıda bahsedildiği üzere çok daha başarılı bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bir başka deyişle, Petras'ın makalesi işçilerin yönetime katılma sorunsalının Şili örneğindeki nedenlerini ve tarihsel biçimleri bize açıklamaktan ziyade, belirsiz bir "bilinç" kavramına dayandırdığı kuramsal görüşlerini onaylamaya çalışmaktadır.³

Alt sınıfların tarihi-mücadelesi ile Şili'deki devrimci süreçte hükümetin iktisadi reformları arasındaki bağı açıklamaya çalışan bu eserler, dönemin çok önemli bir aktörünü, Amerika Birleşik Devletleri'ni görmezden gelirler. Bitar'ın ve De Vylder'in eserlerinde ABD, Şili'de sosyalist hükümeti zayıflatan en önemli faktörlerden birisi olarak karşımıza çıkmıştı. Bu anlamda makalenin geri kalan bölümü, ABD'nin Şili sosyalist deneyiminde iktisadi süreçlerdeki rolü üzerine olan tarih yazınına odaklanacaktır. Bunun için Philip O'Brien'in kendi derlediği *Allende's Chile* adlı kitabındaki "Was the United States Responsible for The Chilean Coup?" makalesi ile Elizabeth Farnsworth vd.nin Arturo Valenzuela ve J. Samuel Valenzuela ile derlediği *Chile: Politics and Society* adlı kitaplarında yer alan "The Invisible Blockade: The United States Reacts" makaleleri ve Lubna Z. Querishi'nin *Nixon, Kissinger, and Allende* ile Jonathan Haslam'in *The Nixon Administration and the Death of Allende's Chile* adlı kitapları incelenecektir.

ABD ve Şili'nin Ekonomi Politikği

ABD'nin Şili sosyalist deneyiminin ekonomi politikği ve 1973 askeri darbesindeki rolünün tarih yazımı konusunda 1970'lerde iki genel eğilimin ortaya çıktığı söylenebilir. İlk eğilim, ABD'nin rolünü ülke içi gelişmelerle birlikte değerlendirirken, ikinci eğilim ABD'nin Allende hükümetinin iktisadi sıkıntılarında ve devrilmesinde baş rol oynadığını ileri sürer. Bu eğilimler 2000'li yıllarda da devam eder; Haslam kitabında ABD'ye iktisadi süreçlerde başat bir rol atfetmekten kaçınırken, Querishi eserinde ABD emperyalizminin Şili'ye müdahalesinin sosyalist hükümetin düşmesindeki en önemli faktör olduğunu öne sürer.

1970'lerden beri sosyalist mücadelenin önde gelen figürlerinden biri olan Philip J. O'Brien ABD'nin Şili sosyalist deneyiminin başarısızlığında rolünü abartmamak, ancak ABD'nin darbe sürecindeki suçlarını da göz ardı etmemek gerektiğini belirtir. O'Brien Şili'deki ülke içi gelişmelerin ve sınıf kavgalarının ABD'nin rolünden çok daha önemli olduğuna okuyucunun dikkatini çekmeye çalışır. Bu bağlamda O'Brien genel olarak ABD'nin Şili'deki ekonomik çıkarlarının hayli önemli olduğunu belirtir (O'Brien, 1976: 219-224). Bu koşullar altında O'Brien ABD'nin Şili'ye müdahalesinin kapitalist mantık açısından "doğal" olduğunu, zira ABD'nin hem Şili'deki pazar payını kaybetmek istemediğini, hem de Şili'nin diğer Latin Amerika ülkeleri için örnek olmasından çekindiğini yazar. O'Brien'a göre, Şili'nin ABD'ye kredi, teknoloji ve ihracat yönünden bağımlı olduğunun farkında olan Nixon yönetimi, sosyalist hükümeti ekonomik açıdan yıpratmaya karardır. (O'Brien, 1976: 224-233). ABD ayrıca hükümeti politik olarak yıpratmak için muhalefete büyük miktarda yardım yapar. O'Brien, ABD hükümeti ve şirketlerinin bu müdahalelerinin Şili sosyalist deneyimine ve ülkenin ekonomik istikrarına ciddi bir zarar verdiğini söyler (O'Brien, 1976: 233).

Lubna Z. Querishi çalışmalarını ABD'nin dış politikası üzerine sürdürmektedir. Yazar ABD'nin sosyalist deneyime müdahalesine büyük oranda bu ülkenin penceresinden bakar ve sosyalist deneyim sürecinde ve başarısızlığında ABD'ye bir nevi kadir-i mutlak bir rol atfeder. 2009 yılında yayınlanan ve büyük oranda ABD Dış İşleri Bakanlığı kaynaklarına dayanan kitabında Querishi ABD'nin Şili'ye müdahalesinin iki temel sebebi olduğunu iddia eder. İlk olarak, Nixon yönetimi Şili'nin diğer Latin Amerika ülkeleri için bir model olması ihtimalinden çekinmektedir. İkincisi de, Allende hükümetinin ekonomik müdahaleleri ve stratejik sektörlerde gerçekleştirilen kamulaştırmalar ABD hükümetinin ve şirketlerinin Şili'deki ekonomik çıkarlarına ciddi darbeler indirmiştir (Querishi, 2009: iii). Bu anlamda Querishi kitabında ABD'nin Şili'ye ekonomik müdahalesi üzerinde durur.

Her ne kadar ABD hükümeti ve şirketlerinin Şili'deki ekonomik çıkarlarını derinlemesine incelemese de, Querishi ABD'nin Şili'ye ilgisinin bu ülkenin doğal kaynaklarından kaynaklandığını söyler. Bu ilişkiyi bağımlılık okulu perspektifinden açıklayan Querishi, ABD'nin Şili'nin doğal kaynaklarını sömürmesinin bu ülkenin geri kalmışlığının temel sebebi olduğunu iddia eder. Buradan hareketle de Şili siyasetinin iki kanada ayrıldığını, sağ kanatta yer alan partilerin Şili'nin dünya ekonomisine eklemlenerek modernleşmesi ve bağımlılık ilişkilerini sürdürmesi gerektiğini savunan ve sol kanatta yer alan partilerin ise ülkenin iç kaynaklarına dayanan bir ekonomik gelişmeyi ve bağımsızlığı benimseyen partilerden oluştuğunu söyler. Eseri boyunca çok derinleştirmedeği böylesi bir değerlendirmeden hareketle Querishi, ABD hükümetinin siyasi ve finansal olarak sağ partileri ve rejimin koruyucusu olarak orduyu desteklediğini belirtir (Querishi, 2009: 26-39).

Querishi'nin Şili siyaseti ve ekonomisini tümüyle bağımlılık ilişkilerine indirgemesi derinlikten yoksun olsa da, ABD hükümeti ve şirketlerinin sosyalist deneyime müdahalesine anlatışı ikna edicidir. Querishi'ye göre, ABD müdahalesi çeşitli yollardan gerçekleşir. Allende hükümeti stratejik sektörleri kamulaştırdıktan sonra, bu sektörlerde bulunan ABD şirketleri Nixon hükümetini müdahale için sıkıştırmaya başlarlar. ABD hükümeti uluslararası kurumların Şili'ye kredi vermesini engeller. Nixon ayrıca ABD bankalarını Şili hükümeti ile anlaşmaları halinde ekonomik yaptırımlar uygulamakla tehdit eder. Dahası, ABD hükümeti Şili hükümetinin ABD'nin bazı bankalarında bulunan depozitlerine Şili'nin bakır madenleri ve telekomünikasyon kamulaştırılmasının yasa dışı olduğunu iddia ederek el koyar. Son olarak, ABD hükümeti Şili'deki kamulaştırmaların hukuksuz bir biçimde yapıldığını iddia ederek Şili bakırının uluslararası satışının da önüne geçmeye çalışır (Querishi, 2009: 76-93).

Querishi, ABD'nin Şili'ye ekonomik yaptırımlarının sosyalist hükümetin ikinci yılında girdiği iktisadi krizin en önemli etkeni olduğunu savunur (Querishi, 2009: 102-115). Bu anlamda, Querishi kitabında genel olarak UP hükümetinin karşılaştığı ülke içi sorunları ve sosyalist hükümetin programatik sorunlarını fazlaca küçümserken, ABD'nin Şili ekonomisi üzerindeki rolünü abartır görünmektedir. Benzer şekilde kitabının son kısmında da Şili ordusunun ABD etkeni olmadan hareket edemeyeceğini söyleyerek askeri darbeyi tamamen ABD emperyalizmine bağlar (Querishi, 2009: 133).

Kısacası, Şili sosyalist deneyimine sempatik başka bir tarih yazımı olan Querishi'nin eseri başarılı bir şekilde ABD'nin sosyalist deneyimi yıkmak yönündeki amaçlarını ve çabalarını gözler önüne serer. Lakin yazarının Latin Amerika ya da Şili tarihi üzerine değil de, ABD dış politikası üzerine uzman

olmasından ve kullandığı arşiv malzemesinden kaynaklanan, Şili'deki süreçleri fazlasıyla dış kaynaklı açıklamaya çalışan bir modeli vardır. Bu anlamda Querishi'nin kitabının Şili sosyalizminin yıkılışında dış etmenleri ülke içi nedenselliklerle birleştirmek yönünde ikna edici olmaktan uzak olduğunu belirtmek gerekir. Dahası, Querishi Allende hükümetinin iktisadi politikalarını ve bu politikaların karşılaştığı sorunları bütün karmaşasıyla anlatmak yerine bunları kendi teorik modeline ve emperyalizm tahliline indirger. Oysa yukarıda bahsedildiği üzere Patrick O'Brien ABD'nin ekonomik müdahalesini ülke ekonomisinin iç sorunlarıyla birlikte açıklamak konusunda daha inandırıcı bir anlatı sunmuştur.

Querishi gibi Farnsworth vd. 1976 yılında yayınlanan makalelerinde ABD'nin Şili sosyalizmini yıkma çabalarının ana nedeninin ekonomik olduğunu belirtir. Yazarlar makalede ABD'nin Şili'deki ekonomik çıkarlarına mercek altına alır ve ABD şirketlerinin Şili'deki pazar paylarından kazançlarının bir hayli yüksek olduğunu belirtirler. Dahası ABD'nin dış kaynaklı kazançlarının ülke içi ekonomide de bir hayli önemli olduğunu söylerler. Farnsworth vd.'ne göre, ABD şirketlerinin ve hükümetinin Şili devrimine karşı sert ekonomik müdahalesinin maddi zemini ABD'nin dış kaynaklara bağımlı ekonomisinin 1960'lı yıllarda krize girmesinde yatar (Farnsworth vd., 1976: 346-348). Şili'deki ayrıcalıklarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya bulunan ve kendi şirketleri tarafından da ciddi bir baskı gören ABD emperyalizmi UP hükümetini yıkmak yönünde kararlı bir siyasi ve ekonomik tutum izler (Farnsworth vd., 1976: 339-344). Bu tespitten sonra Farnsworth vd. makalelerinde ABD'nin Şili hükümetini hangi yollardan yıpratmaya çalıştığına odaklanırlar. ABD ilk olarak, Şili ile arasındaki ihracat-ithalat akışını durdurur. İkinci olarak, Şili'ye ABD'den giden kredi ve Şili sanayisi için hayati olan teknoloji akışının önüne geçer. Üçüncüsü, uluslararası kredi kuruluşlarına baskı yaparak bu ülkeye kredi verilmemesini sağlamaya çalışır. Dördüncüsü, ABD kendi bankalarında bulunan Şili hükümetine ait hesapları Şili'de gerçekleştirilen kamulaştırmaların hukuksuz olduğu gerekçesiyle dondurur. Ve son olarak, ABD, Şili'nin en önemli ihracat maddesi olan bakır satışlarını gerek kendi ülkesindeki gerekse de Avrupa piyasalarına baskı yaparak azaltmaya çalışır. Farnsworth vd. bu gibi ekonomik yaptırımların Şili ekonomisini büyük ölçüde sekteye uğrattığını belirtirler. (Farnsworth vd., 1976: 349-366).

Böylesi bir çerçeveden hareketle Farnsworth vd. sosyalist hükümetin ilk yılında iyi giden ekonomik göstergelerin ABD emperyalizminin müdahaleleriyle bozulduğunu belirtir. İktisadi bozulma darbeye giden yolun da önünü açar (Farnsworth vd., 1976: 366-368). Yazarlar tıpkı Querishi gibi ABD'nin Şili'ye müdahalesinin mekanizmalarını açıklamakta hayli başarılı olsalar da, sosyalist hükümetin ekonomik sıkıntılarını tek bir faktöre indirgerler ve Oppenheim

gibi yazarların aksine örneğin UP'nin ekonomik programlarının sorunlarına önem vermezler. Bu anlamda da tek yönlü açıklamaları ABD ablukasının ülke içi etmenler ve gelişmeler üzerinde nasıl ve hangi yollardan etkili olduğunu açıklamakta yetersiz kalır.

Şili'de sosyalist deneyim üzerindeki dış etkenleri açıklarken, bu etkenlerin Şili sosyalizminin yıkılışında faktörlerden sadece birisi olduğunu iddia eden hattın takipçisi 2000'li yılların tarih yazımında Jonathan Haslam'dır. Haslam eserinde ABD'nin daha çok Allende'nin başkanlığı devralmasını engellemeye yönelik çabalarını belirtir ve ABD burjuvazisinin ve emperyalizminin sosyalist hükümeti devirmek için iktisadi ve siyasi müdahalelerine çok az değinir.

Bu anlamda Haslam'ın eseri iki bölümde incelenebilir. İlk bölümde Haslam ABD'nin sosyalist rejimi yıkma çabalarından bahsederken, ikinci bölümde Şili'de darbeye giden süreçte iktisadi ve siyasi gelişmeleri inceler. İlk bölüm için Haslam öncelikle sosyalist hükümet iktidara gelmeden çok önce ABD dış politika uzmanlarının Şili'de olası bir "sosyalist tiranlığın" önüne geçmek için planlar yaptığını söyler. (Haslam, 2005: 29-73). Ancak Haslam, ABD emperyalizminin Şili sosyalizminden nefretinin özgül nedenlerine değinmez. Yazar Şili'de bulunan ABD patentli şirketlerin sürece müdahale etmek için ABD hükümetini ikna çabalarından bahsetmekle birlikte, bu şirketlerin Şili'deki ekonomik çıkarlarını, şirketlerin çıkarlarının ABD için önemini ya da ABD'nin ekonomik müdahalesinin Şili ekonomisini nasıl yıpratıldığını göz ardı eder. Sonuçta yukarıdaki yazarların aksine Haslam'ın kitabında ABD'nin Şili'ye müdahalesinin nedenlerine ve bu müdahalenin Şili ekonomisini nasıl etkilediğine dair doyurucu tartışmalar bulmak zordur.

Şili'de darbeye giden sürecin ülke içi faktörleri konusunda Haslam UP hükümetinin ekonomik politikalarının ülkedeki çatışmaları daha da arttırdığını savunur. Sosyalist iktidarın uygulamalarının Şili ekonomisi üzerinde enflasyonist bir baskı yarattığını ve muhalefetin enflasyona tepki verdiğini belirtir. Bir başka deyişle, Şili burjuvazisinin ve orta sınıfların grevlerinin ve sabotajlarının Şili ekonomisi üzerinde etkisine hiç değinmeden, olayların gidişatının baş sorumlusu olarak hükümeti görür (Haslam, 2005: 85-108).

Siyasi alanda ise Haslam sosyalist hükümet ile Hristiyan Demokratlar arasındaki ittifakın hükümetin radikal politikaları yüzünden bozulduğunu söyler (Haslam, 2005: 158-190). Eserinin geri kalan kısmında Allende'nin Hristiyan Demokratlarla ittifakı yeniden sağlamak ve koalisyon içindeki çatlakların artmaması yönündeki çabalarını anlatır. Ancak bu çabalar Haslam'a göre boşunadır, zira Hristiyan Demokratlar sosyalist hükümetin yıkılışını arzular ve UP içindeki radikal kanat

devrimi derinleştirmek adına işbirliğini reddeder.

Haslam'ın Şili sosyalist deneyiminin sona ermesinde içsel faktörler ve hükümetin yıkılışında ABD'nin rolü arasında denge kurma iddiası, eserinde altını dolduramadığı bir tez olarak kalır. Her şeyden önce Şili hükümetinin devrilmesini açıklamasında ABD'nin rolü hemen hemen hiç görülmez. Şili ekonomisinin sosyalist dönüşümünde yaşadığı sıkıntılarda ABD etkisinden Haslam'ın eseri hiç bahsetmez. Oysa ABD ambargosunun Şili ekonomisini nasıl yıprattığını Patrick O'Brien etkileyici bir şekilde açıklamıştır. Haslam'ın kitabında ekonomik sıkıntıların ve darbenin temel müsebbibi olarak hükümetin radikal politikaları görülür. Bu anlamda Haslam'ın eserinin Şili darbesinde burjuvazinin ve ABD emperyalizminin rolünü aklama çabası olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Sonuç

Allende hükümetinin ülkenin toplumsal dönüşümünde en önemli gündem maddesi olarak gördüğü ekonomik reformlar iç ve dış faktörler olmak üzere iki alt başlıkta incelenebilir. Benzer şekilde iç faktörleri sosyalist hükümetin iktisadi politikalarının sorunları ve bu politikaların ülkedeki toplumsal hareketlerle arasındaki gerilimleri olarak iki alt başlıkta incelemek mümkündür. Bu anlamda sosyalist hükümetin ekonomi politikalarını tutarsız ve bütünlükten yoksun, özellikle burjuvaziye ve orta sınıflara sürekli ödünler vererek toplumsal çatışmaları bastırmaya çalışan bir reform paketi olarak görmek mümkündür. Dahası UP programı, Şili ulusal burjuvazisinin ve orta sınıflarının hem siyasi hem de toplumsal pozisyonunu yanlış değerlendirmiştir ve mülk sahiplerinin kamulaştırmalar karşısında bir bütün olarak rahatsız olacağını hesaplamamıştır. Ayrıca hükümetin kamulaştırdığı işletmeleri nasıl yöneteceği konusunda detaylı bir planı da yoktur. Benzer şekilde hükümet toplumun "bütün katmanlarını" ekonomik olarak memnun etmenin özellikle mikro ekonomik alandaki etkisini görmezden gelmiştir. Son olarak ise, UP hükümetinin ve özellikle başkan Salvador Allende'nin yasal süreçlere ve demokratik prosedürlere aşırı bağlılığı, özellikle iktidarın son iki yılında artan sınıf kavgalarında işçi sınıfına ve kent yoksullarına dayanmak yerine, mevcut siyasi kanallardan sorunları çözmek yoluna gitmesine neden olmuştur. Kısacası, sosyalist hükümet kendi iktidarını sağlamlaştıracak ve zenginleştirecek sınıf hareketlerinden yeterince yararlanamamıştır. Dahası, "demokrasiye" bu aşırı bağlılık Allende'nin Şili devlet mekanizmasının özgüllüklerini görmesini de engeller; özellikle yasama ve yargı organları geleneksel olarak Şili'de bir hayli güçlüdürler ve açıkçası sosyalist hükümetin bazı hayati ekonomik önlemler almasını da engellerler. UP, Hristiyan Demokratlar'ın sol kanadının parlamento desteğini ülke içi sınıf çatışmalarının şiddetlendiği konjonktürlerde kaybeder. Böylesi siyasi ve ekonomik sıkıntılar

ise özellikle burjuvazinin ve orta sınıfların grevleri ve ekonomik sabotajları ile katmerlenir. 1970-73 deneyiminin başarısızlığı konusunda bu karmaşık resimde ABD ise Şili ekonomisini yıpratmakta bir hayli başarılıdır. ABD emperyalizmi ayrıca faşist darbenin planlamasında Şili ordusu ile birlikte baş aktörlerden biridir.

Bu çerçeveye dayanarak, Allende hükümetinin ekonomik politikaları üzerine olan tarih yazınının üç düzeyde şekillendiği söylenebilir: jeopolitik düzey, devlet düzeyi ve sınıf hareketleri düzeyi. İlk düzeyde yukarıda sözü edilen çalışmalar 1970-73 arası ABD'nin rolünü incelerler. İkinci düzeyde, ele alınan eserler özellikle sosyalist hükümetin ekonomik uygulamaları ile siyasi süreçlerin ilişkisine odaklanırlar. Üçüncü düzeyde ise analiz birimi toplumsal hareketler ve ekonomik reformların ilişkisidir. Bu öbeğe dayanarak darbenin hemen sonrasında özellikle devlet ve sınıf hareketleri düzeyinde yapılan çalışmaların tek yönlü bir Marksist sınıf analizine dayandıkları, özellikle sınıfların toplumsal pozisyonlarından kaynaklanan "doğru sınıf bilinçleri" ve bu bilinç düzeyinin siyasete doğrudan yansımaları tezine dayandıkları söylenebilir. Böylesi çalışmalara De Vylder'in ve Stallings'in kitapları örnektir. Benzer şekilde Petras'ın makalesi de toplumsal hareketlerde sınıf bilincini ölçmeye çalışmasıyla benzer bir eleştiriye tabi tutulabilir. Bu anlamda incelenen eserler söz konusu dönemdeki karmaşık ilişkilerin bütünlüklü bir resmini sunmaktan ziyade, kendi teorik tezlerini doğrulamaya çalışmaktadırlar.

1980'lerin ve 1990'lar ise yazarların siyasi ve/veya teorik pozisyonları ile tarihsel analizin daha dengeli kurulduğu ve bu anlamda Şili sosyalist deneyimine bakarken değişik perspektiflerden yararlanma becerisi gösteren eserlere tanıklık eder. Bitar'ın ve Oppenheim'in kitapları siyasi ve iktisadi düzeylerin etkileşiminin çeşitli yönlerini sunmakta bir hayli başarılıdırlar. Sınıf çatışmaları düzeyinde ise Winn'in kitabı toplumsal mücadelelerin öznelerinin sesini bağlamından koparmadan hayli etkileyici bir şekilde sunar.

Şili sosyalist deneyiminin ekonomik politikalarını ve ABD'nin buradaki rolüne dair tarih yazını ise iki ana eğilimden beslenmektedir. Bu eğilimlerden ilki ABD'yi hem UP'nin ekonomik politikalarının yaşadığı sıkıntıları, hem de darbenin tek sebebi olarak görmekteyken, diğer eğilim ABD emperyalizmini sosyalizmin başarısızlığına neden olan faktörlerden sadece birisi olarak değerlendirmektedir. 1970'li yıllarda bu eğilimlerden ilkinin örneği Farnsworth vd.'nin makalesiyken, ikincisinin örneği O'Brien'in eseridir. İlk eğilimi 2000'li yıllarda Querishi'nin kitabı temsil ederken, ikincisine Haslam'ın eseri örnek verilebilir.

Şili 1970-73 deneyimini inceleyen tarih çalışmaları dayandıkları kavramsal

çerçeveyle inceledikleri süreç arasında kurdukları ilişki ile değerlendirilebilir. Bu anlamda Şili sosyalist deneyimini incelerken Bitar'ın ve Oppenhem'in eserlerinin kuramsal bir çerçeveye dayanarak anlatılarını oluşturdukları, ancak Meller ve Stallings'in çalışmalarının inceledikleri dönemin ve konunun bir çok boyutunu gözden kaçırdıkları söylenebilir. Bu eserler tarihsel bir dönemi açıklamaya çalışmak yerine yazarlarının teorik duruşlarını savunurlar. Bir başka deyişle, Meller ve Stallings'in çalışmaları teoriyi tarihsel açıklamanın hizmetine koşacaklarına, tarihi teorinin açıklaması için kullanırlar. Benzer şekilde bu dönemin sınıf kavgalarını inceleyen eserlerden Petras'ın makalesi de, sınıf kavgalarının hangi mekanizmalarla ortaya çıktığını Şili örneğinde açıklamak yerine, bu kavgaları tarih dışı bir "bilinç" nosyonuyla incelemeye çalışmakla, benzer bir sorunla maluldür. Oysa, Winn, Lucia, Kay ve Threlfal'in çalışmaları bu hareketleri içeriden anlamaya çalışmakla "teori onaylatma yükümlülüğünden" kurtulurlar. Bu eserlerin arasında Peter Winn'in kitabı Yarur tekstil örneğinde sınıf kavgalarını yapısal süreçler içinde analiz etme becerisiyle özellikle etkileyicidir. Şili sosyalist deneyiminde ABD'nin rolü için ise O'Brien ve Haslam ABD'nin bu süreçte tek faktör olarak değerlendirilemeyeceğini ve bu faktörün mutlaka Şili'deki gelişmelerle birlikte ele alınması gerektiğini söylerken haklıdır. Lakin iki yazarda da temel sorun kendi açıklamalarında ülke içi faktörlerle ABD emperyalizminin bağlantısının kurulmamasıdır. ABD'nin sosyalist iktidarı iktisadi ve siyasi yönden yıpratma çabalarının Şili'de sınıf kavgalarını veya partiler arası çekişmeleri nasıl etkilediğini bu iki eser de açıklamaz. Bu konuda Querishi ve Farnsworth vd.'nin analizleri de ABD'ye sosyalist iktidarın yıkılışında neredeyse Tanrısal bir güç atfederek ikna edici bir açıklama sunamazlar. Dahası hem Querishi'nin bağımlılık okulundan mülhem emperyalizm teziyle Allende hükümetinin iktisadi politikaları arasında bağ kurma çabasının, hem de Haslam'ın söz konusu dönemde ABD emperyalizmini aklama uğraşının aldığı biçim, yazarların esas amaçlarının ele aldıkları konunun bütünsel bir açıklamasından çok kendi siyasi-teorik pozisyonlarını teyit etmek olduğu izlenimi yaratmaktadır. Sanırım böylesi bir tavır, hem tarihsel bilgimizin gelişmesinin/derinleşmesinin, hem de bu bilgiye ulaşmaktaki kilidimiz olan kuramsal yaklaşımlarımızı tartışmanın, zenginleştirmenin en önemli engellerinden birisidir.

Sonnotlar

¹ Bu makalenin yazılışında eleştirileri ve destekleriyle katkılarını esirgemeyen Fatma Armağan Teke Lloyd ve Duygu Türk'e teşekkürü borç bilirim.

² Burjuvazinin ve ABD'nin Şili ekonomisine yönelik sabotajları ve UP'nin içindeki siyasi çekişmeler için bu makalede incelenen Oppenheim'in çalışması etkileyici bir anlatım sunmaktadır.

³ Sınıfa atfedilen tarih dışı bilinç kavramına yönelik olarak getirilen en iyi eleştiri hiç kuşku yok ki E. P. Thompson'dan (1963: 10-11) gelmiştir.

Kaynakça

Amir S (2014). The Return of Fascism in Contemporary Capitalism. *Monthly Review*, 1 Eylül 2014. <https://monthlyreview.org/2014/09/01/the-return-of-fascism-in-contemporary-capitalism/> Son Erişim Tarihi 07/12/2018.

Bello W. (2016). How Middle Class Chileans Contributed to the Overthrow of Salvador Allende. *The Nation*, 21 Eylül 2016. <https://www.thenation.com/article/how-middle-class-chileans-contributed-to-the-overthrow-of-salvador-allende/> Son Erişim Tarihi 06/12/2018.

Bitar S (1986) *Chile: Experiment in Democracy*. Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues.

Castells M (1975). Immigrant Workers and Class Struggles in Advanced Capitalism: The Western European Experience. *Politics & Society*, 5, 33-66.

De Vylder S (1976). *Allende's Chile: The Political Economy of the Rise and Fall of Unidad Popular*. Cambridge: Cambridge University Press.

Farnsworth E vd. (1976). The Invisible Blockade: The United States React. İçinde: Arturo Valenzuela ve J. Samuel Valenzuela (der.), *Chile: Politics and Society*, New Brunswick: Transaction Books.

Haslam J (2005). *The Nixon Administration and the Death of Allende's Chile: A Case of Assisted Suicide*. New York: Verso.

Kay C (1976). Agrarian Reform and the Transition to Socialism. İçinde: Philip J. O'Brien (der.), *Allende's Chile*, New York: Praeger.

Lucia P S (1976). The Industrial Working Class and the Struggle for Power in Chile. İçinde: Philip J. O'Brien (der.), *Allende's Chile*, New York: Praeger.

Meller P (2000). *The Unidad Popular and the Pinochet Dictatorship*. New York: St. Martin's Press.

O'Brien P J (1976). Was the United States for the Chilean Coup? İçinde: Philip J. O'Brien (der.), *Allende's Chile*, New York: Praeger.

Oppenheim L H (1993). *Politics in Chile: Democracy, Authoritarianism, and the Search for Development*. Boulder: Westview Press.

Petras J (1976). Nationalization, Socioeconomic Change and Popular Participation. İçinde: Arturo Valenzuela ve J. Samuel Valenzuela (der.), *Chile: Politics and Society*, New Brunswick: Transaction Books.

Qureshi L Z (2009). *Nixon, Kissinger, and Allende: US Involvement in the 1973 Coup in Chile*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

Samuel R (1990). Grand Narratives. *History Workshop Journal*, 29 (1), 120-133.

Stallings B (1978). *Class Conflict and Economic Development in Chile, 1958-1973*. Stanford: Stanford University Press.

Thompson E P (1963). *The Making of the English Working Class*. New York: Vintage Books.

Thompson E P (1978). *The Poverty of Theory & Other Essays*. New York: Monthly Review Press.

Threlfall M (1976). Shantytown Dwellers and People's Power. İçinde: Philip J. O'Brien (der.), *Allende's Chile*, New York: Praeger.

Winn P (1986). *Weavers of Revolution: The Yarur Workers and the Chile's Road to Socialism*. New York: Oxford University Press.

Bireyler ve Birey Olamayan Bireyler: Liberalizm ve 19. Yüzyılın Çelişkileri

İsmet Parlak, Pamukkale Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-posta: ismetparlak74@gmail.com

Enis Öztürk, Pamukkale Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-posta: ozturkenis@hotmail.com

Özet

Bu çalışmada 19. yüzyıl Sanayi Devrimi döneminde yaşanan toplumsal bunalım, liberalizmin ve kapitalizmin kendi içsel dinamikleriyle açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışma, meseleyi bireyin ortaya çıkış sürecinden itibaren ele almakta, liberalizm, Aydınlanma ve devrimler çağını izleyerek konuyu 19. yüzyıla kadar getirmektedir. Bu çerçevede çalışma, konuyu iki başlık altında incelemektedir. İlk olarak bireyin ya da bireyselliğin gelişimi konusu liberal söyleme yakın tonlar içerirken, ikinci olarak da bireysellik/haklar kümesinin genişliği bu söylemin ne derece, hangi toplumsal kesimler için geçerli olabildiğini sorgulamaktadır. Öte yandan bu çalışma, bugün ortaya çıkan eşitsizliklerin ve günümüzün tüketerek var olabilen bireyinin sadece ve basitçe 1980'ler sonrası dönüşümle açıklanmasının aksine, meseleyi daha erken zamanlardan itibaren temellendirmeyi denemektedir. Başka bir ifadeyle tek başına neo-liberalizmin günah keçisi ilan edilmesi yerine sorunu liberalizmin birey anlayışında aramayı önermektedir.

Anahtar Sözcükler: Birey, bireycilik, kapitalizm, liberalizm, Sanayi Devrimi.

Individuals and Non-Individuals: Liberalism and Contradictions of 19th Century

Abstract

In this study, the social depression experienced during the 19th century Industrial Revolution was tried to be explained by its internal dynamics of liberalism and capitalism. The study begins with the emergence of the individual followed by the eras of liberalism, Enlightenment and revolutions through the 19th century. Within this framework, the study examines the subject under two headings. The first, the development of individual or individuality, includes theories close to the liberal discourse, as for the second, *the broadness of the set of individuality/rights*, questions to what extent and in which social classes this discourse can be implemented. This study, on the other hand, is trying to base

today's inequalities and individuals that can survive through consuming by grounding the issue upon the earlier times than the transformation of the individual in the 1980s. In other words, it is an suggestion for rooting the issue in liberal understanding of individual, instead of denouncing neo-liberalism alone as the scapegoat.

Keywords: Individual, individualism, capitalism, liberalism, Industrial Revolution.

Giriş

Liberalizm bireyi temel alan, akla, özgürlüğe dayanan ve bireyin özgürce gelişebileceği bir ortamda 'iyi bir dünyaya' ulaşılabilirliğini savunan bir düşünce akımı olarak şekillenmiştir. Her düşüncenin ortaya çıkışını hazırlayan koşullar vardır ve bu çalışmanın ilk kısmı da bu döneme eğilmekte, liberalizmin en temel unsuru olan bireyin nasıl ortaya çıktığını açıklamaya çalışmaktadır. Bu çerçevede makalenin kapsamı, siyasi ve iktisadi düşünceler tarihi ile felsefe akımlarından müteşekkildir. Zamansal olarak 19. yüzyıla kadarki süreci ele almakta, mekânsal olarak ilk başta Rönesans Avrupası'nın bütünleşik yapısı dolayısıyla genel bir perspektif sunmakta ve sonrasında da özellikle İngiltere ve Fransa'ya odaklanmaktadır.

Bir düşünce akımının ortaya çıkışı aynı zamanda o çağa hâkim olan bir diğer düşünce akımının gerilemesi ile paralel ilerler. Liberalizmin ortaya çıkış sürecinde gerileyen, her şeye hâkim olan Kilise ve Aristokrasidir. Genel olarak her ikisi de aklın gelişimine ve özgürlüğe engel olmakla dönemin düşünürleri tarafından yoğun biçimde eleştirilecektir. Çalışmanın sınırlı kapsamından dolayı bahsedilmeyecek olsa da genel olarak bakıldığında, Rönesans'ın başında Machiavelli siyasetin tanrısal kaynaklı değil insan temelli olduğunu söyleyecek, Kopernik bilinenin aksine dünyanın güneş etrafında döndüğünü iddia edecek, yeni coğrafi keşifler dünyanın aslında zannedildiğinden ibaret olmadığını gösterecektir. Reformasyon ise insanın öte dünya için değil bu dünya için çalışmasının gerekli olduğunu öğütleyecektir. Tüm bunların ortak noktası, insanın o ana hâkim olan dünya görüşünü kırabileceği, yeni bir düşünme biçimi geliştirebileceği, devamında kendisine çizilmiş olan dünya görüşünün hayat kalıbını kırıp, kendini inşa edebileceğidir. Oysa önceleri insan sadece kendisine biçilmiş roller çerçevesinde, ait olduğu toplumsal sınıf içerisinde başı ve sonu belli olan bir hayat yaşamaktaydı. Bu hayat içerisinde kendini gerçekleştirme, kendini aşma gibi imkânları yoktu.

Bireyi en temel değer olarak gören liberalizmde ise, bireyselliğin gelişimine ve insan haklarına büyük değer atfedilir. Liberalizmin birey kavrayışı, ekonomik bireycilik ve siyasal bireycilik olarak iki başlık altında değerlendirilirse, ekonomik bireycilik ağırlıklı olarak bireyin ekonomik alanda kısıtlanmaması gereken özgürlüklerine vurgu yaparken; siyasal bireycilik ise bireyin temel nitelikte

dokunulmaz haklara sahip olduğunu söyler. Çalışmanın iki farklı başlık altında konuyu ele alması yönündeki yöntemsel tercih bu hususla ilgilidir. Çünkü liberalizm, insanın ‘belirli koşullar altında’ sergilediği ekonomik davranışları evrensel olarak her zaman ve her yerde olmuş gibi değerlendirmektedir. Fakat bunun yanı sıra yalnızca belirli bir kesimin sahip olabildiği hakları ise soyut olarak ‘herkesin’ sahip olduğu haklar olarak sunmaktadır. Bu maksatla çalışma bu iki temel başlık altında toptan bir yâdsıma veya toptan bir kabul yerine, söz konusu söylemlerin gerçekçiliğini irdelemekte ve liberalizme dair içsel bir eleştiri yapmayı denemektedir. Bu doğrultuda hem teorik zeminde farklı düşünürlerin fikirleriyle, hem de somut toplumsal olaylarla ilgilenmektedir. Çalışmanın kapsamı farklı düşünce akımlarının ortaya çıktığı Avrupa ile sınırlı olup amacı ise; insan hakları, bireyselliğin yükselişi gibi konular söz konusu olduğunda bahsi geçen bireyin hangi birey olduğunu eleştirel bir şekilde incelemektir.

‘İnsanın kendini inşa ettiği’ argümanı, liberal düşüncenin bireye dair çıkış noktasını oluşturur. Çalışmanın ikinci bölümünün 19. yüzyıla odaklanmasının nedeni de budur.¹ Çünkü “19. yüzyıl Avrupa’nın 16. yüzyılda Rönesans, Reform ve coğrafi keşiflerle başladığı değişim serüveninin tamamlanması ve bir insan tipinin, toplum yapısının, iktisat sisteminin yerleşmesinin çağıdır” (Sunar, 2006: 76). Çalışma bu yüzden hem bireyle birlikte nasıl bir düşünüm ortaya çıktığını, bu düşünme biçiminin kimleri nasıl etkilediğini, hem de bunun 19. yüzyılda nasıl bir sonuca ulaştığını açıklamaya çalışmaktadır. Böylelikle ortaya çıkan *yeni* dünyayı hazırlayan koşulların liberalizmin kendi içsel mantığından kaynaklandığı iddiası açıklanırken; bir taraftan akla, özgürlüğe, haklara vurgu yapan fakat diğer taraftan da belirli kesimlerin sürekli olarak bu kümeden dışlandığı ve nihayetinde nasıl bir yıkım noktasına ulaşıldığı izah edilmektedir.

Bireyin Ortaya Çıkışı

İnsan, şüphesiz binlerce yıldan beri var olagelmektedir. Fakat insanın doğada yaşayanlardan veya bir toplumu oluşturanlardan herhangi biri olarak değil, bir *birey* olarak, yani ‘kendiliğinden bir değer olarak’ değerlendirilmesi Rönesans dönemine rastlamaktadır. Daha öncesinde insan, sadece ait olduğu toplumsal sınıf, din, cinsiyet gibi çerçeveler içinde kendini ifade edebiliyordu. Jacob Burckhardt’ın (Burckhardt, 1974: 207-208) ifadesiyle “Rönesans ile birlikte bu örtü kalktı ve insan, düşünen ve anlayan (zihnî) bir birey haline geldi ve kendini bu sıfatla tanımladı”.

Rönesans’la ortaya çıkan birey, varlığını herhangi bir mensubiyete veya yükümlülüğe bağlı olarak değil, değeri sadece kendi varoluşundan kaynaklandığı için bir birey idi. İnsan olmanın kendisi bir değerdi, bu değer de yalnız insanın yüce bir varlık olmasına dayanıyordu. İnsan kendisini belirli kalıplar veya mensubiyetlerle ifade etmediğinde ise farklılık ve bireysellik ilişkisi

beliriveriyordu. Daha da önemlisi artık toplumdan farklı olmak günah olarak görülüyordu, aksine farklılık bir değerdi. Bu farklılık, (her ne kadar yaşam tarzı, düşünce gibi alanlarda çok daha sonraları ortaya çıkacak olsa da) ilk bakışta giyim tarzlarında kendini belli ediyordu.² Simmel'e göre ise (Simmel, 2009: 211), "bu durum basit bir kendini ayırma, farklı olma meselesi değildi. Birey göze çarpmak istiyordu, kendini yerleşik biçimlerle mümkün olabileceğinden daha cömert ve daha dikkate değer bir şekilde sunmak istiyordu". Sanatçılar, resimlerinin altına kendi imzalarını atmaya başlıyor ve bireyselliklerini sergilemek istiyorlardı. Fakat Rönesans'la birlikte birey ortaya çıkarken, bu süreç bir bakıma toplumdan da koparak gerçekleşiyordu ve topluma karşı yükümlülükleri olan insan tipinden bir kopuş başlıyordu. Fakat böylesi bir bireysellik, toplumsal yapıda üst sınıflara hitap etmekteydi.

Bu dönemde birey düşüncesinin gelişimini etkileyen bir başka unsur da Reform hareketidir. Daha öncesinde Kilise, "bireyle Tanrı arasındaki bağdı, dolayısıyla bir yandan bireyselliği kısıtlarken, öte yandan da bireyin, bir grubun ayrılmaz bir parçası olarak Tanrı karşısına çıkmasına olanak veriyordu. Protestanlık ise, bireyi Tanrı karşısına tek başına çıkmak durumunda" bırakmıştı (Fromm, 2011: 110). Bu anlayış her insanın Tanrı ile arasında aracsız bir bağ kurarak bireyselliğini artırırken, diğer yandan da Luther'in vaaz ettiği gibi her insanın İncil'den kendine göre bir yorum çıkarmasını sağlıyordu ve -kilisenin dogmatik fikirlerinin karşısında- inancı bireysel seviyeye indiriyordu.

Diğer yandan Protestanlığın öğretisinde kurtuluşun öte tarafta değil, bu dünyada olduğu öğütlenmektedir. Calvin'in kader öğretisinin bir tarafında 'seçilmişler', diğer tarafında ise 'lanetlenmişler' bulunmaktadır. Bu da maddi kazanç sağlayarak, durmadan çalışıp biriktirerek, bireye 'seçilmişler' arasında yer edinme fırsatını verir. Dolayısıyla Reform Hareketi'nin Weber'in (Weber, 1999: 148) de belirttiği üzere yeni bir ahlak anlayışı doğurduğu söylenebilir. "Çünkü tüketimin sınırlanması ile kazanç peşinde koşmanın serbest bırakılması girişimciliği arttırmış ve kazanılmış olanın tüketilerek kullanılmasına yönelik konulan engeller, kazancın tekrar sermaye olarak kullanılmasına, dolayısıyla kapitalizmin ihtiyaç duyduğu sermaye birikiminin oluşmasına katkı sağlamıştır".

Bu dönem aynı zamanda, bireyden hareketle kurgulanan toplumsal sözleşmeler dönemidir. Sözleşmecî kavrayış söz konusu olduğunda ise ilk olarak Hobbes'un sözleşme anlayışı akla gelir. Hobbes'a (Hobbes, 2011: 100) göre, insanlar doğa durumunda birbirleriyle savaş halindedirler, çünkü insanlar özü gereği "esas olarak varlığını korumak ve bazen de zevk almak olan amaçları uğruna, birbirlerini yok etmeye veya egemenlik altına almaya çalışırlar". Dolayısıyla ortaya herkesin herkesle savaş halinde olduğu bir durum çıkar. Bu savaş halinden kurtulmak tüm insanların bir araya gelip güçlerini bir egemene devretmeleriyle

mümkün olur. Hobbes'un sözleşme kavrayışında tüm yetkiler bir egemende toplanır ve ancak onun izin verdiği alanlarda özgürlüğe rastlanır. İnsanın yaşam hakkı egemene dayandırılırken ve diğer tüm haklar buradan türetilirken, bireyselliklere de yer verilmemektedir. Her şeye rağmen Hobbes'un bireyden hareketle bir teori oluşturması dikkate değerdir. Zira insan iradesine dayalı bir sözleşme kurarak, Ortaçağ'ın Tanrı iradesine dayanan yönetim anlayışından kopar. Artık "egemenliğin kaynağı Tanrı değil, toplumdur" (Akal, 2014: 97).

Hobbes'un devlet anlayışı, insan anlayışının zorunlu bir sonucudur. Her durumda 'insan insanın kurdudur'. Bu kavrayış biçimi bir yandan yükselişte olan kapitalizmin ihtiyacı olan rekabeti beslerken; diğer yandan sadece kendini düşünen, toplumdan kopuk, soyut bir birey anlayışını besler. Macpherson ise topluma hiçbir şey borçlu olmayan, onu sadece araç olarak gören bu anlayışı 'sahiplenici bireycilik' olarak adlandırır. Bu haliyle toplum bir güç pazarına benzer. "Güç pazarındaki herkes ya güç talep edendir ya da güç tedarik edendir. Çünkü herkes ya başkasına sunacak güce sahiptir ya da başkasının gücüne sahip olmak ister" (Macpherson, 1962: 39). Daha açık söylemek gerekirse, her insanın gücü, yeteneğinin ve emeğinin pazarda ne kadar ettiğiyle orantılıdır. Bu nedenledir ki, onun teorisinden bir bireysellik hatta toplumsallık bile çıkmaz. Hepsi birbiriyle güç mücadelesi içinde olan, diğerlerini hâkimiyet altına almaya çalışan birbirinin aynısı insanlar çıkar. Aslında en başından Hobbes'un, insana bir öz belirlemesinden, insanı bencil ve çıkarıcı olarak görmesinden dolayı böyle bir piyasa modelinin (ve elbette mutlak bir devletin) ortaya çıkması kaçınılmazdır.³ Belirtilmelidir ki Hobbes'un bu aşamada yaptığı bir bakıma, bireyin içinden çıkacağı ulusun vücudunu oluşturmaktır. Bu birey şimdilik sadece ulusa sözleşmeyle bağlıdır ve onu oluşturan parçalardan biri olmakla sınırlıdır. Dolayısıyla Hobbes'la birlikte insanlar temelinde kurulan sözleşme aracılığıyla yurttaş-bireyin ortaya çıkmaya başladığı görülür. Fakat bu sözleşme daha çok yükümlülüklerle/ödevlere dayalıdır. Bireyin hak temelinde kurgulandığı ilk sözleşmeye asıl olarak Locke'ta rastlanır.

Locke'a göre her insan doğuştan bazı haklara sahiptir. Bunlar, her insanın tanrı tarafından bahşedilen, bu nedenle temel ve doğal niteliği haiz haklarıdır: yaşama hakkı, özgürlük hakkı ve mülkiyet (Locke, 2013). Locke için bu haklar birbiriyle, hatta mülkiyetle iç içe geçmiş vaziyettedir. Locke, "mülkiyet anlamına gelen *property* ve *estate* sözcüklerini kullanır. *Property* sözcüğü, mülkiyetin yanı sıra yaşam ve özgürlüğü de içererek, bir insanın sahip olduğu 'geniş anlamda mülkiyeti' dile getirir. *Estate*'i ise dar anlamda mülkiyet" olarak kullanır (Şenel, 1995: 347). Dahası, yaşama hakkı ve mülkiyet hakkı birbiriyle bağlantılıdır. Çünkü bir insanın yaşamaya devam edebilmesi için mutlaka bazı şeylere sahip olması gerekir.

Locke soya dayalı, miras yoluyla aktarılan mülkiyetin karşısında, insan emeğine dayalı bir mülkiyeti savunur. Toprağın miras yoluyla aktarılması, onun işlenmiş olmasına ya da onun üzerinde emek harcanmış olmasına bağlıdır. Burada Locke'un temel olarak karşı çıktığı şey, soylu sınıfının emek harcamadan elde ettiği zenginliğidir. Bu açıdan Locke'un savunusunu yaptığı birey, burjuva sınıfının bireyidir. Mülk sahibi olmayan sınıflar toplumun içinde olsalar da bu haklara sahip değildirler. Bu bağlamda Locke'a göre, insanlar arasında yetenek bakımından farklılaşmalar doğaldır: "İlk toplum ebeveynler ve çocuklardan oluşan topluluğa yol açan, kadın ve erkek arasında kurulan toplumdur ki buna zaman içinde efendi ve hizmetkârı arasında oluşan toplumsal ilişkiler de eklenir" (Locke, 2013: 79). Locke için nasıl toplumda anneler, babalar, çocuklar, kadınlar ve erkekler varsa, efendilerin ve hizmetkârların olması da o derece doğaldır. Fakat 'doğa durumunda bir insanın yaşamını sürdürebilmesi için onu ortak mülkiyetten çıkarıp bireyselleştirmesi gerekir' anlayışı, özel mülkiyet üzerindeyken geçerliliğini yitirir. Locke için ortak mülkiyet, bir kez bireyselleştirildikten sonra o mülk artık o kişiye ait olur, üzerinde çalışanlar ise o araziye dair veya orada yetiştirdikleri bir ürüne dair hak iddia edemezler. Örneğin bir işçi, kendi emeğine/emek gücüne sahiptir, fakat o emeğin ortaya çıkardığı ürüne değil.

Locke'a yönelik en önemli eleştiriler onun mülkiyet anlayışını hedef alır. "Locke'un insanı, yalnızca doğa durumunda sahip olduğu maddi malları korumak için değil, sınırsız bir şekilde mülk edinmek için de sivil topluma adım atar" (Fukuyama, 2014: 212). Tam da bu noktada, kişisel çıkar dürtüsü önem kazanmış, "insanın mülk edinen ve mülk biriktiren bir varlık olarak algılanışının temelleri" atılmaya başlamıştır (Buğra, 1995: 86). Bu mülk edinme, sahiplenme ve kişisel çıkar dürtüsü bir yandan iktisat gibi bilimlerin temelini atar ama insanı da iktisadi bir varlık (*Homo-Economicus*) olarak algılar. Locke'un bu bireyci yaklaşımı, liberal 'ben'in güvence altına alınmasını sağlamaktadır; "başka bir deyişle, 'ben' kendi dışındaki tüm varlıklara kendi bireysel ilgi ve çıkarları açısından" yaklaşmaktadır (Müftüoğlu, 2010: 211). Toplum ise bu çıkarların gerçekleşmesi adına basitçe ve sadece bir araçtır. Hatırlanacağı üzere Locke, insan anlayışını bir şeye sahip olmak -emeğine sahip olmak, kendi kişiliğine, kapasitesine sahip olmak, bir mülke sahip olmak- üzerinden geliştiriyordu. Böylelikle "mülkiyet hırsına sahip bireye doğru ilk adım, Locke'ta, insandan ayrılmaz olanla (insanın kişiliği, becerileri ve emeğinin mülkiyetiyle), insandan ayrılabilenin (emek ve becerilerle ortaya konulan ürünlerin mülkiyetinin) özdeşleşmesiyle" atılır (Buğra, 1995: 85). Macpherson bu yüzden Locke'un bireyini de 'sahiplenici birey' olarak değerlendirmiştir: "Birey, kendi kişiliğinin ve yeteneklerinin sahibidir ve bundan dolayı topluma herhangi bir şey borçlu değildir" (Macpherson, 1962: 269).

Yine de Locke, bireyi haklara dayalı bir sözleşme temelinde kurgulaması bakımından önemli bir öncüdür. Bu çerçevede, bireyselliğin gelişimine katkı sağlamıştır, ama diğer yandan bireysellik kümesini de sınırlandırmıştır. Bireyi mülkiyetten (dar anlamda bir mülke sahip olmaktan) itibaren tanımladığı için, söz konusu haklar, kadınlar çocuklar ve köleleri kapsamaz. “Malı olsun ya da olmasın herkes sivil topluma dahildir. Zira herkes kendi yaşam ve özgürlüğünü koruma isteğindedir. Ancak sadece mülk sahibi olanlar sivil toplumun tam üyesi olabilirler” (İspir, 2011: 70). Macpherson’a (Macpherson, 1962: 255) göre, Locke’un çelişkisi tam da buradadır. Böyle bir bireycilik anlayışı, “sadece mülk elde etmek yoluyla bireyciliğin gerçekleştirilebileceğini iddia eder. Oysa mülk, yalnızca belli kişiler tarafından elde edilebilir. Bu da başkalarının bireyselliği pahasına gerçekleşir”.

Diğer yandan, düşünce alanında olup bitenlerin yanında somut olaylara bakmak gerekirse, bahsi geçen evre İngiltere’de bireysel hakların gelişiminde önemli mesafelerin kaydedildiği bir dönemdir. Bu hakların en başında 1628 Haklar Bildirisi (*Petition of Rights*) gelir. 1628 yılındaki Haklar Bildirisi, tüm yurttaşlara (yurttaştan sayılanlara) devlete karşı belirli korumalar ve hak talepleri sağlayan, yurttaşların bazı yasal hak ve özgürlüklere sahip olduğunu belirten ilk açık ve güçlü ortak hukuk kuralının dile getirilişidir (Wood ve Wood, 2008: 105). Devrim döneminin son aşamasına doğru ise 1679’da parlamento, kimsenin keyfi olarak tutuklanamayacağını, hapsedilemeyeceğini bildiren Habeas Corpus Act’i yayınlamıştır. Bu belge daha sonra kişi hak ve özgürlüklerinin güvencesi olarak hem Amerikan Anayasası’na hem de Evrensel İnsan Hakları Sözleşmesi’ne girecektir.

Bireyin ortaya çıkışındaki bir sonraki aşama ‘akıl çağı’ olarak da değerlendirilen Aydınlanma düşüncesidir. “Rönesans’la başlayan yeni insan anlayışı, yani özgür, bağımsız ve akıllı/deneyi bilgi için referans alan insan oluşturma projesi, meyvelerini Aydınlanma Çağında verir” (Çüçen, 2005: 116). Aydınlanma, Kant’ın tanımıyla “insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır” (Kant, 2000: 17). En önemlisi de “akıl sadece ruhban sınıfının ve aristokratların değil bütün insanların kendi özel ve kendilerinin dışında kalan bütün insanları kapsayan genel ve ortak amaçlara varabilmeyi sağlayan, ilke olarak bütün bireylerin kullanabileceği bir yetidir” (Çiğdem, 1997: 37). Başka bir deyişle Rönesans’la doğan birey, şimdi daha da büyüyerek ‘erginleşmekte’, büyümesini engelleyen, kendisini ergin olmayış durumunda tutan tüm zincirlerden kurtulmakta, özerk bir insan olmaya çalışmaktadır. “Kant’ın bu tanımı, aydınlanmışlığı bireysel özerklikle temellendirmekte ve özerkliği aklın bağımsız kullanımına bağlamaktadır”

(Erdoğan, 2006: 17). Aklın bağımsız kullanılmamasında en büyük sorumlu ise Kilise ve dindir. Aydınlanma düşünürlerine göre “dinler, her zaman her yerde entelektüel gelişmeyi frenlemiş, insanların kafalarını dogmalarla ve boş inançlarla doldurup halkları sersemetmiş ve gerek rahiplerin gerekse bunlarla el ele vermiş kralların baskıcı iktidarlarını pekiştirmiştir” (Ağaoğulları, 2009: 295). İnsanlar anlayamadıkları olayları bu tür gizemlerle açıklarken kendi düşünme yetilerini kullanma gereğini duymuyorlar, Kant’ın sözünü ettiği gibi başka akılların kılavuzluğunda yaşıyorlardı.

Aydınlanma düşüncesi aristokrat sınıfın doğuştan sahip olduğu ayrıcalıklara karşıdır. Aydınlanma düşünürlerine göre tüm yurttaşlar doğuştan eşittirler. Bu, insanların doğal yapısından kaynaklanan ve onun gereği olan bir eşitlik olup aynı zamanda özgürlüğün de temelidir (De Jaucourt, 1996: 174). Turgot’a (1727-1781) göre “yurttaşların toplumun bütün bir gövdesi için kutsal sayılan hakları vardır” (Turgot, 1772: 75 aktaran Lukes, 2006: 91). Bu hakları onlara sağlayan sadece yurttaş olmalarıdır, başka hiçbir unvan değil. Bu açıdan tüm yurttaşlar, yurttaş olma sıfatıyla eşit olarak soyludurlar. Fakat kimin yurttaş olarak değerlendirileceği mülkiyete bağlıdır. “Mülkiyeti olan her insan, devletin iyiliğine ilgi duyar ve sözleşmelerin kendine verdiği özel yer ne olursa olsun, her zaman, mülkiyet sahibi olarak ve mülkiyetine göre konuşmak durumundadır ya da kendini temsil ettirme hakkına da yine bunlara göre sahiptir” (D’Holbach, 1996: 283). Şu durumda bazı kesimler yurttaş olarak tanımlanmamıştır ve bu kesimlerin eğitilmesine de gerek yoktur. Zira düşünürler ‘halk’a karşı pek de olumlu düşünceler beslemezler.

“Halk, diye yazmıştır Diderot, “tüm insanların en aptalı ve en kötüsüdür” (...) Diderot için ‘halk’ yalnızca bir ‘yığın’dır (...) D’Alembert’in yazdığına göre yığınlar ‘cahil ve aptaldır’ (...) ‘Halk’, Voltaire için, “yırtıcı, vahşi, öfkeden gözü dönmüş, geri zekâlı, çılgın ve kör hayvanlar”dı. Onlar “her zaman kaba kimselerden oluşacaklardır”. Aslına bakılırsa onlar “insan ile hayvan arasında”dırlar. D’Holbach için aşağı sınıflar “düzgün düşünme yetisinden yoksun, tutarsız, küstah, fevri, heyecan nöbetlerine tutulmaya ve hır çıkarmaya hazır” kimselerden oluşuyordu” (Bauman, 2003: 96).

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere halk, aklını kullanamayacak kadar cahil ise o zaman onları eğitmeye gerek yoktur. Nitekim düşünürlerin çoğu, yazdıklarıyla sınırlı bir kesime hitap ettiklerini belirtirler, halkın bunları anlayabilecek kapasitesi yoktur, zaten kendilerinin de herkesi aydınlatmak gibi bir amaçları bulunmamaktadır. “Halk aydınlanmalı mıdır?” sorusunu, Aydınlanma’nın tüm sözcüleri vurgulu bir “hayır” ile yanıtlamışlardır. “Halk eğitilmeli midir?” sorusuna ise çekingene bir “evet” yanıtı vermişlerdir (Bauman,

2003: 98). Yalnızca akla sahip olan kesim eğitilip aydınlatılabiliyordu, 'geri zekâlı', 'vahşi', 'insanla hayvan arası bir varlık' olan halkın eğitimi ise sadece rasyonel davranış kalıpları aşılacak ve düzene sokmak için gerekiyordu.

Locke için birey, nasıl ki mülkiyet ile birlikte başlıyorsa, Aydınlanma düşüncesinde de bireyi birey yapan 'akla' sahip olmasıdır. Locke ile birlikte haklara kavuşan birey-yurttaş, şimdi bir de akıl sahibi ve aklını kullanması gereken bir varlık olarak bakılır. Fakat birey-yurttaş kümesinin genişlemesine bakıldığında, mülkiyete sahip olmayan dolayısıyla birey olarak değerlendirilmeyen kesim şimdi bir de 'akılsız' olarak yaftalanmıştır. Sanayi Devrimi'ne doğru yol alırken toplumsal eşitsizliklerin yanına bir de zihinsel eksiklikler halkası eklenmiştir. Böylece Locke'un toplumsal eşitsizlikleri meşrulaştırması daha da kuvvetlenmiş ve doğallaştırılmıştır.

Birey temelinde bir sözleşme kurgulayan Hobbes ve Locke'un düşünceleri liberalizmin siyasal öğreti alanını inşa ederken, Adam Smith ise yine bireyden hareket etmekle birlikte liberalizmin daha çok iktisadi ayağını ve argümantasyonlarını belirlemiştir. Smith'e göre insan her durumda kendi çıkarını bilir ve bu doğrultuda hareket eder. Kendi çıkarını gerçekleştirmek için en iyisini yapmaya yönelen insan, giderek alanında uzman bir kimseye dönüşecektir, bu da zamanla uzmanlaşmaya yol açacaktır. İnsan, diğer malları üretenlere kendi fazlasını sunarken ve onların ürettiklerini talep ederken onların doğal çıkar arayışlarından yararlanır. Böylesi bir bakış açısı mübadele eğilimini 'doğal biçimde ortaya çıkan' bir eylem olarak değerlendirir (Kazgan, 2006: 13). İş bölümü, "insan tabiatındaki belirli bir eğilimin, yani alıp vermek, bir şeyi başka şeyle değiştirmek eğiliminin, yavaş, tedrici, fakat kaçınılmazı olan sonucudur" (Smith, 2006: 32). Bu mübadele aracı bir zamanlar üretilen bir mal, sikke veya altın gibi şeylerken, sonrasında bunların tamamının yerini para almıştır. Böylelikle, herkesin kendi çıkarına göre davranmasıyla ortaya kendiliğinden, adeta 'görünmez bir el' vasıtasıyla iyi bir düzen çıkar. Kendi ifadesiyle: "Yemeğimizi, kasabın, biracının ya da fırıncının iyilikseverliğinden değil, kendi çıkarlarını kollamalarından bekleriz. Onların insan severliğine değil, bencilliğine sesleniriz" (Smith, 2006: 32).⁴

Aynı zamanda ahlak felsefesi üzerine çalışan Smith'in *Ulusların Zenginliği* kitabından önce yazdığı 'Ahlaki Duygular Kuramı' (*The Theory of Moral Sentiments*) adlı bir kitabı daha vardır. Bu eserinde bir ahlak kuramı oluşturmaya çalışan Smith şöyle yazar: "insanın bencil olduğu varsayılıyor olsa da, insanın görmekten memnun olmak dışında bir kazanç sağlamadığı, insanı başkalarının durumuna karşı ilgili yapan ve başkalarının mutluluğunu kendisi için gerekli kılan bazı ilkeler vardır" (Smith, 2000: 51-52). Bu

ilkeye sempati/duygudaşlık ilkesi denir. Smith'e göre toplumsal sözleşmenin⁵ temelinde sempati/duygudaşlık ilkesi vardır. "İnsan, doğası gereği, kendisi ve diğer insanların duyguları arasında bir uyum arzusu taşır. Bu nedenle diğer insanlara sempati duyma potansiyeli taşır" (Kaymak, 2010: 299). Smith buradan 'tarafsız gözlemci' kavramına yönelir. İnsan yaptığı her eylemde kendisine başkalarının gözünden bakar, onların duygularını önemser ve insanların takdirini kazanmaya çabalar. Yani insan sadece kendini düşünen, kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden bencil bir varlık değildir.⁶ Aslında "Smith'in bireyi kendine yeterli değildir ve bunun bilincindedir. Kendi kimliğini diğerine onaylatma ihtiyacı içindedir" (Sarfati, 2008: 45). Bu onaylatma ihtiyacı hem iktisadi alanda hem de toplumsal alanda iç içe geçmiştir. Bu yüzden hep kendi çıkarı doğrultusunda iş görür ama diğer yandan da kendini diğer insanların gözünde yükseltmeye çalışır. Seligman'a göre Smith için "bizatihi iktisadi faaliyetin kökeni... sempati ve takdir gibi iktisadi olmayan ihtiyaçlarda yatıyordu" (Seligman, 2002: 17 aktaran Erdoğan, 2006: 24). Dolayısıyla, her eylemi bencillik olarak nitelermese bile en azından 'Ben'e, ben sevgisine yöneliktir, ama bu 'ben' ister istemez başkalarıyla girdiği yarış içinde kendi bireyselliğini ortaya çıkarır. Dolayısıyla Hobbes'un insanı şan şeref için savaşırken, Smith'in insanı saygınlık için yarışır. Bu haliyle de Smith'in düşündüğü insan, Hobbes'un insanına nazaran daha masum gözükmetedir.

Bu arada Smith'in ekonomi alanındaki düşünceleri döneminin Fransız Fizyokratlarından yoğun biçimde etkilendiği belirtilmelidir. Meşhur "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler!" (laissez-faire, laissez-passer!) anlayışını da ilk dillendiren fizyokratlara göre; devlet ticarete müdahale etmemeli, ekonomi serbest bir şekilde işlemeliydi. Devletin müdahale etmediği bir ekonomi, doğa yasalarına göre kendiliğinden sorunsuz bir şekilde işleyecekti. Fizyokratların etkisi kısa süreli olsa da Smith, (fizyokratlardan ayrıldığı noktalarla birlikte)⁷ onların fikirlerinin sürdürücüsü olmuştur. Merkantilist sistem, bir yandan kısıtlamalar getirirken; diğer yandan da ayrıcalıklara ve tekelciliğe yol açıyordu. Smith ise her türden tekelleşmeye karşıydı. Bu anlamda Smith "yeni yükselen toplumsal-ekonomik ortamda devrimci değişmeler getirmeye aday bir sınıfın, merkantilist boğucu devlet müdahalelerine karşı çıkarlarını savunuyordu" (Kazgan, 2006: 10). Smith'in düşünceleri Sanayi Devrimi'nin eşliğindeki İngiltere'de coşkuyla karşılanıyordu ve uygulanma olanağı buluyordu. Bu sayede de burjuvazinin önü iyice açılmış oluyordu. Daha geniş bir açıdan bakılırsa, bu fikirlerin benimsenmesiyle Kilise'nin ve Aristokrasinin tahakkümünden kurtulan burjuva birey, şimdi de devletin kısıtlamalarından masun kalıyordu. Fakat Smith sadece burjuva bireyinin savunusunu yapmış değildi; onun iyi düzeninde her kesimin 'refahı' gözetiliyordu.

Smith zenginleşmeyi tek başına sermaye birikimi olarak görmez, yani savunduğu düzen bugünkü gibi, kârı en yüksek düzeye çıkarabilmek için işçi ücretlerinin olabildiğince düşük tutulduğu bir piyasa sistemi değildir. Bu nedenle Smith halkın alt tabakasının durumunun ‘iyi’ olması gerektiğinin farkındadır. “Her büyük siyasal topluluğun en büyük kısmını, hizmetçiler, ırgatlar, işçiler oluşturur. Büyük kısmın alın yazısını düzelteren şey ise, bütün için, hiç de sakınca sayılmaz. Üyelerinin pek çoğu yoksul ve sefil olan bir topluluk, elbette serpilip mutlu olamaz” (Smith, 2006: 74). Dolayısıyla liberalizmin ‘bireyin özgürce serpilip gelişeceği toplum’ söylemi Smith için alt sınıfları da kapsar. Başka bir deyişle Smith’in, halkın alt tabakalarını tamamen yok saymadığı söylenebilir.

Bu ‘kendiliğinden iyi düzen’ Smith’e göre yeterince adaletli olacaktır. Smith için toplum bencil çıkarlar doğrultusunda işliyor olsa da adalet olmadan uzun soluklu işleyemez. Tüm kesimleri birden en etkili biçimde refahın en üst seviyesine ulaştırmanın en kolay yolu kusursuz adaletin, eksiksiz özgürlüğün ve yasalar önünde tam eşitliğin kök tutmasıdır (Smith, 2006: 442). Devletin görevi de bu adaleti sağlamaktır. Adaletten kasıt, herkesin hukuk kurallarına uyması, devletin bunun denetimini yapması, tekel oluşumlarının önüne geçmesidir. Hukuk kurallarına uymak suretiyle herkes istediği kadar zenginleşebilir. Smith’e göre “zenginler sadece kendi bencilliklerini düşünmelerine rağmen yanlarında çalışacak binlerce insan istihdam ederler ve ürettiklerinin karşılıklarını onlarla bölüşürler” (Smith, 2000: 205). Bu eşit olmayan bir bölüşümdür, fakat “insanın durumunu daha iyileştirme içgüdüsünün sonucu olarak kişisel çıkar, zamanla servetin birikimine ve onun korunmasına yani özel mülkiyet kurumunun gelişmesine bağlı olarak insanlar arasında maddi farklılık”lar oluşturur ve bu kaçınılmazdır (Büyükbüğa, 2010: 120). Böylesi bir durumda devlet “ekonomik serbestliğe müdahale etmemeli, hele serveti yeniden paylaşımaya kesinlikle kalkışmamalıdır” (Robertson, 2005: 68). Smith, Ayşe Buğra’nın tabiriyle “dillere destan iyimserliğiyle”, “ekonomiye mantıksız müdahalelerin ortadan kalktığı akıllı bir iktisat politikası ortamında, ulusların zenginliğinin temelindeki işbölümünün, toplumun bütün bireylerine yansıyan bir ekonomik gelişmeye yol açacağını ve sonuçta zengin bir toplumda yoksulluk sorununa yer kalmayacağını” düşünüyordu (Buğra, 2008: 57). Hayalini kurduğu düzen, sınıflara bölünmüş olsa da gerçekten zenginle yoksul arasında çok farkın bulunmadığı bir dünyadır. Yeter ki devlet tekel oluşumlarının önüne geçsin ve piyasanın tam özgürlüğünü sağlasın.

Fransız Devrimi’ne doğru yol alırken, karşılaşılan bir diğer düşünür Rousseau’dur⁸. Rousseau Fransız Aydınlanma düşünürleriyle aynı dönemde yaşamış olsa da, birçok yönden bu düşünürlerden ayrılır ve bir karşı-aydınlanmacı olarak nitelenir. Rousseau’ya göre, insanlığın ilk aşamasından itibaren uygarlığın

ilerlemesi bir gelişme değil, tam tersine bir yozlaşmadır. “Toplumsallaşma süreciyle birlikte tüm insanlar doğallıklarını yitirip yozlaşırlar, bunun anlamı ise herkes için özgürlüğün ortadan kalkmasıdır. Kısacası ‘doğal özgür insan’ın yerini ‘toplumsal köle insan’ alır” (Ağaoğulları, 2010: 59). Buradaki kölelik geleneksel kölelik değildir, tersine toplumsal sözleşme yapıldıktan sonra da var olan insanı imler. Üstelik köle olan yalnızca emekçi, hizmetçi veya yoksul olan değildir. Efendilerin, zenginlerin durumu da bu toplumsal kölelik içine girer. Bu bağımlılık sadece yaşamını sürdürebilmek için bir başkasına olan bağımlılık değildir. Doğa durumunda kendi kendine yeten insanın toplumsallaşma süreciyle birlikte başkalarının düşüncelerine, eylemlerine, başkalarından farklı olmaya, daha zengin olmaya, kazanmak için bir başkasının kaybetmesine olan bağımlılığıdır. “Vahşi haldeki insan, kendi kendine yaşar; her zaman kendi dışında olan sosyal insan ise her zaman kendi kendinin dışında, ancak başkalarının kanılarına göre yaşamayı bilir ve sadece onların yargılarından kendi var oluşunun duygusunu çıkarır” (Rousseau, 2002: 159). Bu aynı zamanda insanın doğa durumundaki kendilik sevgisinin (özsevgi) benlik sevgisine (özsaygı) dönüşmesidir. “Özsaygı toplum hayatı içinde doğmuş, her bireyi kendini başka her şeyden üstün tutmaya götüren, insanlara birbirlerine karşı yaptıkları bütün kötülükleri esinleyen ve onurun da gerçek kaynağı olan bağıntılı ve yapma bir duygudan başka bir şey değildir” (Rousseau, 2002: 195).⁹

Toplumsal gelişim süreciyle birlikte insanlar hem yetenek hem de zenginlikler bakımından birbirinden farklılaşmış, devlet de bu durumun üzerine bina edilmiştir. Toplumsal sözleşmenin temelinde eşitsiz mülkiyetin kurumsallaşması vardır. Bu sözleşme zenginlerin yoksulları kandırdığı, Ağaoğulları'nın tabiriyle (Ağaoğulları, 2010: 57), ‘yalancı bir sözleşme’dir. Tek çıkar yol ise, insanı bu yozlaşmış halinden kurtaracak, yalancı değil gerçekçi bir sözleşme yapmaktır. Rousseau’ya (Rousseau, 2011: 14) göre “üyelerinden her birinin canını, malını bütün ortak güçle savunup koruyan öyle bir toplum modeli olmalıdır ki, orada her insan hem herkesle birleştiği halde yine kendi buyruğunda kalsın, hem de eskisi kadar özgür olsun”. Bunun çözümü ise insanların bir araya gelerek tüm haklarını egemene devrederek devleti oluşturmalarıdır. Her birey “tüm haklarını topluma devrederse, hiç kimseye devretmemiş olacak, toplumun yönetimi altına girmekle birlikte, gene de kimsenin yönetimi altına girmemiş, kendisine itaat etmiş” olacaktır (Şenel, 1995: 361). Dolayısıyla Rousseau’nun sözleşmesinde, egemen olan yine insanların kendisidir, diğer bir deyişle -kadınlar hariç- yurttaşlar olarak halktır. Yalancı sözleşmenin aksine, Toplum Sözleşmesi herkesin çıkarına olan sözleşmedir ve bireyin çıkarı toplumdan ayrı tutulamaz. “Durum herkes için bir olunca da bunu başkalarının zararına çevirmekte kimsenin bir çıkarı olamaz” (Rousseau, 2011: 14). İşte bu ortak çıkar ‘genel irade’ adını alır. “Her bir insan bütün varlığını ve bütün gücünü bir arada

genel iradenin buyruğuna verir ve her üyeyi bütünün bölünmez bir parçası kabul eder” (Rousseau, 2011: 15). Bu açıdan Rousseau’da bireyin ne derece var olabildiği konusu tartışmalıdır.¹⁰

Rousseau (Rousseau, 2011: 55) için “egemen varlık, ancak kolektif bakımdan bir bütün olarak düşünülebilir. Ama her bir insan, yurttaş olarak bir birey sayılır”. Başka bir deyişle birey toplum içinde ancak bir yurttaş olarak vardır. Dolayısıyla Rousseau için birey olmak yeterli değildir, birey ‘toplumsal insan’, diğer bir ifadeyle ‘yurttaş’ olmalıdır. Çünkü her birey, her durumda doğası gereği kendi çıkarını savunmaya devam edecektir. “Tabii bir varlık olarak sadece kendi özel çıkarıyla ilgilenen birey, kendi çıkarı karşısında hiç duraksamadan halkın yararını seçen yurttaş haline dönüştürülmelidir” (Strauss, 2000: 296). Rousseau’nun düşüncesinde sürekli olarak, kendi özel çıkarına yönelmenin nasıl sonuçlara yol açtığı ve nasıl insanı insan olmaktan kopardığı vurgusu hâkimdir. Rousseau “bireysellik ve toplumsallığı birbirinin zıttı olarak gören görüşün etkisinden sıyrılamaz. Kardeşlik, özgürlük ve eşitlik elde etmenin bedelinin, bireyselliğin sınırlandırılması olduğunu varsayar” (Silier, 2013: 90).

Çalışmanın ikinci başlığı kapsamında değerlendirildiğinde, Rousseau’da birey-yurttaş kümesinin genişlediği söylenebilir ki, ‘halk’ da bu kümenin içine dâhildir. Fakat Rousseau’nun belki de en büyük çelişkisi bu kadar eşitlik ve özgürlük savunusu yapmasına rağmen kadınları bu kümenin dışında bırakmasıdır. Rousseau’ya göre ilk toplumsallaşma süreciyle birlikte kadınlar ve erkekler arasındaki farklar kendiliğinden şekillenmiştir. Toplum Sözleşmesi’yle, süregelen eşitsizlikleri en aza indirmeye çalışan Rousseau, mesele kadınlara gelince sorunun kaynağını doğal eşitsizliklere bağlar. Toplumsallaşma süreciyle bu eşitsizliklerin arttığını söylese de bunları düzeltmeye yönelik öneriler geliştirmez. Bu düşünceleriyle, hemen her konuda çağdaşlarından farklı görüşler ortaya koyan Rousseau, içinde bulunduğu dönemin kadınlar hakkındaki genel düşüncelerini aşamaz ve onları yurttaş olarak değerlendirmeyi. Yine de tüm çelişkilerine rağmen Rousseau’nun bireyi kavrayış biçimi, çalışmaya şu katkıyı sunabilir: Locke gibi, soyut bir bireyden hareket edildiğinde, diğerinin zararına kendi yararını gözetken, sonunda kendi insanlığını da yok eden bir insanla karşılaşılır. Oysa birey toplumsal bir insandır ve diğerleriyle daha eşit bir biçimde, onların zararına olmayacak şekilde, Fransız Devrimi’ni de etkileyecek sloganla, ‘eşitlik, özgürlük ve kardeşlik’le yaşayabilmelidir.

18. yüzyıl Fransa’sı için en önemli olay, şüphesiz Fransız Devrimi’dir. Aydınlanma’nın ve Rousseau’nun da mimarlarından olduğu Fransız Devrimi, bireysel hakların kayda geçmesi bakımından bu çalışmanın en önemli aşamalarından biridir. Rönesans’la birlikte ortaya çıkan, Hobbes ve Locke ile bir

sözleşme temeline oturan birey, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ile haklarına kavuşmuş oluyordu. 26 Ağustos 1789'da ilan edilen bildiri aslında bireyin ortaya çıkışının da bir kilometre taşıdır. Bildirinin tek tek maddelerini incelemek yerine toplumsal etkilerine bakmak daha yerinde olur, zira bildirinin kâğıda döktüğü maddeler aslında büyük bir zihinsel dönüşümün ifadesidir.

Çalışma boyunca düşünürlerin soylu sınıfa yönelik eleştirileri ele alınsa da, Kılıçbay'ın (Kılıçbay, 1995: 11) belirttiği gibi “soyluluk, Ortaçağ kavrayışı içinde, gücünü devletten almayan, kaynağı bizzat kendinde olan bir statüdür ve bu niteliğinden ötürü özgürlük küresinin tümünü” oluşturur. Bireysel haklarda bir milat olarak kabul edilen Magna Carta Antlaşması kral ve soylular arasında imzalanmıştı. Başka bir deyişle, bireyin hakları ve dokunulmazlığı ilkesi ilk olarak soylular için geçerli olmuştu. İşte soyluluğun açtığı bu özgürlük kümesine, 17. yüzyıl İngiliz Bildirileri ile -yurttaş olarak kabul edilen- ‘burjuva’ sınıfı, 18. yüzyıl Fransız İnsan Hakları Bildirisi ile de ‘halk’ girmiş oluyordu. Bireyin ortaya çıkışı, bu belirli bir kesim için olan ayrıcalığın, herkes için bir hakka dönüşmesinin de sürecidir aynı zamanda. Ya da başka türlü söylenirse Fernand Braudel'in (Braudel, 2001: 371) “özgürlüklerden özgürlüğe” diye tanımladığı, sınıflara ait olan özgürlüğün genele yayılmasıdır. Fakat yine de bireysel haklar için bir zirve değildir. Zira bildiri de ilan edilmesine rağmen halk, pasif ve aktif yurttaş ayrımıyla bu kümenin dışına itilmiş, Cumhuriyetle birlikte bu ayrım ortadan kalkmış olmasına rağmen, kadınların bu hakları elde etmeleri için sonraki yüzyılları beklemek gerekmiştir.

Fransız Devrimi bireysel haklar ve bu haklar kümesinin genişliği bakımından zirve değilse de, tarihsel süreçte bireyin oynadığı rol bakımından bir zirveye tekabül edebilir. Hatırlanacağı üzere, Rönesans'la birlikte ortaya çıkan birey, kalıplardan, kendisi için biçilmiş hayatı yaşamaktan sıyrılarak, kendi yolunu kendisi çizmeye çalışmasıyla bir birey oluyordu. İşte bu bireyin, kendi yolunu değil, tarihin de yolunu çizmeye çalışması bir zirveydi. Bir özne olarak, tarihin gidişatına maruz kalan değil, ona yön veren oluyordu. İnsanların binlerce yıllık alışkanlıklarını kader veya tanrısal bir model olarak görmekten çıkmaya başlamalarının bizatihi kendisi bir devrimdi (Kılıçbay, 1992: 109). Fransız devrimi, Tocqueville'in (Tocqueville, 1992: 141) deyişiyle “Fransa'nın ıslah edilmesinden daha çok, insan neslinin canlandırılmasına yönelmişe benzediğinden o zamana kadar en şiddetli siyasal devrimlerin bile hiçbir zaman ortaya çıkarmayı başaramadıkları bir tutku ateşini yakmıştı”. Birey olmak, özne olmak ya da kendinin farkına varmak değil, bir eyleyen olarak harekete geçmektir. Birey, şimdi meydanlara çıkıyordu ve tarihin gidişatında söz sahibi oluyordu. Siyasetin tanrısal değil insanların yaptığı bir şey olduğu anlayışı Fransız Devrimi ile doruk noktasına çıkıyordu. Devrim burjuvazi lehine sona erse de, insanlık adına büyük olma

önemini koruyordu. Zira Devrim'in fikirleri hızla dünyaya yayılacak, İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirisi de sonraki dönemler için bir örnek teşkil edecekti.

Fakat bu coşku fazla uzun sürmeyecektir. Zira Fransız Devrimi'nin sloganları 19. yüzyıl Sanayi Devrimi dönemi ile birlikte ancak söylem düzeyinde kalmış, liberalizmin her bireyin kendi çıkarını savunmasıyla iyi düzene ulaşılacağı ütopyası gerçekleşmemiştir. O halde bu iyi düzenin neden gerçekleşmediği ya da nasıl bir düzenin ortaya çıktığı ve bu düzende bireyin ne durumda olduğuna bakmak anlamlı olacaktır.

19. Yüzyıl ve Sanayi Devrimi

19. yüzyıl Sanayi Devrimi döneminin bireye yansımalarını daha iyi anlayabilmek için, çalışma boyunca özgürlük kümesi içine dâhil olamaması itibarıyla 'birey olamayan bireylerin' hikâyesini kısaca hatırlamak, sonra da bunu asıl meseleye bağlamak gerekir. Hatırlanacağı gibi Rönesans bireyselliği, özü itibarıyla üst sınıflara hitap eden bir bireysellikti. Daha alt sınıflara gelince, toplumsal yükümlülüklerinden sıyrılmış, toplumu bir araç olarak gören 'yeni birey' bir tehlike oluşturuyordu. Reform ise hem üst sınıfa ait bireyin hem de alt sınıfların heves ve isteklerini kendi bünyesinde topluyordu. Aslında tam da bu dönemde yazılan Thomas More'un 'Ütopya'sı, bu yeni bireyin toplum için oluşturduğu tehdidi haber veriyordu.

More, Ütopya'da (More, 2012) insanları yiyen koyunlardan bahsederken İngiltere'deki çitleme hareketine¹¹ gönderme yapıyor, yün endüstrisinin gelişmeye başlamasıyla giderek artan toprak çevirmelerinin köylü kesim üzerindeki 'özgürleştirici', başka bir deyişle mülksüzleştirici yönünü vurguluyordu. Marx'a (Marx, 1979: 577) göre köylü kitleler "iki anlamda özgürdü: hem eski himaye ya da tabiiyet ve hizmet ilişkilerinden, hem de her türlü mal ve mülkten, her türlü nesnel, maddi varoluş biçiminden, her türlü mülkiyetten kurtulmuş ve özgür". Şimdi bu feodal ilişkilerden özgürleşen kitleyi ya da efendisizleri yönetmek gerekiyordu. Süreci farklı bir açıdan okuyan Neocleous'a (Neocleous, 2013: 34) göre "düzenin temelini oluşturan zümreler yok oldukça, düzenin yeniden inşası için yeni araçlara ihtiyaç" duyuluyordu ve Hobbes'un mutlak devleti burada devreye giriyordu. Hobbes'un mutlak devleti bu bireyleri kendi bünyesinde toplarken, bir yandan da bireyin içinden çıkacağı vücudu oluşturuyordu. Locke ile birlikte artık kendisi bir vücuda gelen birey, bazı haklara kavuşuyordu. Locke'un bireyin emekleri mülkiyet ile kutsallaşırken, efendisizlerin emekleri de efendilerinin toprağında hiçleşiyordu. Aydınlanmacı düşünce bir yandan bu kitlelerin hiçleşmesini gündeme getirirken, diğer yandan da akıldan yoksun bu sefillerin hiçleşmesini doğallaştırıyor, kapitalizmin muhtaç

olduğu ucuz emeğin zeminini hazırlıyordu. Smith her bireyin kendi çıkarını savunmasıyla herkes için güzel günlerin geleceğini söylüyordu. Rousseau halkın sesi oluyor, fakat Fransız Devrimi'nin eşitlik özgürlük ve kardeşliği herkesi kapsamıyordu.

Diğer yandan kapitalizm tam bir zihniyet dönüşüm süreciydi. Çünkü kapitalizme özgü olan nitelik, “onun en yüce değeri, zenginliklerin üretimini ve dolaşımını, yani insanın bütün ihtiyaçlarına cevap veren her şeyi rasyonelleştirmesinde”ydi (Lefebvre, 1972: 27). Bu rasyonelleştirme, zihinsel, toplumsal, ekonomik değişim kendini en çok bu dönemde buluyordu ve beraberinde hesapçı bir zihni de beraberinde getiriyordu.¹² Yine de kapitalizm, basitçe bir biriktirme hırısı, açgözlülüğten daha fazlası olarak Weber'in de (Weber, 2002: 16) vurguladığı gibi “olsa olsa bu usdışı güdünün dizginlenmesi, en azından ussal olarak dengelenmesi ile özdeş” olması, bir rasyonelliğe oturmasıydı. Yine Weber'den (Weber, 2002) hareketle söylenecek olursa insanın, geleneklerden ve onu sınırlayan diğer güçlerden sıyrılması kapitalizmin gelişiminde önemli bir rol oynamıştı. 19. yüzyıl kapitalizm için olgunluğa ulaşma dönemi idi. Zira bu zamana kadar iki kutup -sermaye ve proletarya- oluşmuşsa da Sanayi Devrimi'ne kadar birbirlerine karşı “tam bir cepheleşme içine girmemişlerdi” (Amin, 1997: 94). Bu da aslında madalyonun iki yüzünde cereyan eden olayların ya da hikâyenin her iki tarafındaki ‘bireyler’in karşılaşmasıydı.

19. yüzyılın önemi bu farklı kesimler arasındaki mesafenin iyiden iyiye belirginleşmesiydi. 18. yüzyıl ortalarında İngiltere’de başlayan ve Sanayi Devrimi olarak adlandırılan dönem, aslında Rönesans’ın, Aydınlanma’nın, bilim ve teknolojinin birikimli ilerlemesinin bir sonucuydu. Bu dönem birkaç icadın yapılmasına indirgenemeyecek olsa da buharlı makinanın kullanılmaya başlamasıyla endüstriyel üretime geçiş, önemli bir aşamayı teşkil ediyordu.¹³ Kitlesel üretime geçiş dönemi, bu iki ayrı ‘özgür’ sınıfın; bir yanda Kilise’nin, soyluların ve devletin baskısından özgürleşmiş sermaye sahibi sınıfların, diğer yanda “her türlü mülkiyetten kurtulmuş” olarak özgür “tek geçim kaynağı olarak çalışma yeteneklerini, emek güçlerini” (Marx, 1979: 577) satmak zorunda kalan sınıflar arasındaki toplumsal uçurumun en çok açıldığı evre idi. Haliyle sonuç hiç de Smith’in umduğu gibi değildi. Her bireyin kendi çıkarını savunması sonuç olarak herkesin lehine olan iyi bir toplum düzeni meydana getirmiyor, toplumun belli bir kesiminin yıkımına yol açıyordu. Lüfti Sunar’ın (Sunar, 2006) adlandırmasıyla 19. yüzyıl, Avrupa için “cennet düşünden bir kâbusun doğuşu”ydü.

Tam da bu noktada Karl Polanyi’nin her bireyin kendi çıkarını savunmasıyla, kendi kendine işleyen piyasa fikrinin bir ütopya olduğu itirazını hatırlamak

gerekir: “Böyle bir kurum, toplumun insani ve doğal özünü yok etmeden uzun süre yaşayamazdı; insanı fiziksel olarak yok eder, çevresini de çöle çevirirdi” (Polanyi, 2010: 36). Piyasa, insanın doğal özünü bozmadan, her şeyi piyasanın içine çekmeden varlığını sürdüremezdi. Bu noktayı biraz daha açmak, hem sosyal düzenin hem de iktisadi düzenin aynı anda nasıl bozulduğunu görmek adına kapitalizm ve daha önceki üretim tarzları arasında bir karşılaştırma yapmak gerekir. Wallerstein’a (Wallerstein, 2012: 17) göre “kapitalizm kendine dönük bir süreç”tir. Daha açık söylemek gerekirse, Kılıçbay’ın (Kılıçbay, 2003: 98) da işaret ettiği üzere bir “dikine büyüme, yani birim başına üretkenliği artırma” sürecidir. Oysa feodalizm yatay bir büyüme süreciydi, birim başına düşen maliyet unsuru ya da serf’in eline geçecek olan miktar belliydi. Bir lord ne kadar çok toprağa sahipse o kadar güçlü ve zengindi. En nihayetinde bir sömürü ilişkisi olsa da, iki tarafın da karşılıklı yükümlülükleri vardı ve serf için asgari bir geçim düzeyinin altına düşmemeyi garanti altına alıyordu. Fakat kapitalizmin dikine büyümesi, “kendine dönük bir süreç olması bakımından hiçbir toplumsal sürecin olası metalaştırılmadan özü itibariyle bağışık kalmaması olmuştur. Bu nedenle kapitalizmin tarihsel gelişmesinin her şeyi metalaştırma yönünde” bir sonuca neden olduğu söylenebilir (Wallerstein, 2012: 17). Dolayısıyla kapitalizm, emeği de üretim maliyetinin içine sokmuş, daha çok kâr elde etmek için bu emeğin maliyetini sürekli daha aşağıya çekmeye çalışmış, kısacası insanı sadece bir maliyet unsuruna indirgemıştır. “İşvereniyle tek ilişkisi parasal ilişki olan proleter, ‘efendisi’ ile çok daha karmaşık bir beşeri ve toplumsal ilişkisi olan, bu ilişkinin, çok eşitsiz olmakla birlikte her iki tarafa da yükümlülükler getirdiği, ‘uşak’ ya da sanayileşme öncesinin bağımlı insanından farklıdır” (Hobsbawm, 2003: 79). Toplumsal bağların ortadan kalktığı, soyut bir bireycilikle herkesin kendi yapıp etmelerine dayalı, kimsenin kimseye karşı bir sorumluluğunun olmadığı bir toplumda, işçi/emekçi kesiminin ayakta kalma şansı yoktur.¹⁴

Polanyi’nin, “kendi kendine işleyen piyasa fikri bir ütopya idi” derken dikkat çektiği bir başka nokta ise, her bireyin kendi çıkarını savunmasıyla, müdahaleden azade bir piyasanın oluşamayacağı olgusudur. Sanayi Devrimi olarak adlandırılan evre aslında Avrupa’da liberalizmin iktidara gelişi ve kapitalizmin önündeki engellerin hızla kalkmaya başladığı dönemdir. Diğer bir ifadeyle, devletin müdahale etmemesinin tam aksine, böyle bir piyasa ancak müdahale ile kurulabilmiştir. Braudel’in (Braudel, 2015: 62) de belirttiği üzere, “kapitalizm ancak devletle özdeşleştiğinde”, devletle bir olduğunda başarıya ulaşabiliyordu.

Liberalizmin bireyinin kendisiyle çeliştiği noktalardan en önemlisi budur. İlk olarak liberalizmin savunduğu birey, devletten bağımsız olmasıyla bir değer kazanıyordu. Devletin görevi sadece bu bireyin çıkarlarına müdahale etmemek,

güvenliğini sağlamaktı. Başka bir deyişle devlet, kuralları belli olan bir oyunda yalnızca 'tarafsız' bir hakem rolündeydi. Oysa burjuvazi, iktidarı ele geçirmek suretiyle oyunun kurallarını bizzat kendi lehine dönüştürüyor, kendisi için imtiyazlar yaratıyordu. "Dolayısıyla, devleti gereksiz görevlerden kurtarmayı en çok isteyenler, felsefelerinin tümü devlet faaliyetlerinin kısıtlanmasını öngörenler bile, devlete 'laissez-faire'i yerleştirmek için gerekli yeni güçler, organlar ve araçlar yüklemekten başka çare bulamıyorlardı" (Polanyi, 2010: 203). Başka bir nokta, liberalizmin en azından söylem düzeyinde, herkes için geçerliymiş gibi sunduğu, Fransız Devrimi'nde tüm dünyaya ilan ettiği bireysel haklar, aslında sadece mülkiyete sahip olanları ilgilendiriyordu ve 19. yüzyılda bu durum belirgin biçimde açığa çıkıyordu. 'İnsan Hakları'; ancak yaşamasına yetecek kadar bir ücretle en az on iki saat çalışan işçileri, fabrikaların dar konutlarında sefil halde yaşayan aileleri kapsamıyordu. "Pamuklu dokuma fabrikalarında, ipliği ve çıkrığı yetişkinlerden daha ustaca kullanan yaşları dört ile on arasındaki çocuk işçileri, kömür madenlerinin dar tünellerinde çocuk arabalarıyla kömür çeken küçük kadınları" da kapsamıyordu (Dowd, 2008: 44).¹⁵

Polanyi bu yıkımın neden daha önce değil de, 19. yüzyılda ortaya çıktığının nedenlerine yoğunlaşır. Ona göre emeğin ve toprağın bir meta haline dönüşmeye başlamasıyla bu tehlike her zaman vardı, fakat bazı toplumsal denge mekanizmaları bu yıkımın gerçekleşmesini engelliyordu Burada Polanyi'nin atıf yaptığı yasaların detayına girilmeyecek olsa da nasıl bir dönüşümün yaşandığını görmek adına kısaca bahsetmek gerekir. Fransa ve İngiltere'de burjuvazinin tüm kazanımlarına rağmen, 'özgür' bir emek piyasasının kurulması, 18. yüzyılın sonlarına kadar tartışılmamıştı (Polanyi, 2010: 117). "Fransa'da devrime kadar feodal gelirler hâlâ önemliydi ve emek çoğu zaman yarı bağımlı durumdaydı. Başka bir deyişle ne rantlar ne de ücretler piyasada belirleniyordu" (Polanyi, 2010: 173). Feodal ilişkilerin 1789'a kadar ayak sürümesi bir yandan da, toprakların İngiltere'deki çitleme hareketinde olduğu gibi büyük toprak sahiplerinin eline geçmesini engellemişti. Bu bir yandan sermaye birikimini engellerken diğer yandan da emeğin tamamen ticarileşmesinin önüne geçmişti. 1789'la iş başına gelen burjuva sınıfı ise bunun zeminini hazırlamıştı.

İngiltere'de burjuva devrimi 1688'de gerçekleşmesine rağmen bazı yasalar emeğin tam olarak ticarileşmesine izin vermiyordu. Belirli bir gelirin altında olan veya çalışmayan insanların yaşamlarına devam edebilmeleri için yapılan bazı yardımlar vardı. 19. yüzyılda iktidarı tamamen ele geçiren burjuva bu alanda reformlar yapmaya yönelmişti. Yeni ekonomi düzeninde "bir şey yapmadan para kazanabilen bir kimsenin ücret karşılığında çalışması düşünülemezdi" (Polanyi, 2010: 127). 1834'te Yeni Yoksullar Yasası'nın yürürlüğe girmesiyle yıkım çok ani oldu. "Bu, emeğin bir meta olarak tam kurumsallaşmasıydı; çünkü

işçiler hayatta kalmak için artık sadece kendilerini satmak zorundaydılar” (Block ve Somers, 2014: 63). Daha da önemlisi bu döneme kadar varlığını sürdüren bu tarz yasalar yoksulluğun, toplumsal bir sorun olduğunu kabul ediyordu. 1834 Yeni Yoksullar Yasası ise “çalışan yoksul olgusunu reddediyordu. Smith dâhil çoğu 19. yüzyıl öncesi düşünürün kabul ettiği, hayatını çalışarak kazanmak durumunda olan bir insanın çalışarak elde ettiği gelirin, işlerin düzensizliği veya ücretin düşüklüğü yüzünden, geçimini sağlayamayabileceği gerçeği, 19. yüzyıl liberalleri tarafından reddedildi” (Buğra, 2008: 27).¹⁶ Bu görüş elbette ki ‘birey’e dayalı liberalizme son derece uygundu. Burada önemli olan nokta insanın özgür bir birey olarak kavranmasından dolayı, onun kendi kaderini belirleyebileceğinin, aklını ve becerisini kullanarak kendini gerçekleştirebileceğinin varsayılmasıdır. İnsanın içine doğduğu, içinde bulunduğu, onu saran toplumsal koşulları yok sayarak, insanın soyut bir varlık olarak kavranması ortaya çıkacak eşitsizliklerin de meşrulaştırılmasına hizmet etmektedir. İnsanı sınırlayan hiçbir şey olmamasına rağmen yoksulluk varsa bu insanın kendi problemidir, zira iktisadi düzen herkese türlü fırsatlar sunmaktadır. Artık hiyerarşiler, toplumsal sınıflar yoktur. Kendi yapıp etmeleriyle kendini inşa eden birey için yoksulluk bir kader değil, yalnızca kendi beceriksizliğiydi. Toplumsal eşitsizlikler ortadan kalkmıştı, bireysel eşitsizliklerse doğaldı.¹⁷

Dolayısıyla 19. yüzyıl, liberalizm için hem kendi savlarının geçersizliğinin, hem de kendi savlarıyla çelişmesinin önemli bir göstergesidir. Her şeyden önce tarihsel olarak haklar kümesi bağlamında değerlendirildiğinde; bu haklar kümesi bazı kesimleri dışarda bırakmak üzerine gelişmiştir. İmtiyaza dayanan sınıflar yerine kendi kendini inşa eden ve haklara sahip bireyin ortaya çıktığı süreçte ise, bu hakların tabana doğru yayılma çabası söz konusu değildir ki, bu da sonunda büyük bir yıkıma yol açmıştır.¹⁸

Çalışmanın sonuna doğru gelirken iki hususun altının çizilmesi elzemdir. Bunlardan ilki, hakların gelişimi ve haklar kümesinin genişliği meselesidir. Bu konuda T.H. Marshall’ın sınıflandırması hatırdta tutulabilir. Marshall’ın (Marshall, 2000: 25) klasikleşmiş sınıflandırmasında düşünce ve ifade özgürlüğü, mülkiyet hakları gibi “medeni hakların oluşumu 18. yüzyıla, siyasal hakların oluşumu 19. yüzyıla, sosyal hakların oluşumuysa 20. yüzyıla rastlar”. 19. yüzyıl aynı zamanda işçi sınıfının siyasal haklara kavuştuğu evredir. Fransa’da 1848 devrimi ile tüm yetişkin erkeklere oy hakkı tanınırken, İngiltere’de 1832 reformuyla küçük mülk sahipleri, 1867 düzenlemesiyle de tüm yetişkin erkekler oy hakkına sahip olacaktır. Kadınların da bu haklar kümesine dâhil olabilmesi içinse 20. yüzyılı beklemek gerekecektir. İkinci ve son nokta ise bu döneme kadar hemen hemen paralel şekilde ilerlemiş olan yurttaşlık ve bireyselliğin, bundan sonrası için birlikte anılamayacağıdır. Zira 19. yüzyılın bir önemi de o zamana kadar yalnızca

Üretim süreci içerisinde bir metaya dönüşen bireyin, Sanayi Devrimi'nin getirdiği kitlesel üretim ile birlikte tüketim sürecinde de bir meta haline dönüşmeye balamasıdır. Dolayısıyla bundan sonraki süreçte yurttaşlık ve bireysel hakların gelişmesi/genişlemesi, bireyselliğin de gelişmesi anlamına gelmeyecek, basitçe tüketim toplumunun elinde bir meta olarak var olabilecektir.

Sonuç

Çalışma boyunca, Rönesans ile birlikte ortaya çıkan bireyin gelişimi iki açıdan incelendi. İlk olarak birey düşüncesinin gelişimi, bireyin ne gibi haklara sahip olduğu, bu hakların nasıl geliştiği; ikinci olarak da bu haklarla kastedilenin hangi toplumsal kesimler olduğu ve bu hakların toplumun tüm kesimlere doğru nasıl genişlediği/genilemediği. Bu süreçte ister istemez iki konu ön plana çıktı: *zgrlk* ve *eşitlik*. zgrlk düşüncesi çalışmanın ilk başlığıyla ya da bireyselliğin gelişimiyle yakından ilgiliyken; eşitlik düşüncesi ikinci balığa, bireysellik kümesinin genişliği meselesine daha yakın durdu. Bunu Şu Şekilde ifade etmek de olanaklıdır: İlk başlık meseleyi daha soyut düzeyde ele alırken ikinci başlık daha somut düzeye inerek, bu soyut fikirlerin ne derece geçerli olabildiğini sorguladı. Kapitalizm, alıma boyunca önemli bir uğrak noktası oldu. Zira bir yandan yeni haklar ve özgürlükler yaratırken; diğer yandan yeni tahakküm zincirleri yaratmıştı. Bu yüzden çalışmanın iki başlığı birbiriyle çatışma halinde kaldı. Başka bir açıdan söylenirse özgürlük ve eşitlik zorunlu olarak birbiriyle çatışma halindeydi.

Genel olarak bakıldığında kapitalizm, liberalizm ve bireyin, e zamanlı geliştiği söylenebilir. Burada, kapitalizm ile birlikte gelişen, özgürlük ve bireysel hak gibi kavrayıların dışında farklı bir açıdan bakılırsa; bireyin/bireyselliğin ortaya çıkabilmesi için, hem toplumsal hem de dinsel kalıplardan farklı, yeni bir kendini ifade biçimi geliştirmek gerekir. Bu kendini ifade edebilme biçimi en başta ekonomidir/üretimdir. Söylenmek istenen "kapitalizm mi bireyi yarattı, yoksa birey mi kapitalizmi yarattı" (Kılıçbay, 2003: 68-69) tartımasından ziyade, ikisinin aynı anda gelitiğidir. Çünkü kendini ifade edebilmek için söz konusu toplumsal, dinsel kalıplardan sıyrılmak (ifade, din ve vicdan özgürlüğü hakları), sıyrılabilmek içinse belirli bir ekonomiye, maddi bir birikime, refaha (mülkiyetin dokunulmazlığı ilkesi ve ucuz emeğin de bu mülkiyete dâhil edilmesi) sahip olmak gerekir ki, insan bütün hayatını emeğini satarak geçinmek zorunda kalmasın ve düşüncelerini özgürce dile getirerek kiiselliğini inşa edebilsin. Bu yüzden kendini ifade edebilen ve bahsi geçen kalıplardan sıyrılabilen en başta burjuvazi olmuştur.

Fakat Polanyi'nin (Polanyi, 2010: 118) "ekonomik düzen, sosyal düzenin yalnızca bir fonksiyonudur" ifadesi birey için söylenecek olursa, üretim veya ekonomi

bireyin hayatının sadece bir yönünü teşkil eder. İnsanın sadece bir yönünü oluşturan ekonomi zaman içinde, onun her şeyini ele geçirmiş ve her şeyi kapsar hale gelmiştir. İşte bu yüzden kapitalizm, yapısı gereği mutlaka birilerini bireysellik kümesinin dışında bırakmayı gerektirir. Bu bağlamda Macpherson'un Locke için söylediği, kapitalizme de rahatlıkla uyarlanabilir: "bireysellik daima başkalarının bireyselliği pahasına gerçekleşir" (Macpherson, 1962: 255) ve 19. yüzyıl bunun en açık örneğidir. "Sanayi Devrimi'nin gerçekleştiği 19. yüzyılın başlarında, nüfusun yarısı sadece aşırı yoksul ve çaresiz değil, erkeğiyle, kadınıyla, çocuğuyla çökmüş durumda"dır (Dowd, 2008: 44).

Diğer yandan, kapitalizmle birlikte birileri sürekli bu kümenin dışında kalırken, içinde olanlar da bireyselliğini sadece piyasa içinde oluşturabilir. İnsanın içine düştüğü bu durum sonraki yüzyılda sosyal haklarla birlikte aşılabacaktır, fakat aynı şeyi bireysellik için söylemek mümkün değildir. Adlai Stevenson'un dediği gibi 19. yüzyıl insanı köle olma tehlikesiyle karşı karşıyayken, 20. yüzyıl insanı robot olma tehlikesiyle karşı karşıyadır (Stevenson, 1954 aktaran Fromm, 1996: 101). Daha öncesinde bu kümenin dışında kalan, köle olarak kullanılan insan, sonrasında bu kümenin içine girse de sadece belli şeyler yapabilen bir robota dönüşecektir. Kitlesele üretimden başlamasından sonra insanın tüketim sürecinde de bir meta haline dönüşmesi onu ancak sahip olarak ve tüketerek var olabilen, dolayısıyla özerklikten yoksun, kendini başka şekilde geliştirmesine izin verilmeyen, sadece piyasanın ihtiyaçlarına yönelik şekillenen bir birey tipi ortaya çıkarmıştır. Bu varlığı ise birey olarak adlandırmak zordur, hepsi birbirine benzeyen robotlaşmış bir insan tipidir ortaya çıkan.

Sonnotlar

¹ Bu açıdan çalışmanın Liberalizm'den kastı *klasik* liberalizm ve 19. yüzyıla kadar olan dönemdir. 19. yüzyıl sonrası gelişen modern-liberalizm veya 20. yüzyılın son çeyreğinde şekillenen neo-liberalizm çalışmanın kapsamı dışındadır.

² Örneğin Burckhardt'a göre (Burckhardt, 1974: 210) "bu dönemde Floransa'da erkek kıyafetlerine hakim olan bir moda anlayışı yoktu çünkü herkes farklı tarzda giyinmeye çalışıyordu".

³ Macpherson'a (Macpherson, 1962: 13) göre, "Hobbes'un doğa durumu tarihsel olmayıp bir kurgu olduğu gibi, her insanı bencil ve çıkarıcı olarak tanımlaması da sadece bir varsayımdır". Fakat Hobbes, bunu tarihsel bir gerçeklik olarak kabul etmiş ve politika teorisini bunun üzerine inşa etmiştir.

⁴ Smith'e burada insan doğasını bencil olarak tasvir ettiği ve bencillik övgüsü yaptığı yönünde eleştiriler yöneltilmiş olsa da Smith, "insanların bencil yaratıklar olduklarını

değil, insanların bencilliklerine rağmen herkesin çıkarı doğrultusunda işleyebilecek bir sistemin olabilirliğini göstermeye” çalışır (Buğra, 1995: 94). “Herhangi bir birey, diğerleri için neyin iyi olacağını bilemez, onların hareket ilkeleri konusunda ‘kör’dür. Dolayısıyla, bireylerin kendileri için iyi olan konusunda kendi kararlarını vermeleri daha sağlıklıdır” (Aydınlat, 2010: 154). Bu bağlamda Smith, dönemin ünlü yapıtlarından olan Mandeville’in (1670-1733) bencilliğin, ahlaksızlığın, kötü şeylerin sonuçta iyi şeylere yol açtığını söylediği kitabı *Arılar Masalı’na* (*The Fable of the Bees*) yoğun eleştiriler yöneltmiştir.

⁵ Smith’in toplumsal sözleşmeden kastı Hobbes ve Locke’unki gibi kurucu akıl ile ortaya çıkmış bir sözleşme değildir. Smith’in içerisinde bulunduğu, David Hume’un başını çektiği İskoç Aydınlanma düşünürleri toplumun ve kurumların tek bir merkez ya da tek bir kişi, ya da tek bir olay tarafından oluşturulabileceği fikrine karşıdır (Kalkan, 2016: 45). İskoç Aydınlanma düşünürleri -Smith’in iktisadi düşüncelerine de uygun bir şekilde- toplumun ve kurumların zaman içinde ‘kendiliğinden doğan düzen’ olduğunu söylerler.

⁶ Smith’in bu iki kitabı arasındaki farklı yaklaşımlar, *Adam Smith Problemi* (*Das Adam Smith Problem*) adı altında çokça tartışmalara sebep olmuştur. Bkz: Göçmen D (2007). *The Adam Smith Problem*, London: Tauris Academic Studies.

⁷ Bu noktaların belki de en önemlisi, Smith’in “fizyokratlardan farklı olarak doğal düzenin tanrısal güce dayalı olarak değil, bireylerin kişisel teşebbüs gücüne dayalı olarak işleyeceği fikrini savunmasıdır. Smith’e göre doğal düzeni sağlayacak, bireyin kişisel çıkarıdır” (Aktan, 1995: 10)

⁸ Rousseau’nun kronolojik olarak Adam Smith’ten önce ele alınması gerekse de, bu çalışmada onun eleştirilerinin daha iyi anlaşılması adına Smith’ten sonra işlenmesi tercih edilmiştir.

⁹ Burada, Smith’in sözünü ettiği ‘kendisine başkalarının gözünden bakan, onların takdirini kazanmaya çalışan insan’ ile bir karşılaştırma yapılabilir. Smith’in insanın kendilik sevgisi (*self-love*), Rousseau’nun kavramlarına göre benlik sevgisine yakındır. Rousseau açısından bakılırsa bu, kendini ancak bir diğeri üzerinden tanımlayabilen, başkalarına bağımlı, bölünmüş bir insandır. “İnsan tümüyle maskesi içindedir. Neredeyse hiçbir zaman kendi içinde olmadığından, kendine her zaman yabancıdır” (Rousseau, 2009: 312). Üstelik bu benlik sevgisinin tatmin edilmesi de mümkün değildir, çünkü bu duygu, insanın kendisini başkalarına yeğleyerek, aynı zamanda başkalarının da onu, kendilerine yeğlemelerini ister ki bu olanaksızdır (Rousseau, 2009: 285). Bir türlü tatmin olmayan bu benlik sevgisi insanı sürekli daha fazla ün, zenginlik, makam mevki kazanmaya yöneltir. Üstün tutulma arzusu tutkuları dürtüp çoğaltır ve nihayetinde bütün insanları birbirinin rakibi, daha doğrusu düşmanı haline getirir (Rousseau, 2002: 155).

¹⁰ Burada, negatif özgürlük ve pozitif özgürlük kavramlarını anmak yerinde olacaktır. Bu iki farklı özgürlük kavramını ilk olarak T.H. Green dile getirmiş, daha sonra Isaah Berlin geliştirmiştir. Negatif özgürlük, bireyin dışardan gelebilecek etkilerden korunması olarak; bireyin eylemde bulunabilmesi, yapabilme kudreti, kendi yaşamını kontrol edebilme gücü

ise pozitif özgürlük olarak adlandırılır. Green'e göre dışardan bir müdahale olmaması bireyin gerçekten özgür olduğu anlamına gelmez. "Bireylerin özgür addedilebilmesi için onların kişisel potansiyellerini gerçekleştirme doğrultusunda diledikleri şeyleri yapabilmeye muktedir olmaları da gerekir" (Şahin, 2008:13). Isaiah Berlin ise meselenin bireyin kendi üzerinde bir dayatma olup olmaması anlamında müdahalecilik ile ilgilenir. Berlin'e göre "'ne yapmaya veya olmaya özgürüm?' yerine 'kim tarafından yönetiliyorum?' veya 'benim ne yapacağımı veya yapmayacağımı yahut ne olacağımı veya olmayacağımı kim söylüyor?' sorusunu cevaplamaya çalışırsak, özgürlüğün 'pozitif' anlamı söz konusu olur" (Berlin, 1969: 5). Bu çerçevede değerlendirildiğinde Rousseau'nun pozitif özgürlük anlayışına sahip bir düşünür olduğu söylenebilir.

¹¹ İngiltere'de toprakların küçük toprak sahiplerinden büyük toprak sahiplerine geçtiği döneme verilen isim.

¹² 19. yüzyıl aynı zamanda, öncülüğünü Jeremy Bentham'ın yaptığı 'faydacılık' düşüncesinin yayılma çağıdır. Faydacılığa göre insan, doğası gereği tüm eylemlerinde acıdan kaçarak mutluluğa, dolayısıyla kendine yarar sağlayan eyleme yönelir. Her insan kendine fayda sağlayan davranışa yöneldiğinde maksimum insan için maksimum fayda sağlanmış olur, yani sonuçta toplum için de maksimum faydaya ulaşılır. Dolayısıyla insanın kendi çıkarını savunan bir varlık olduğu ve bunun da nihayetinde toplumun iyiliğine olacağı yönündeki görüş, 19. yüzyılda faydacılık ile birleşmiştir. Hatta insanın kendi çıkarını savunmasının bencil/ahlaksız gibi olumsuz çağrışımlarının karşısında faydacılık fikri "ekonominin zorlayıcı ahlak kurallarından bağımsız olarak işleyen özerk bir düzen oluşturabileceğini, insanların özünde ahlaksız olduklarını öne sürmeden gösterebiliyordu" (Buğra,1995: 137). Dowd ise faydacılık düşüncesinin 19. yüzyılda yayılmasının, dikkatleri "üretimle ilgili meselelerden kopararak iktisadi 'birimlerin' ve şeylerin alınıp satıldığı, alıcıların ve satıcıların hazza ve acıya göre tepki verdikleri piyasaya" kaydırıldığını söyler (Dowd, 2008: 63). Yine 19. yüzyılda gelişen neo-klasik iktisat düşüncesinin emek-değer yerine fayda-değeri koyması, *değeri* üretim aşamasından piyasaya taşınması da bu düşünceyle paraleldir.

¹³ 19. yüzyılın sonuna doğru yazan iktisatçı Alfred Marshall'a göre ise "fakirlik ve cahilliğin ortadan kaldırılacağı umudu on dokuzuncu yüzyıl çalışan sınıfın düzenli gelişimi ile gerçekten büyük oranda destek görmüştür. Buharlı makine onları alçaltan ve aşırı yoran işlerden azat etmiş; ücretler artmış; eğitim ilerleme kaydetmiştir" (Marshall, 1961:3 aktaran Buchholz, 2005:222). Ayrıca Marshall, eğitimin alt tabakalara doğru yayıldıkça ve nitelikli işgücü arttıkça yoksulluğun zamanla ortadan kalkacağını düşünmektedir (Cook, 2009:254 aktaran Kabaş, 2018:188).

¹⁴ Oysa Schumpeter kapitalizmin gelişimine farklı bir cepheden bakmakta ve kapitalizmi *bir yaratıcı yıkım süreci* olarak değerlendirmektedir ki bu da, kapitalizmin esas temelidir. "Kapitalist mekanizmayı çalıştıran ve çalışmasını devam ettiren; yeni tüketim maddeleri, yeni üretim metotları, yeni ulaşım metotları, yeni pazarlar, yeni endüstriyel örgütlenme tipleri, çeşitleridir (...) el sanatları atölyelerinden, yoğun ve büyük işletmelere geçiş, kapitalist sistemi durmadan, yorulmadan içinden bir ihtilal, yenilenme havasında

tutmakta"dır (Schumpeter, 1974:140-141).

¹⁵ İngiliz iktisatçı Malthus "nüfus kontrolünün ücretleri ancak hayatı idame edecek seviyede tutmak suretiyle doğal yollardan denetim altında tutulacağını öngörmüştü. Eğer ücretler yükselirse, işçiler daha fazla çocuk sahibi olacak, bu da gıda kıtlığına neden olacaktı ve hayat standardında kaçınılmaz bir düşme yaşanacaktı" (Buchholz, 2005: 78). Benzer şekilde Smith'den sonra klasik iktisatın öncüsü olarak gösterilen Ricardo da Malthus'un görüşlerini benimsemiştir. Ricardo, Smith'den sonraki dönemde, Sanayi Devrimi'nin etkilerinin yoğun olarak görüldüğü bir dönemde yaşamış olsa da devletin ekonomiye müdahale etmemesi gerektiği fikrini sürdürmüştür. "Emeğin doğal fiyatı, işçilerin kitlesel olarak yaşayabilmelerini ve varlıklarını, çoğaltıp azalmaksızın devam ettirebilmeleri için gerekli olan fiyattır. Zira Ricardo için asıl problem "ahlaki temelde adil bir bölüşümün nasıl sağlanacağı değil, toplumsal ilerlemenin kaynağını oluşturan iktisadi büyümenin nasıl sağlanacağı"dır (Kaymak, 2010).

¹⁶ 19. yüzyıl neo-klasik iktisat düşüncesinin ve özellikle Marshall'ın bir çabası da politika ve ekonomiyi, politik-ekonomiyi birbirinden ayırmaktır. "Klasik iktisatçıların çoğu iktisat ile politikanın birbiriyle sıkı ilişki içinde olduğunu düşünüyor ve bu nedenle politik ekonomi adını daha uygun buluyorlardı. Marshall ise ilk defa iktisat kelimesini kitabının isminde kullanmış bir iktisatçı"ydı (Güngör, 2018: 10). Bu zihinsel alandaki çabanın topluma yansımaları ise yani, ekonomi ve politikanın ayrılması, bireyi bir yandan üretim ilişkileri alanında kendi/tek başına bırakırken, diğer yandan da bunun önüne geçmek üzere elindeki tüm demokratik yolların tıkanması anlamına gelecektir. Çünkü Kılıçbay'ın (Kılıçbay, 2003: 18) da belirttiği üzere politika, "hakların muhassalasını ve karşılıklı etkileşimlerini belirleme" mücadelesidir veya daha geniş bir anlamda bir bölüşüm meselesidir. Bireyin bir topluma ürettikleriyle katılımı ekonominin konusuyken, toplumun refahından ürettikleri oranında pay almaya çalışması politikanın konusudur.

¹⁷ 19. yüzyılın önemli düşünürlerinden Herbert Spencer burada anılabilir. Sosyal Darwinist olarak adlandırılan Spencer'e göre en iyi olanın hayatta kalması normaldir ve devlet bu doğal dengeyi bozacak müdahalelerden kaçınmalıdır. "Aksi takdirde devlet en yeteneksizlerin elenmesini engellemiş ve en iyi bireylerin oluşturduğu bir topluma doğru yönelen doğal evrimi frenlemiş olur" (Vergara, 2014: 178).

¹⁸ 19. yüzyılda liberalizmin uğradığı başarısızlık kendi içinde de yeni anlayışların gelişmesine vesile olmuştur. Bu anlayışlardan en önemlisi sosyal liberalizm anlayışıdır. En büyük temsilcisi John Stuart Mill olarak anılır. Ayrıca Mill'in görüşlerini, 19. yüzyılda liberalizmin uğradığı başarısızlık karşısında, bazı temel söylemlerdeki yumuşama olarak görmek de mümkündür. Genel olarak bakıldığında, Mill bir liberal olsa da bazı noktalarda klasik liberallerin müdahalesizlik anlayışından kopar. Devletin bireyin kendini gerçekleştirme yönünde müdahale etmesi gerektiğini savunur ve yer yer bir 'pozitif özgürlük'çü olarak değerlendirilir. Bkz: Capaldi N (2011). *John Stuart Mill*, Çev. İ H Yılmaz, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Kaynakça

Ağaoğulları M A (2009). Aydınlanma: Düşünceler Yumağı. İçinde: M A Ağaoğulları vd. (der), *Kral Devletten Ulus Devlete*, Ankara: İmge Kitabevi Yayıncılık, 233-353.

Ağaoğulları M A (2010). *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, Ankara: İmge Kitabevi Yayıncılık.

Akal C B (2014). *İktidarın Üç Yüzü*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Aktan C C (1995). Klasik liberalizm, Neo-liberalizm ve Liberterarianizm. *Amme İdaresi Dergisi*, 28 (1), 3-32.

Amin S (1997). *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme Çev*: S Lim, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Aydınonat E (2010). Adam Smith'in "Görünmez El"i: Doğru Sanıyor Olabileceğiniz Yanlışlar. İçinde: E Aydınonat ve M Kara (der), *Görünmez Adam Smith*, İstanbul: İletişim Yayınları, 137-167.

Bauman Z (2003). *Yasa Koyucular ile Yorumcular*. Çev. K Atakay), İstanbul:Metis Yayınları.

Block F ve Somers M (2014). Ekonomistik Yanılığın Ötesi: Karl Polanyi'nin Holistik Toplum Bilimi. İçinde:T Skocpol (der),*Tarihsel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'a Görüşler ve Yöntemler*,Çev. A Fethi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 52-93.

Berlin I (1969). Two Concepts of Liberty. http://www.ozgurtoplumundegerleri.com/res/Isaiah_Berlin_iki_Ozgurluk_Kavrami.pdf. (Erişim tarihi: 28.10.2018).

Braudel F (2015). *Kapitalizmin Kısa Tarihi*.Çev. İ Yerguz, İstanbul, Say Yayınları.

Braudel F (2001). *Uygurılıkların Grameri*.Çev. M A Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi Yayıncılık.

Buğra A (1995). *İktisatçılar ve İnsanlar*.İstanbul: İletişim Yayınları.

Buğra A (2008). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*.İstanbul: İletişim Yayınları.

Burckhardt J (1974). *İtalya'da Rönesans Kültürü*.Çev. B S Baykal, Ankara: Devlet Kitapları.

Büyükbüğa B (2010). Adam Smith'in Ticari Toplum Tasavvuru: Eşitsizlik ve Modern Devletin Oluşumu. İçinde: M Aydın vd. (der),*Politik İktisat ve Adam Smith*, İstanbul: Yön Yayınları, 115-125.

Çiğdem A (1997). *Aydınlanma Düşüncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çüçen A (2005). Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi.İçinde:A Yağmur (der),*Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay Armağan Kitabı*, Ankara: Gazi Kitabevi, 115-122.

D'Holbach B (1996). Rahipler.İçinde: DDiderot ve J D'Alembert (der), *Ansiklopedi ya da Açıklamalı Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Sözlüğü*, Çev. S Hilav, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 252.

Dowd D (2008).*Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı: Eleştirel Bir Tarih*.Çev. C Gerçek, İstanbul: Yordam Kitap.

Erdoğan M (2006).*Aydınlanma Modernlik ve Liberalizm*.Ankara: Orion Yayınevi.

Fromm E (2011).*Özgürlükten Kaçış*.Çev. Ş Yeğin, İstanbul: Payel Yayınları.

Fukuyama F (2014). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. Çev. Z Dicleli, İstanbul: Profil Yayıncılık.

Güngör K (2018). İktisadın Tarihine Kısa Bir Bakış ve Merkantilizmden Günümüze İktisadi Düşünceler,https://www.researchgate.net/publication/266607898_iktisadin_tarihine_kisa_bir_bakis_ve_merkantilizmden_gunumuze_iktisadi_dusunceler. Son erişim tarihi: 31.10.2018

Helvacıoğlu E (2008). Burjuva Aydınlanmasının Serüveni ve Emekçi Aydınlanması.İçinde: A Timuçin vd. (der), *Aydınlanma Nedir?*, İstanbul: Bilim ve Gelecek Yayın Kolektifi, 67-80.

Hobbes T (2011). *Leviathan*.Çev. S Lim, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hobsbawm E (2003). *Sanayi ve İmparatorluk*.Çev. A Ersoy, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

İspir N (2011). *C. B. Macpherson'un Liberal Demokrasi Eleştirisi*.İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.

Kalkan B (2016). *Kendiliğinden Doğan Düzen*. Ankara: Liberte Yayınları.

Kaymak M (2010). Adam Smith'in Yeryüzü Cenneti: Ulusların Zenginliği'nin Ticari Topluma İlişkin İyimser Bakış Açısının Maddi ve Entelektüel Kaynakları. İçinde: H Kapucu (der), *Politik İktisat ve Adam Smith*, İstanbul: Yön Yayınları, 289-317.

Kaymak M (2010). *David Ricardo: Bilimsel Politik Ekonominin Burjuva Sınırları*, <https://ozgurlukdunyasi.org/arsiv/36-sayi-214/304-david-ricardo-bilimsel-politik-ekonominin-burjuva-sinirlari>. Son erişim tarihi:31.10.2018

Kant I (2000). Aydınlanma Nedir?.Çev.N Bozkurt,*ToplumBilim Dergisi Aydınlanma Özel Sayısı*,11, 17-21.

Kabaş T (2018). Alfred Marshall'ın Neoklasik İktisat Düşüncesinin Sosyal Özellikleri, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (64), 183-192.

Kazgan G (2006). Adam Smith ve 'Milletlerin Zenginliği' Üzerine, içinde: A Smith *Milletlerin Zenginliği*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 8-18.

Kılıçbay M A (1992). *Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti*, Ankara: Gece Yayınları.

Kılıçbay M A (1995). En Gerçekçi Senaryo. İçinde: A Tocqueville *Eski Rejim ve Devrim*, İstanbul: Kesit Yayıncılık, 9-16.

Kılıçbay M A (2003). *Cumhuriyet Ya Da Birey Olmak*, Ankara: İmge Kitabevi Yayıncılık.

Lefebvre G (1972). *Kapitalizm*, Çev. V Günyol, İstanbul: Çan Yayınları.

Locke J (2013). *Hükümet Üzerine İkinci Tez*. Çev. A Doğan, İzmir: İlya Yayınevi.

Lukes S (2006). *Bireycilik*, Çev. İ Serin, İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları.

Macpherson C B (1962). *The Political Theory of Possessive Individualism*. New York: Oxford University Press.

Marshall T H (2000). *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*. Çev. A Kaya, Ankara: Gündoğan Yayınları.

Marx K (1979). *Grundrisse: Ekonomi Politigin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*. Çev. S Nişanyan, İstanbul: Birikim Yayınları.

More T (2012). *Utopia*. Çev. S Eyüboğlu vd., İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Müftüoğlu A (2010). Özgürlüğün Eşitlik ve Kardeşlikle Kavgası: Locke vs. Rousseau.

Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi, Bursa: Asa Kitabevi Yayınları, 210-221.

Neocleous M (2013). *Toplumsal Düzenin İnşası: Polis Erkinin Eleştirel Teorisi*. Çev. A Bekmen, İstanbul: H2O Kitap.

Polanyi K (2010). *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenler*. Çev. A Buğra, İstanbul: İletişim Yayınları.

Robertson J (2005). Adam Smith: Aydınlanma ve Toplum Felsefesi. Çev. İ Sezal, *Piyasa Dergisi*, 15, 61-71.

Rousseau J J (2002). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma*. Çev. R N İleri, İstanbul: Say Yayınları.

Rousseau J J (2009). *Emile ya da Eğitim Üzerine*, Çev. Y Avunç, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Rousseau J J (2011). *Toplum Sözleşmesi*. Çev. V Günyol, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Parlak İ ve Öztürk E (2018). Bireyler ve Birey Olamayan Bireyler: Liberalizm ve 19. Yüzyılın Çelişikleri. *Mülkiye Dergisi*, 42 (4), 565-592.

Schumpeter J (1974). Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi, Çev. T Akoğbu, İstanbul: Varlık Yayınevi.

Silier Y (2013). *Özgürlük Yanılsaması: Rousseau ve Marx*. İstanbul: Yordam Kitap.

Simmel G (2009). *Bireysellik ve Kültür*. Çev. T Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.

Smith A (2000). *Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith (1781-87) Vol. I: The Theory of Moral Sentiments*. New York: Prometheus Books.

Smith A (2006). *Milletlerin Zenginliği*. Çev. H Derin, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Strauss L (2000). Tabii Hak ve Tarih. İçinde: C B Akal (der), *Devlet Kuramı*, Çev. O Erözden, Ankara:Dost Kitabevi Yayınları, 269-322.

Sunar L (2006). 19. Yüzyılda Avrupa: Bir Cennet Düşünden Bir Kâbusun Doğuşu, *İlem Dergisi* 1 (1), 75-92.

Şahin B (2008). Liberal Demokrasinin Temelleri. İçinde: B Şahin (der), *Güncel Demokrasi Tartışmaları*, İstanbul: Orion Yayınları. 1-26.

Şenel A (1995). *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Tocqueville A (1992). Eski Rejim ve Devrim. İçinde: M A Kılıçbay *Doğunun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti*, Ankara: Gece Yayınları, 135-153.

Wallerstein I (2012). *Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık*. Çev. N Alpay, İstanbul: Metis Yayınları.

Weber M (1999). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhü*. Çev. Z Gürata, Ankara: Ayraç Yayınevi.

Vergara F (2014). *Liberalizmin Felsefi Temelleri*. Çev. B Arıbaş, İstanbul: İletişim Yayınları.

Wood E M ve Wood N (2008). *İsyan Borusu: Kapitalizmin Yükselişi ve Siyasal Teori 1509-1688*. Çev. F Bakırcı, Ankara: Epos Yayınları.

Türkiye’de Medya Etnografisi Yapmak: Alanın Gelişimi ve Seyrine Eleştirel Bir Bakış

Emek Çaylı Rahte, Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Bilimleri Bölümü, e-posta: emekcayli@hacettepe.edu.tr

Özet

Kapsamı ve sınırları tartışılmaya devam eden medya etnografisini, gözlem ve görüşme gibi nitel araştırma tekniklerinin medya araştırmalarına uygulanması olarak düşünmek; farklı kültürlerle açılmak ve gündelik hayata dair “yorumlamaların yorumlamasına” ulaşmak anlamında etnografinin, ortaya çıkış ve varlığını sürdürüş nedenini tam olarak kavrayamayan, etnografi yapmayı saha araştırması yapmakla özdeş algılayan bir bakıştır. Medyayı etnografik olarak araştırma konusu yaptığını ifade eden çalışmaların genelinde böyle bir eğilim sezilmektedir. Medya etnografisinin ne olduğu üzerine teorik ve yöntembilimsel bir tartışma, aynı zamanda etnografinin ne olduğu sorusuna dair yanıtlar da içerir. Çalışmada, söz konusu tartışmalardan yola çıkarak belirlenen “medya etnografisi kriterleri” çerçevesinde, süregelen medya etnografisi çalışmalarının etnografik niteliği tartışmaya açılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, Türkiye’de medya etnografisi kapsamında değerlendirilebilecek makale çalışmaları taranarak, mevcut araştırmaların niceliği ve etnografik niteliğine dair analizler yapılmaktadır. Çalışma, 2000’lerden itibaren artış göstermeye başlayan etnografik medya araştırmalarının sadece yarıya yakın etnografik nitelikli saha araştırmaları içerdiğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, Türkiye’de medya etnografisi alanının gelişimine dair tarihsel bir izlek sunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Medya, etnografi, medya etnografisi, medya antropolojisi, alan araştırması.

Doing Media Ethnography in Turkey: A Critical Review of the Development and Direction of the Field

Abstract

Considering media ethnography, whose scope and boundaries are still being debated, as an application of qualitative research techniques such as observation and interviewing to media researches perceives ethnography as identical to field research, which does not fully understand the origin and existence of ethnography in the sense of opening up into different cultures and catching the interpretation of interpretations in everyday life. But such a tendency can be seen throughout the studies that describe their research as media ethnography. A theoretical and methodological discussion

over what the media ethnography is, then, also includes answers to questions about what ethnography is. Bearing on the criteria for good media ethnography composed through these discussions, in this study, the ethnographic quality of the ongoing media ethnography studies are debated. In accordance with this purpose, in this study, the articles, which can be regard as doing media ethnography, are reviewed and a critical analysis of the quantitative and qualitative nature of the current researches has been made. The study that found that, almost half of the ethnographic media studies, that began to increase since 2000, included ethnographic field researches. Also it offers a historical trajectory of the evolution of the media ethnography of Turkey.

Keywords: Media, ethnography, media ethnography, media anthropology, fieldwork.

Giriş¹

İletişim araçlarına yaklaşımın, edilgen izleyici perspektifinden ve etki analizleri odaklı spekülative çözümlenmelerden, 1970'ler ve sonrasında medya izleyicisinin aktif yorumlama kapasitesini gözeten alımlama analizlerine evrilmesini izleyen süreçte, medya araştırmaları, gerek antropologların alana ilgisi, gerekse iletişim bilimcilerin saha çalışmalarına ağırlık vermesi ile yön değiştirmiştir. Medyaya yönelen antropologların ve izleyici alımlama analizleri yapan sosyolog ve iletişim bilimcilerin araştırmaları, medya etnografisi alanının oluşumuna kaynaklık etmiştir.

“Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi” (Center for Contemporary Cultural Studies) çevresinde yürütülen çalışmalarda “sıradan insan”ın gündelik hayat pratiklerine odaklanılmış, popüler kültür ürünlerini tüketenlerin aynı zamanda birer kültürel topluluk olarak incelendiği araştırmalar (örn. Hoggart, 1957; Hall, 1973; Morley 1978, Hobson, 1982²) yapılmıştır. İngiliz kültürel çalışmalar geleneği'nin açtığı bu alanda feminist medya araştırmaları 80'ler boyunca çok sayıda izleyici alımlama analizi örneği sunmuştur. Kadınlara yönelik sevda romanları (*romance*), arkası yarınl'lar (*soap operas*) gibi medya içeriklerinin kadınların gündelik hayatlarında nasıl bir yer tuttuğu ve kadın izlerkitle tarafından nasıl yorumlandığına eğilen izleyici etnografisi çalışmalarının (örn. Ang, 1982; Radway, 1984³) yanı sıra medya etnografisi alanının bir diğer önemli bileşeni medya antropolojisi alanı da 70'lerden itibaren görünür olmaya başlamıştır.

Medya antropolojisi, hem etnografik yöntemin antropoloji ile olan bağıını öne çıkarmak hem de sadece izleyici ile sınırlandırılmayacak denli geniş kapsamlı bir çalışma alanının, medya etnografisi ile bağıını kurabilmek açısından önemli bir hat çizmiştir. Eric W. Rothenbuhler (2008) medya antropolojisinde, medya üzerine çalışan antropologlar ve antropolojinin geleneksel kavramlarını kullanan

iletifimciler olmak üzere iki farklı çalışma alanı ve bu çalışma alanlarının içindeki farklı perspektifler ve entelektüel eğilimlerden söz eder. Buradan yola çıkarak medya antropolojisi, antropolojinin kavram ve metodlarının medya çalışmalarına uyarlanması, iletifimin kuram ve yaklaşımlarının da antropolojide kullanılması ile oluşturulmuş, disiplinlerarası bir çalışma alanı olarak tanımlanabilir. İzleyici araştırmalarının bir yöntem olarak etnografiye yönelmesi ile ortaya çıkmış, antropolojinin alt-disiplinlerinden biri haline gelmiş olan medya etnografisi (Nightingale, 2012: 95) ise, bu çalışmada, medya dolayımıyla antropolojik bilgi üretme pratiği olarak ele alınmaktadır.

Amerikan Antropoloji Derneği (*American Anthropological Association-AAA*) çevresi, medyaya yönelik antropolojik ilgide önemli rol oynamıştır. Alanda fotoğraf ve hareketli görüntü kullanımıyla ve görsel metinlerin incelenmesi yoluyla, antropologların çalışmalarında medyaya her daim bir ilgi söz konusu olmuştur (örn. Boas, Malinowski, Evans-Pichard, Bateson ve Mead ve Powdermaker⁴). Sosyal bilimlerde tarafsızlık/nesnellik meselesinin sorunsallaştırıldığı, aynı zamanda sosyal/kültürel antropolojinin düşünömsellik, diyalojizm vurguları ile araştırma sürecindeki güç ilişkilerinin ve araştırmacının çalıştığı evren ile ilişkilerinin sorgulandığı bir araştırma ikliminde (örn. Clifford ve Marcus, 1986; Turner ve Bruner, 1986; Geertz, 1988⁵) medya antropolojisinin esas rotası çizilmiştir. 1980'ler boyunca, antropologların medya antropolojisini kuramsal olarak tartıştığı, bu alanda uygulama çalışmalarının ele alındığı eserler çeşitlenmiştir (örn. Lett, 1985; Allen, 1987⁶) Medyaya dair araştırmalarda etnografik yöntemin izlenmesi, bu bağlamda, izleyici etnografisi, görsel etnografi, internet etnografisi, etnografik film, foto-etnografi gibi uygulama alanlarını kapsayan medya etnografisi çalışmalarının gelişmesi ise 90'lardaki öncü çalışmaların ardından (örn. Kottak, 1990; Dickey, 1993; Mankekar, 1999⁷) 2000'lerden itibaren hız kazanmıştır (örn. Hine, 2000; Miller ve Slater, 2000; Leander ve McKim, 2003⁸).

Türkiye'de, antropologların medyaya ilgisi oldukça sınırlı olmuş, etnologların bu konuya yönelmesi daha erken zamanlardan itibaren mevzubahis olsa da, etnografik medya araştırmaları alanında teorik ve yöntembilimsel tartışmaların ötesine geçen, özgün saha araştırması örneklerinin ortaya konması, oldukça sınırlı sayıdaki erken dönem çalışmalar haricinde (Türkoğlu, 1988; Binark, 1992), 2000'lerden önce söz konusu olmamıştır. 2000'lerden itibaren etnografik perspektifli medya çalışmalarında "izleyici belirlenimci" (Perkins, 2000) ve medya-merkezci çalışmaların alana hâkim olduğu görölmektedir. Farklı sosyal dünyalara nüfuz edebilme ve kültürleri gündelik hayat deneyimleri bağlamında anlama ve yorumlama gibi etnografinin temel niteliklerini taşıyan çalışmalar ise oldukça sınırlıdır.

Bu çalışmada, etnografinin antropoloji ile güçlü bir bağı olduğu kabulüyle, medya etnografisi özelinde “etnografi yapmak” mesele edinilmektedir. Türkiye’nin akademik ikliminde, medya etnografisi yapmanın pratikte ne kadar hayata geçebildiğini, bugüne değin yapılmış, medya etnografisi alanına dâhil edilebilen akademik makaleler üzerinden anlamak ve süregelen etnografik çalışmaların eleştirel bir okumasını yapmak amaçlanmaktadır. Her saha araştırması içeren çalışmanın etnografi olarak adlandırılmayacağı görüşünden yola çıkılarak, etnografik nitelikli çalışmalar içerisinde nitelikli medya etnografisi araştırmalarının izi sürülmektedir. Tim Ingold (2017) “Bu Kadar Etnografi Yeter” diyerek etnografik çalışmalardaki niceliksel artışın, etnografinin antropoloji ile olan köklü bağlarını koruyabilen, nitelikli çalışmaların önemini arttırdığına işaret eder. Ingold’un gündeme getirdiği bu tartışmayı Türkiye perspektifi ile yeniden düşünmek, bu makalenin hareket noktasıdır.

Çalışmada, Türkiye’deki hâkim medya etnografisi araştırmalarında “yerlinin” bakışını yakalamak, başka bir deyişle, izleyicinin yorumlarını yorumlamak için onların hayatlarının bir bölümüne katılmak ve öteki kültürlerin simgelere nasıl anlamlar verdiklerini onlarla birlikte yorumlamak kısmının büyük oranda kenara atıldığı iddia edilmektedir. Gözlem, görüşme, kişisel dokümanların ve görsel metinlerin analiz edilmesi gibi araştırma teknikleri mevcut araştırmalarda içerilse de bu çalışmalar, çoğu kez, etnografiyi bir veri toplama yöntemi olarak ele almakta, çalışmaların araştırma süreçleri ve çıktıları bakımından etnografik nitelikleri ise tartışmalı olmaktadır. Kapsamlı etnografik gözlem ve “yoğun betimlemeler”in (Geertz, 1973) noksanlığında araştırmalarda, görüşülenlerle kurulan ilişki, çoğu kez, onların metinlerle kurdukları ilişkiyi açığa çıkarma ile sınırlıdır. Bu açığa çıkarma faaliyeti özünde araştırmacının izleyiciye dair öngörülerinin ispatı ve otoritesinin onayından ibaret olmaktadır⁹.

Bir araştırmanın “etnografik” olması ile araştırmada “etnografi yapılması” arasında bir ayırım yapmayı benimseyen bu çalışmada “etnografik” ifadesi kültürel çalışmalar ekolünden beslenen ve/veya etnografik yöntemi referans alan çalışmaların geneli ile, “etnografi yapmak” ise antropoloji disiplini ile güçlü bağları olan araştırmalar ile ilişkilendirilmektedir. “Etnografi yapmak” öncelikle antropolojinin temelini oluşturan; insanı, toplumu, kültürü, gündelik hayat pratiklerini, gündelik hayat kültürünü iktisadi, politik ve toplumsal yönleriyle bir bütün olarak değerlendirmeyi sağlayan bütüncülük (*holism*) ilkesini bir ideal olmaktan çıkarıp araştırmalarda hayata geçirmeyi amaç edinmekle mümkündür. Bu, sahaya spesifik sorularla gitmeye engel değildir. Medya etnografisi çalışmalarında spesifik sorular ve kuramsal yaklaşımlar etrafında bütüncü bir perspektifle etnografi yapmak imkân dâhilindedir.

Sosyal ve mobil medyanın da katkılarıyla gündelik hayatın yoğun olarak medya ile dolayımlandığı ve bu dolayımın kendine özgü gündelik ritüelleri ve rutinleri olduğu düşünüldüğünde, medya etnografisi yapmanın, medya kültürlerini ve medya ritüellerini anlamak açısından büyük önem taşıdığı görülmektedir. Bu çalışmada, medya etnografisi yapmada esas unsurun, gündelik hayatın etnografik okumasını yapmak olduğu görüşü savunulmaktadır. Michel de Certeau'dan (1984) esinle gündelik hayatın eylem, uygulama ve üretme tarzları ve bunların içindeki gizil niyetler, umutlar ve beklentilerin etnografik bir bakış ile yakalanabileceği savunulmaktadır. Gündelik hayatta sıradan insanın, medya ile ilişkilene biçimlerine dayanarak neler imal ettiği, medyanın simgesel dünyası ile kendi gündelik rutinleri arasındaki sürekliliklerin neler ürettiği ise medya etnografisinin ve onunla ilişkili olarak medya antropolojisinin temel sorularıdır.

Bu meseleleri ardına alarak çalışmada, Türkiye'de akademinin medya etnografisine ilgisinin etnografik araştırmalara dair nasıl bir rota çizdiği anlaşılmalı istenmektedir. Türkiye'de medya etnografisi kapsamına dâhil edilebilecek, etnografik araştırmalar içeren akademik makaleler üzerinden bir analiz ortaya konması hedeflenmektedir. Bu amaç doğrultusunda, *Google Scholar*¹⁰'da "etnografya" "etnografik" ve "etnografi" anahtar sözcükleri ile taramalar yapılmıştır. *Google Scholar*, akademik yayıncılığın dijitalleştiği koşullarda, konvansiyonel yayın içeriklerinin dahi çevrimiçi olarak erişime açıldığı, akademik yayınlara ulaşmada, en kapsamlı internet arama motorudur. *Google Scholar*'daki taramalarda sadece dergilere değil, aramalara alıntılarının da dâhil edilmesiyle, kitaplara ve kitap bölümlerine de ulaşmak mümkündür. Çalışmada, 1970'lerden 2018'e 10'ar yıllık dilimler halinde yapılan makale taramalarından elde edilen veriler, niceliksel ve niteliksel içerik analizi ile değerlendirilmektedir. Nicel bulgular ve analizler etnografik araştırmaların yıllara ve disiplinlere göre dağılımını ortaya çıkarmaktadır. Çalışmada ayrıca, manzaranın bütününe görebilmek amacıyla, Türkiye'de medya etnografisi çalışmalarının bir tarihsel izleği de sunulmaktadır.

Niteliksel değerlendirmelerde, etnografi yaptığını ifade eden çalışmaların etnografik niteliğinin eleştirel bir okuması yapılmakta; örnek çalışmalar, etnografik araştırmalara dair yaygın olarak benimsenen ve makalede ele alınan "iyi bir etnografi"nin niteliksel unsurlarına dair tartışmalar baz alınarak oluşturulan "medya etnografisi kriterleri"¹¹ çerçevesinde incelenmektedir. Bu kriterler tartışmaya açıktır. Zira, makalenin amacı da bu yönde bir tartışma başlatmaktır.

Niteliksel analizlere, alanın öncü tez çalışmaları da dâhil edilmiş olsa da, medya

etnografisi kapsamında değerlendirilebilecek, bugüne değin yapılmış tezlere dair kapsamlı bir analiz, makalenin sınırlarını aşmaktadır. Bir başka çalışma kapsamında, tezleri de içeren bir eleştirel okuma yapılması elzemdir. Ayrıca araştırma, Türkçe makalelerle sınırlandırılmıştır. Farklı dillerde yazılan makaleleri de dikkate alan ya da farklı ülkelerdeki medya etnografisi araştırmaları ile karşılaştırmalı analizler yapan araştırmalara da gereksinim olduğu şüphesizdir.

“İyi Etnografi”nin İzinde: İzleyici Etnografisi, Medya Antropolojisi ve Medya Etnografisinin Seyri

“İyi Etnografi” ve Medya Etnografisi Üzerine

Dijital medya etnografisinin öncü isimlerinden, antropolog Daniel Miller, kendisi ile yapılan bir söyleşide (Çaylı Rahte, 2017b) etnografinin farklı disiplinlerce uygulanmasını, uzun süreli saha araştırmaları içerdikleri takdirde, alanı besleyecek bir çeşitlilik olarak gördüğünü, etnografi yapan tüm araştırmacıların birer “etnograf” olduğunu dile getirir. Yöntembilimsel açıdan çok-yöntemli, gerektiğinde niceliksel yöntem ve tekniklere de başvuran çalışmaların, alanı zenginleştireceğine inanan Miller, sosyal medyaya dair bir etnografik araştırmada medya kuruluşlarına, mülkiyet ve kontrol yapılarına dair de bir şeyler söylemenin önemine işaret eder. “İyi bir etnografi nasıl olmalıdır?” sorusuna yanıtı ise: Sahayı araştırmacının kişisel ilgisine ve kuramsal/kurumsal taleplere göre belirleyen değil; sahadaki sürprizlere açık olan, görüşülenlerin değerlerine ve meraklarına göre kendini sahanın akışına da bırakan, tümevarımcı bir etnografi. Etnografi, Miller’e göre, tarih, siyaset, ekonomi-politik gibi alanlara temas ederek aile, sınıf ve dine ilişkin bağlantılar kurabilen geniş bir bakış açısına sahip olabilmelidir. Miller’in çizdiği çok-disiplinli ve çok-yöntemli etnografi hattı şu soruyu akla getirmektedir: Etnografi, antropoloji ile güçlü bağları olan, toplumları ve kültürleri bütüncü bir çerçeveden anlama gibi bir teorik erek ile mi ilişkilendirilmeli yoksa belli sorulara yanıtlar bulma amacıyla başvuru yöntemsel bir uğrak olarak mı ele alınmalı? Bu soruya yanıt verilirken öncelikle etnografinin antropolojide nasıl tanımlandığına değinilecek, ardından “antropolojik medya etnografisi”ni (Nightingale, 2012) alımlama çalışmalarından ve etnografiyi bir yöntem olarak ele alan, antropolojik bilgi üretme iddiası olmayan etnografik çalışmalardan farklı kılanın ne olduğu üzerinde durulacaktır.

Etnografiyi, George Marcus ve Michael Fischer (1987: 18), başka kültürleri yakından gözleme, kayıt altına alma ve bu yaşamlara dâhil olma olarak tanımlar. Etnografi yapmak etnografin kişisel ve kuramsal görüşleri kadar, üzerine araştırma yapılan kültürel grubun da fikir ve duygularını bir metin olarak

yazabilmek ve okuyucuya aktarabilmektir. Medya etnografisi yapmak da bu bağlamda, hem medya metinlerinin ve bu metinlerin oluşum süreçlerinin hem de metinlerin yorumlanma süreçlerinin bütüncü bir okumasını yapabilmekle ilişkilidir.

Antropolojide etnografik yöntemin amacı insan topluluklarını toplumsal, politik, kültürel iç dinamikleri ile anlamak ve insan topluluklarının oluşturduğu kültürü betimlemektir. Keza etnografinin temel varsayımı, belli bir süre bir arada olan her insan kümesinin bir kültür geliştireceğidir (Mutlu, 1998: 127). Belli bir grubun üyeleri ortak bir kültür paylaşırlar. Etnograf, paylaşılan kültürü, başka bir deyişle anlamlar sistemini anlamayı hedefler. Etnografin yöneldiği insan grupları bir etnik grup ya da kabile üyeleri olabileceği gibi aynı iş yerinde çalışanlar gibi ortak bir mekânda birarada olanları ya da fiziki mekân ortaklığı olmaksızın ortak beğeniler etrafında buluşanları içerebilir (Boyle, 1994: 160).

Niteliksel araştırma tekniklerini kullanan her araştırma etnografi midir? sorusunu soran Joyceen Boyle (1994: 168), antropolojinin kavramsal ve kuramsal birikiminden yararlanarak kültüre dair açıklamalara ulaşan bir etnografinin iyi bir etnografi olma ihtimalinin yüksek olduğu görüşündedir. Sarah Pink (2013: 34) etnografinin bir araştırma yöntemi değil başlı başına bir yöntem bilim olduğunu savunurken etnografinin bilgi üretmede kendi prensipleri, etik kodları ve mantığı olduğuna işaret eder. Düşünümsellik, katılma (*participation*), deneyimleme ve yorumlama etnografik yöntem biliminin başlıca unsurlarıdır. Etnografi bir toplumsal gruba dair oldukça geniş çaplı bir tartışmayı içerir. Söz konusu geniş tartışmayı ortaya koyabilmek katılarak gözlem ve görüşmeleri içeren uzun soluklu bir süreci gerektirir. Etnografalar, etnografi yapmanın alan aratırması yapmak olduğunu vurgularlar (Agar, 1980; Hughes, 1992). İyi bir etnografi, katılarak gözlem ve görüşmelerden oluşan iyi bir alan araştırması demektir (Boyle, 1994). Bu da düşünümselliği etnografinin önemli bir bileşeni yapar (Hammersley ve Atkinson, 1983). Sahada araştırılan insan gruplarının (klasik tabirle “yerlinin”) kültürünü ve dünyayı nasıl gördüklerini anlama süreci hem “yerli”nin hem de etnografin kültürel bilgisinin ortak ürünüdür (Werner ve Schoepfle, 1987). Bir etnograf başkalarının deneyimlerini kendi var olan deneyim ve bilgileri üzerinden anlayabilir. Irk, toplumsal cinsiyet, yaş ve sınıf araştırmacının kendini konumlandırmasında etkilidir (Pink, 2013). Etnografik çalışmada, *yerlinin bakışını* yakalama amacıyla, katılarak gözlemin ve araştırmacının gözlemi kendine yöneltmesinin (düşünümsellik) yanı sıra alanda gözlenenin bakış açısından kendi hikâyesini ve deneyimini yansıtmaya imkân yaratarak *katılanın gözlemini* araştırmaya dâhil etmesi de alan araştırmasında önem kazanmıştır (Aydın ve Erdal, 2007: 16). Clifford Geertz’in (2010) *Kültürlerin Yorumlanması*’nda anlattığı üzere etnografinin becerisi Gilbert Ryle’in “yoğun

betimleme” (*thick description*) kavramında ortaya çıkar. Bir göz kırpmaya sadece bir göz kırpmaya mıdır, gözün seyirmesi midir yoksa yapılan şakaya karşılık ortak etmek için yapılan bir göz kırpmaya mıdır? Etnografi yapmak, bunu anlayabilmek için “orada bulunmak”, göz kırpan kişiye ulaşabilmek ve hikâyeyi ondan dinleyebilmenin peşinde düşmek, dolayısıyla “yoğun betimlemeler”e ulaşmayı amaç edinmektir. Özneleri kültürel bağlamları ve doğal ortamları içinde, ilk elden gözlemler yaparak yorumlamak etnografinin ayırt edici yönüdür. Etnografik metinlerin bir diğer ayırt edici niteliği, “orada bulunmak” (*being there*) yoluyla başka hayatlara nüfuz ederek (*penetrate*), üretilmiş olmalarıdır (Geertz, 1988: 4, 5). Etnograf, “orada bulunarak” gördüklerini ve yaşadıklarını, bir edebiyat yazarı gibi kaleme alır. Ortaya çıkan metinde detaylar, tasvirler ve hisler vardır. Geertz’in yorumsal antropolojiye kattığı, simgelerin aktör açısından analizine odaklanan ve yerlinin bakışını yakalamayı amaç edinen yaklaşımı medya etnografisi için oldukça verimli bir alan açmaktadır. Geertz (akt. Özbudun, 2003: 328), bir kurgu yapıtının, bir oyunun, bir resmin ya da bir şiirin, insanlık durumuna ilişkin soyut kuramsallaştırmalardan daha fazla içgörü sunduğuna inanır. Metin, eylem, simge, toplumsal biçim ve olay yorumlarının “yoğun betimleme”siyle kişi hem kendi kültürünü hem de başkalarının kültürünü anlayabilecektir. Geertz’in antropolojisinde olduğu gibi değer, kod ve kuralların yerine geçen simgelerin nasıl yorumlandığını yorumlamanın peşine düşmek, medya etnografisi açısından açıklayıcıdır.

İzleyici Etnografisi ve Medya Antropolojisi

Kültürel çalışmalar¹² geleneği, etki odaklı, izleyiciyi pasif ve manipülasyona açık niteliği ile sınırlayan “kitle kültürü” perspektifine bir eleştiri getirerek, metinlerin farklı bağlamlarda, farklı izleyiciler tarafından çeşitli biçimlerde anlamlandırıldığını vurgulayan çalışmalara imza atmıştır. Metin ve okuma pratiklerine ağırlık veren araştırmacılar Gramsci’den devrıldıkları kavramlarla, anlamlar *hegemonyasına direnişin* ve *rızanın* anlamlandırma süreçlerindeki izlerini sürmüşlerdir (Çaylı Rahte, 2013).

Kültürü, kültürün üretildiği ve tüketildiği toplumsal ilişkiler ve sistem etrafında incelemeyi öneren, ideoloji kavramını merkeze alarak ırk, toplumsal cinsiyet ve sınıf temsillerinin eleştirel çözümlemesini yapan kültürel çalışmalar, iktidar ilişkilerinin ve tahakkümün kültürel metinler içerisinde nasıl kodlandığına dikkat çeker. Öte yandan izleyicinin söz konusu egemen kodlara kendi eleştirel ve alternatif okumaları ile nasıl direniş gösterdiğini de ortaya koyar (Kellner, 2011: 8,9). Kültürel çalışmalar literatüründe “aktif izleyici” tarafından gerçekleştirilen “eleştirel okuma”, hegemonik anlamlara karşıt-okumalar yapabilmek olarak açıklanır (Morley, 1999). Öznel farklılıkları tesis eden ırk, etnisite, toplumsal

cinsiyet vb. etkenler ve kültürel bağlam, anlamlandırma sürecinin etkin ve kişiden kişiye değişebilen yönünün kilit unsurlarıdır. Stuart Hall'un (1973) kodlama/kodaçım (encoding/decoding) ayrımı da bunun altını çizer. İzleyici, egemen/müzakereci/karşıt kodlar ile oluşturulmuş medya metinlerini farklı okuma/kodaçım pratikleri geliştirir. Hall'ün kodlama ve kodaçım kategorilerini *The Nationwide Audience* (1980) çalışması ile sahada uygulayan David Morley ve Charlotte Brundson, izleyicilerin sınıfsal farklılıklarına ve sosyokültürel aidiyetlerine göre medya metinlerini farklı yorumlama pratiklerini ortaya koyarlar.

Hall'ün kodlama/ kodaçım modeline dayanan erken dönem "izleyici alımlama çalışmaları" nı Pertti Alasuutari (1999) "birinci kuşak" olarak adlandırır. "ikinci kuşak" ise "izleyici etnografisi" adıyla ayrı bir kategori oluşturur. Birinci kuşak izleyici alımlama çalışmalarında bir program analiz edilir ve ardından bu programın belli bir grup tarafından nasıl alımlandığı derinlemesine görüşmelerle ortaya çıkarılır. Yukarıda "feminist medya araştırmaları" ifadesiyle bahsi geçen "ikinci kuşak" ise, öncelikle, "toplumsal cinsiyet" odaklı çözümler yapar. Kadın izleyicinin izledikleri/okudukları metinleri gündelik hayat pratikleri ve deneyimleri içerisinde nasıl yorumladıklarını ve kullandıklarını anlamak ister. James Lull'un televizyonun toplumsal kullanımına dair çalışmalarını (1980) ve Morley'in *Family Television*'ını (1986) örnek veren Alasuutari gündelik hayatı çalışmanın, ikinci kuşağın esas ilgi alanını oluşturduğu görüşündedir. Başka deyişle gündelik hayatta medyanın rolüne bakarlar, medyanın alımlanmasında gündelik hayatın rolüne değil. "Üçüncü kuşak" ise (Fiske, 1988; Allor, 1988; Grossberg, 1988) süregelen izleyici etnografisi çalışmalarının eleştirisini yapar. Öncelikle "izleyici" kategorisinin kendisini sorunsallaştırır. Araştırmacının analitik bakışının ötesinde bir "izleyici"den söz edilemeyeceğine işaret eder (Alasuutari, 1999: 6, 7). Belli bir metin ve izleyicileri yerine resmin bütününe bakmak için gündelik hayat hareket noktası olmalıdır görüşündedirler. Morley de (1992) izleyicinin tamamlanmamışlığa karşılık geldiğini, söylemsel inşasından bağımsız hakiki bir izleyici kategorisi olmadığını söyler. Metin de aynı durumdadır. Bir metin, izleyicinin ona dair yorumlamasından bağımsız düşünülemez. Dolayısıyla, metin de her okuyucu ile yeniden yazılır ve tamamlanmamıştır. İzleyiciye ve metne etnografik bakışta tam da bu inşa halinin kendisi esas meseledir. İzleyicinin metinle kurduğu her ilişki bir hikâye yazımıdır. Etnograf, bu hikâyelerin hikâyesine, başka bir deyişle, yorumlamaların yorumlamasına ulaşmak isteyen kişidir.

Konusu insanların kültürlerini yaşama biçimleri olan etnografik çalışmanın değeri öznenin metinsel ve ideolojik inşası ile sınırlı bir bakış açısı yerine tarihsel ve toplumsal olarak konumlanan insanı anlamaya ve yorumlamaya

yönelen kültürel çözümlere kaynaklık etmesinden ileri gelir (Fiske, 1987: 62). Virginia Nightingale (1993: 167) kültürel çalışmaların saha çalışmalarında iki ana hat çizer. Biri spesifik bir kuramsal zeminde hareket eden ve gündelik hayata dair geniş kapsamlı sorular soran Paul Willis'inkine benzer (1977) etnografi çalışmaları; diğeri ise daha yapısalcı bir yerden bakan ve metin odaklı bir yaklaşım sergileyen Dick Hebdige'in çalışmalarında örnekleri görülen (1969) "yorumsamacı antropoloji"dir. Etnografik bir medya araştırması, bu iki hattın bir sentezi de olabilir.

Morley (1992), televizyon üzerine araştırma yaparken, televizyonu izole biçimde düşünmemek gerektiğini dile getirerek, sosyo-teknik ve kültürel bir çerçeveden bakmanın önemine işaret eder. Medyanın herhangi bir türü, bütünlüklü bir popüler kültür alanının ve gündelik hayatın içerisinde tüketilmektedir. Antropologlar, araştırdıkları kültürel grupla etkileşim kurarlar. Ancak kendilerini onların gündelik hayatlarının belli bir tüketimi ile sınırlandırmazlar. İzleyici araştırmalarında ise böyle bir risk her zaman ortaya çıkmış, medya-merkezci bir yerden araştırmacılar kendilerini belli bir metnin tüketimi ile sınırlamışlardır. Morley (1992), televizyon etnografik bağlamda çalışılacaksa televizyon izleyiciliğinin gündelik hayatın karmaşıklığının bir boyutu olduğunun hep göz önünde bulundurulması gerektiğini hatırlatır. Televizyon ile gündelik hayatın içiçeliği, aslında televizyon üzerine bir analizin gündelik hayat üzerine bir analiz olacağına işaretidir. Medya üzerine etnografik araştırmaların geneline uyarlandığında, medya üzerine bir analiz, gündelik hayat üzerine bir analizdir, medya etnografisi ise bir gündelik hayat etnografisidir.

İzleyici araştırmalarının etnografik niteliğine dair sorgulamalar, antropologlardan da gelmiştir. Debra Spitulnik (1993), "Anthropology and Mass Media" makalesinde detaylı bir katılarak gözlemin sınırlı olduğu, üzerine çalışma yapılan insanların gündelik yaşam pratiklerine ve sosyal dünyalarına aktif olarak dâhil olunamayan İngiliz Kültürel Çalışmalar ekolü çevresinde örülen izleyici araştırmalarının etnografik araştırma kapsamına girip giremeyeceğini sorgular. İzleyicilerin televizyon izleme davranışlarına odaklanmanın ötesine geçen çalışmaların önemine işaret eden Spitulnik (akt. Çaylı Rahte, 2013), antropolojik perspektifin medya incelemelerinde kullanılmasında izleyicilerin dışında medya metinlerinin üreticilerinin, hatta üretilen metinlerin incelemeye dâhil edilmesi gerektiğini vurgular. Televizyonun etnografik incelemesinde ağırlıklı olarak alımlama çalışmaları yapılmasını eleştiren Lila Abu-Lughod da (1997: 112) görüşme yapılan kişilerin gündelik yaşamlarının belli bir kısmını oluşturan televizyon izleme ediminin ve izleyici kimliklerinin ötesine geçen bir araştırma zemini tesis edilmesinin önemine işaret eder. Lila Abu-Lughod, Ian Condry, Faye Ginsburg, Brian Larkin, Purnima Mankekar ve Debra Spitulnik gibi

kültürel antropologlar ve Nick Couldry, Marie Gillespie, Robert Huesca, Antonio La Pastina, Clemencia Rodriguez, and Thomas Tufte gibi iletişim akademisyenleri, insanların medyaya dair yanıt ve deneyimlerini değil, daha “büyük” sorular sorarak, medyanın üretildiği ve tüketildiği sosyoekonomik ve politik bağlamları da mesele edinen bir medya etnografisi yaparlar (Algan, 2008: 2).

Arjun Appadurai, 1991 yılında yayınlanan “Global Ethnoscapes: Notes and Queries for a Transnational Anthropology” adlı makalesinde ‘mediascape’ (medya uzamları) kavramını ortaya atarak hayatın merkezinde olan medyanın kültür incelemeleri açısından analitik ve pratik önemine antropolojinin gereken ilgiyi göstermesi gerektiğini dile getirmiştir. Debra Spitulnik de, 1993 tarihli makalesinde, henüz bir medya antropolojisinin olmamasının eksikliğinden söz etmiştir. Spitulnik (1993), medyayı antropolojik olarak çalışırken kurum, çalışma ortamı, iletişim pratikleri, kültürel ürün, toplumsal ilişkiler, estetik, tarihsel gelişim gibi birçok farklı açı olduğuna dikkat çeker. Dolayısıyla, medya üretim, tüketim ve dağıtım süreçleri bir bütün olarak medya antropolojisinin konusudur. Medya akrabalık, aynı yerde yaşam, hemşerilik, toplumsal tabakalaşma geleneksel antropolojinin konusu olan ağların yapamadığı kültürel entegrasyonu sağlaması itibarıyla antropolojinin de ilgi alanına girer/girmelidir.

Antropologlar, temelde gündelik hayatı, oradaki değişim ve dönüşümleri, paradoksları anlamayı amaç edinirler. Dolayısıyla, medyanın tüketildiği gündelik hayat durumlarına dâhil olabilmek suretiyle “medya kültürü”nü¹³ anlamak medya antropolojisinin konusudur (Rothenbuhler and Coman, 2005). Mark A. Peterson (2003, 2009) diğer medya araştırmalarından medya antropolojisinin ayrıldığı noktayı, medya pratiklerini sosyal dünyanın bileşenlerinden biri olarak görmesi ve insanların medya ile karmaşık ilişkilerinin derinlikli ve geniş çerçeveden analizini yapması olarak ifade eder. Medya antropolojisi, antropolojik perspektifin, dolayısıyla Batı merkezçiliği aşan, tarihsel olumsuzluğu ve göreliliği göz önünde bulunduran, karşılaştırmalı ve bütüncül bir yaklaşımın medya çalışmalarına uyarlanmasıdır.

Antropolojik perspektifi güçlü medya etnografisi yapan önde gelen araştırmacılar arasında Daniel Miller ve John Postill ilk akla gelenlerdir. Bir alt-alan (subfield) olarak andığı medya antropolojisinin en canlı dönemini yaşadığına inanan Postill (2017a), 1980’ler ve 90’ların televizyon odaklı çalışmalarını birinci evre; kuramsal yenilikler ve medya çeşitliliği ile karakterize olan 2000’ler ve sonrasını ise ikinci evre olarak ayırır. İlk evrede televizyonun yanı sıra, dönemin diğer hâkim mecraları olan video, radyo, film ve basılı medya çalışılırken, haliyle ikinci evrede, dönemin yeni medyası, sosyal ve mobil medya araştırmacıların ilgi odağıdır.

Malezya ve İspanya’da yaptığı etnografik çalışmalar ile tanınan Postill (2017a) medyayı, etnografik olarak çalışırken, yaşanan büyük siyasal dönüşümleri ve toplumsal değişimleri kavramayı amaç edinen diyakronik (artsüremlî) bir etnografinin önemine işaret eder. Diyakronik etnografiden kastı, Marcus’un önerdiği “çok-alanlı etnografi”nin (multi-sited ethnography) yanı sıra “çok-zamanlı” (multi-timed ethnography) bir etnografidir. “Çok-alanlı etnografi” farklı etkenleri, aktörleri gören, onları birbiri ile bağlantılandıran, çoğul perspektifli bir etnografi iken “çok-zamanlı etnografi” farklı zamanlarda alanlara tekrar giden ve yaşanmış olan toplumsal değişimlerin izini sürebilen bir etnografidir. Postill, 1999’da ve 2011’de alan araştırmaları yaptığı Malezya ve alana tekrar gittiğinde ülkede yaşanan büyük siyasal ve toplumsal değişimleri keşfettiği İspanya’yı örnek verir. Medya etnografisi açısından Postill’in önerisi saha araştırması yapılan yerdeki büyük toplumsal değişimlerin medyadaki izdüşümlerini yakalamak, medya kullanım pratikleri açısından yaşananları görebilmektir.

Daniel Miller ve Don Slater’in, Trinidadlıların internet kullanımları üzerine yaptıkları, *The Internet: An Ethnographic Approach* (2000) adı ile yayınlanan etnografik araştırmaları, uzun süreli bir alan araştırması olması ve interneti konu edinmesi ile medya etnografisi çalışmaları açısından önemli bir ilk örnektir. Miller’in dokuz antropologla birlikte 5 yıl süreyle yürüttüğü küresel antropolojik projesi “Why We Post” ise en yeni çalışmasıdır. Çin, Brezilya, Şili, Hindistan, İtalya, İngiltere, Trinidad ve Türkiye’de yürüttükleri saha araştırmaları sosyal medya kullanımı üzerinedir. Bu kapsamlı ve uzun zamana yayılan araştırmanın çıktılarında biri yayınlanan aralarında *Social Media in Southeast Turkey*’in de bulunduğu (Costa, 2016) 11 kitaptır¹⁴.

Medya Etnografisinin Seyri: Kozmopolitanizm Antropolojisi, Dijital Etnografi, Antropolojik Medya Etnografisi

Çok etnisiteli, multimedya toplumuna doğru yaşanan sosyo-kültürel mutasyon, çoklu aidiyetlere izin veren çok-katmanlı veya diasporik öznelliklere zemin sağlamıştır (Braidotti, 2017). Sınırlar aşarak, uluslararası topluluklara dâhil olarak ya da medya dolayısıyla “hayali cemaatler” (Anderson, 1983) oluşturarak tesis edilen kültürel karşılaşma ortamları ve bununla ilişkili olarak kültürel melezleşme, gündelik hayat deneyimlerinin olağan bir parçası haline gelmiştir (Hannerz, 2007: 73). Farklılıkların hareketliliği ve toplumsal kimliğin yersiz-yurtsuzlaşması bağlamında küresel süreçler, “gezici kültüre” (Clifford, 1992) ve kültürel gruplara yaklaşımlarda yeni perspektifleri gerekli kılmıştır. Ulf Hannerz (2007), göçmenlik ve diaspora kültürlerini inceleyen, çokkültürlülük ve kültürel çeşitlilik ile ilişkili olarak kozmopolit kültürü konu edinen bir “kozmpolitanizm etnografisi” önerir. Öte yandan Hannerz, sınırların esasında sadece farazi olarak aşıldığı bir kozmpolitanizm gerçekliğine de temas eder. Kültürel akışla ve

dünya vatandaşlığı ile karakterize olan kozmopolitanizm kültürü aynı zamanda göçmenlik karşıtlığıyla, keskinleşen eşitsizlik ilişkileri ve güçlenen banal milliyetçilikler ile de hemhâldir. Hannerz'in dikkat çektiği "kozmpolitanizm antropolojisi" tüm bu deneyimleri açığa çıkaran bir antropolojidir.

Kültürel açıdan heterojen toplumsal grupların üyeleri, karşı karşıya oldukları anlamsal çeşitliliği, kendi kültürel aidiyetlerini betimleme ve belirleme yoluyla yanıtlamaktadırlar (Hannerz, 1992). Mekânsal bir ortaklık olmaksızın kültürel ortaklık sağlamanın mümkün olduğu, fikirlerin, bireylerin, nesnelere ve medyanın hareketliliği ile karakterize olan böyle bir ortamda etnografi yapmak, mekânsal sınırlamaları aşan, çok-alanlı (*multi-sited*) bir saha kurgusuna da alan açar (Marcus, 1995). Ulusötesi dolaşımın ve temasın hâkim olduğu bir dünyada kimlik ve kültürün özcülüğü ve otantikliğinden değil kaynaşmışlığından (*syncretic*) (Mattelear, 2011), kültürel melezleşmeden hareket eden bir etnografi kültürel çoğullukların izini sürer¹⁵. Yerelin sınırlarına sabitlenemeyecek kadar hareketli, yerelötesi olma niteliği ile "medya kültürleri" de yerelin sınırlarında üretilmekle birlikte bu sınırların ötesine geçmekte, kendilerine yeni uzamlar yaratmaktadırlar (Çaylı Rahte, 2017a: 70). Tüm bu koşulları gözeterek bir medya etnografisinin konusu, medya izleyicileri ya da kullanıcılarının¹⁶ yeni kültürel formlar oluşturma deneyimleri, melezleşmiş imgelem dünyaları ve nihayetinde "medya kültürleri"dir.

Etnografinin yeni mecralar ve koşullarda uygulanabilirliği; medya etnografisinin gelecekteki yönelimleri ve rotası açısından dijital etnografiyi ayrıca ele alınmayı gerektirmektedir. Web 2.0 ile birlikte çevrimiçi ve çevrimdışının sınırlarının bulanıklaştığı, uzamsal ve zamansal bağlamda daha karmaşık bir hal alan internet ortamlarının etnografik açıdan incelenmesinde bu karmaşıklığa yanıt verebilen araştırmalar ortaya koyabilmek önem kazanmıştır. İnternet çevrimiçi bir uzam olmaktan daha fazlasına dönüşmüş, insanların yaşamlarını sürdürdükleri, sadece iletişim amaçlı bir uzam olmanın ötesinde benliklerini inşa ettikleri ve sergiledikleri, toplumsal varlıklarını tesis ettikleri bir gündelik yaşam alanı olmuştur (Hine, 2017).

Postill ve Pink (2012), dijital etnografide mülakat, katılarak gözlem gibi, etnografinin geleneksel tekniklerini kullanmanın yanı sıra rutin, mobilite ve toplumsallıklara temas eden bir etnografiyi savunurlar. Yakalamak (inceleme yapılan alanda aktif katılım gösterme amaçlı kişisel hesap açmak), paylaşmak (üretime katkıda bulunmak), keşfetmek, etkileşimde bulunmak (birlikte hareket etmek, örneğin *hashtag* toplumsallığına dâhil olmak) ve arşivlemek (*hashtag*'ler yaparak veri kaydetmek) olarak sıraladıkları, çevrimiçi ve çevrimdışı uzamsallıkları içeren karmaşık bir etnografi pratiği önerirler.

Postill'in (2017b) bir başka dikkat çektiği mesele, "uzaktan etnografi" yapmaktır. Postill, çatışma, savaş ya da doğal felaketler nedeniyle güvenli olmayan bölgelerde etnografi yapmanın bir yolu olarak birçok araştırmacı tarafından (örn. Skuse, 1999; Skinner, 2007; Brauchler, 2005, 2013; Gray 2016) uzaktan alan araştırmasının (*remote fieldwork*) tercih edildiğini ifade eder. Kendisinin de benzer türden alan araştırmaları olduğunu belirten Postill, insanların gerçek zamanlı olarak deneyim paylaşımında bulunmalarının, internet dünyası düşünüldüğünde, çok çeşitli yolları olduğunu altını çizer. Bazı antropolojik araştırmalar "yoğun olmayan betimlemelere" başvurabilirler. Ya da bazen "orada olmak" yoğun betimlemelerle sonuçlanmayabileceği gibi orada bulunmadan da "yoğun betimlemelere" ulaşılabilir (Postill, 2017: 66, 67). Güvenlik, hastalık ya da çeşitli imkansızlıklar nedeniyle "orada bulunamadan" da etnografi mümkündür. Postill'e göre, internet dünyası, özellikle canlı yayınlar, anlık paylaşımlar ve gündelik hayatın sergilendiği sosyal medya mecraları, insanların gündelik hayatlarına uzaktan da dâhil olabilmeye imkân tanırken, orada bulunmadan da, uzakta olmak suretiyle "orada bulunmak" yoluyla da etnografi yapılabilir.

Postill'in yeşil ışık yaktığı "yoğun olmayan betimlemeler" üreten antropolojik medya araştırmalarında kritik olan nokta, "orada bulunabilmek"tir. Zira uzaktan etnografinin riski, inceleme yapılan sosyal dünyalara nüfuz edememektir. Christine Hine (2017: 22), dijital mecralara dair çalışmalarda, ister çevrimiçi ve çevrimdışı arasında keskin ayrımlar önerilsin, isterse çevrimiçi ve çevrimdışını ilişkilendiren bakış açısı savunulsun (örn. Wilson, 2006; Boellstorff, 2010; Jurgenson, 2012; Miller ve Slater, 2000; Hine, 2015¹⁷), bilgi elde etmede sürdürülebilir yakınlık (*proximity*) ve etkileşimin etnografik çalışmaların temel prensibi olduğunu ifade eder. Hine da, dijital dünyada etnografik araştırma yaparken, insanların hayatlarına temas edebilmek, onların dile getirebildiklerinden ve açıklayabildiklerinden ötesini yakalayabilmek için düşünümSELLİĞİN bir diğer temel prensip olarak öneminden söz eder. Böylece etnograf, çalışma yapılan mecrada yer alma deneyimine dair kendi deneyimini tesis ederek "içeriden" bir bakışı yakalayabilir.

Bir başka önemli isim ve açtığı güncel tartışma da, medya etnografisi yapmak açısından yaşanan tartışmalı durumlar açısından önemlidir. Tim Ingold 2014'te yayınlanan "That's Enough About Ethnography" (2017¹⁸) makalesinde "etnografiklik" iddiasının araştırmalarda çok yaygın olarak yer almaya başlamasını etnografi'nin nitelik kaybına uğraması ve antropolojinin budan büyük zarar görmesi olarak açıklar. Etnografinin, "nitel yöntem" yerine kullanılması sosyal bilimlerin farklı alanlarında oldukça yaygın hale gelmiştir. Ingold (2017: 176) niteleyici bir kavram olarak "etnografik", "etnografik alan

araştırması”, “etnografik bilgi” gibi versiyonlarla her yeri sarmışken, kimsenin “etnografi yapmak”tan söz etmediğine dikkat çeker. Saha araştırmalarında insanlarla biraraya gelinen her karşılaşma etnografik karşılaşma değildir. Etnografi alandan elde edilen bilgilerin kültürel olana dair bambaşka ve bütünlüklü yorumlara ulaşmak üzere dönüştürülmesini gerektirir. Bu noktada katılarak gözlem yapmak da etnografi bağlamında, karşılıklılık ilkesini gerektirir. Birbirinden bir şeyler öğrenmeyi içerir. Bu yönüyle antropolojinin eğitsel yönü vardır (Ingold, 2017). Ingold, etnografinin antropolojiye dönmesini arzu eder.

Ingold’un, antropolojiye geri dönen etnografi ve Nightingale’in (2012) “antropolojik medya etnografisi” vurguları, keza Boyer’in (2010) antropolojik olmayan “diğer” etnografik çalışmaları ayrı tutmak için başvurduğu “antropolojik etnografi” kategorileştirmesi, bu çalışmada benimsenen “antropolojik perspektifi olan medya etnografisi” yaklaşımına esin kaynağı olmuştur. Bir sonraki bölüm, Türkiye’de etnografinin, Ingold’un kaygılarına yanıt verecek denli etnografik karmaşa içerisinde olduğunu medya etnografisi özelinde ortaya koymakta, antropolojik medya etnografilerinin izini sürmektedir.

1970’lerden 2000’lere Türkiye’de Medya Etnografisi

Medya Etnografisinin Türkiye’de Gelişimi: Öncü Çalışmalar

Sonraki bölümlerde detaylarıyla görüleceği üzere, medya etnografisi kapsamında saha araştırmaları henüz hala oldukça sınırlı sayıda olsa da, alanın Türkiye’de gelişimi, etnografinin benimsemesi ve uygulanmasına paralel olarak, oldukça uzun erimlidir.

Etnolog Gürbüz Erginer’in (1982) “Halkbilimde Görüntü Belgesi Olarak Akarfilmin Kullanılması” adlı makalesi etnografik filme dairdir. Medya etnografisi kapsamında değerlendirilebilecek, Türkiye’de en erken tarihli yazı olarak bu çalışmaya ulaşılmıştır. İnternetin halkbilimi ve antropolojinin konusu olmasını antropolog Aykan Erdemir (2001) Türkiye’de akademinin gündemine taşımıştır. Ancak sosyal ve kültürel antropolojinin Türkiye’de medya etnografisine genel anlamda ilgisiz kaldığı söylenebilir¹⁹. Alanın gelişmesinde halkbilimci ve etnologların payı yüksektir. Muhtar Kutlu’nun, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Halkbilimi bölümünde verdiği Görsel Etnografi dersleri ile görsel antropoloji alanının tanınmasında rolü olmuştur. “Anadolu’nun Kültürel Yapısı ve Görsel Antropoloji” (2005) adlı çalışması etnoloji araştırmalarında görsel antropolojiden yararlanmayı tartışmaya açmıştır.

Medya etnografisine yönelik ilgide izleyici araştırmaları ve sinema, fotoğraf ve internetin etnografik perspektifle ele alınması bakımından iletişim bilimcilerin

katkısı yadsınamaz düzeyde olmuştur. Türkiye’de dinleyici/izleyici odaklı ilk araştırmalar radyo dinleme, folklor ve toplumsal yapı araştırmalarıyla 40’lı yıllarda başlamış, 1960’larda kırsal kesimin modernleşme süreci ile ilişkilene biçimlerinde iletişim araçlarının rolüyle ilgili sosyolojik perspektifli araştırmalarla devam etmiştir (Türkoğlu, 2011: 6). Nurçay Türkoğlu (2011) 60’ların sonlarında Nermin Abadan Unat’ın kamuoyu ve saha araştırmaları ile başlayan etki araştırmalarının Aysel Aziz ve Oya Tokgöz’ün kullanımlar ve doyumlar kuramı çerçevesinde yaptığı reklam, kadın ve siyasal katılım araştırmaları ile sürdürdüğünden söz eder. Halkbilimi, sosyoloji ve siyaset bilimi perspektifli erken dönem izleyici araştırmalarının ardından, eleştirel metin analizleri ve Ünsal Oskay öncülüğünde eleştirel teori perspektifli yaklaşımlar 80’ler sonu itibarıyla alana hâkim olmaya başlamıştır. Kültürel çalışmalar ekolünün izinde, izleyicinin farklı anlamlandırma pratiklerini kültür, sınıf, etnisite, ırk ve toplumsal cinsiyet gibi kategorilerle bağı üzerinden mesele edinen çalışmalar da (Türkoğlu, 1988; Özbek, 1989) bu dönemde yapılmaya başlamıştır. Türkoğlu’nun verdiği bilgiye göre (2011), Oskay, her akademisyenin hayatında en az bir kez saha çalışması yapması gerektiğine inanmış ve Türkoğlu’nun, doktora tezinde saha araştırması yapmasını, bizzat eşlik ederek desteklemiştir. Türkoğlu, 1988 yılında tamamladığı doktora tezinde televizyon izleyen ve izlemeyen köylerde izleyici araştırması yaparak televizyonun toplumsal değişimle bağının izini sürmüştür. Meral Özbek’in 1989 tarihli, *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski* adı ile kitap olarak yayınlanan doktora tez çalışması saha araştırması içermese de sıradan insanın gündelik yaşamını yakından anlamak isteyen ve bunu detaylı bir metin analizi ile ortaya koyan bir çalışmadır. Özbek “ucuz” bulunan ve “aşağı” kültür ürünü olarak değersiz addedilen arabesk müziği, popüler kültür kuramları çerçevesinde ele almış ve incelediği şarkı sözleri ile sıradan insanın gündelik hayatına bu şarkıların nerede temas ettiğini anla(t)mak istemiştir. Böylece, etnografik çalışmalarda popüler kültüre nasıl yaklaşılacağına ve metinlerin etnografik bir bakışla nasıl okunabileceğine dair yol gösterici bir kuramsal izlek sunmuştur.

Küresel formatlı *talk showlar*’ın, *reality showların*, yarışma programlarının ve gündüz seriyallerinin hem kamu kanallarında hem de yeni yayın hayatına başlayan özel televizyon kanallarında izlenmeye başladığı 90’lı yıllarda, sınırlı sayıda da olsa, izleyici alımlama çalışmalarının örnekleri verilmeye başlanır (örn. Binark, 1992; Kejanlıoğlu ve Timisi, 1993). Genel anlamda 90’larda saha çalışmaları oldukça sınırlı sayıdadır. Mutlu Binark (1992) *Televizyon Gündüz Seriyalleri ve Etkin Kadın İzlerküne* adlı yüksek lisans tezinde “arkası yarınlr”ın kadın izleyicileri üzerine bir alımlama analizi yapmıştır. Nicel ve nitel yöntemlerinin bir arada kullanıldığı araştırmada, kadın izleyicinin bu programları

neden ve nasıl izlediği ve bu programların kadınların gündelik hayatında nasıl bir yeri olduğunu sorularına yanıt aranmıştır. Binark'ın 1999 tarihli doktora tezinde de Japonya ve Türkiye'de enformasyon teknolojilerinin kullanımlarında toplumsal cinsiyete göre nasıl farklılaşmalar olduğunu saha çalışması ile araştırılmıştır. Binark'ın tezleri, iletişim çalışmalarında saha araştırmalarına yönelik ilginin erken dönem örneklerindedir. İletişim bilimlerinin etnografiye ilgisinde diğer iki önemli isim Erol Mutlu ve Asker Kartarı'dır. Erol Mutlu, popüler kültürün iletişim çalışmaları alanında mesele edinilmesini önemsemiş (örn. Mutlu, 2001) ve tıpkı Oskay gibi, birlikte çalıştığı akademisyenlerin saha çalışmaları yapmasını desteklemiştir. Mutlu, Türkiye'de televizyon dizilerinin alımlanmasına dair yapılmış ilk yüksek lisans tez çalışmasının (Binark, 1992) danışmanıdır. Asker Kartarı, yürüttüğü saha araştırmaları ve 90'ların sonunda açtığı lisans ve lisansüstü derslerle Türkiye'de hem iletişim etnografisinin hem de kültürlerarası iletişimin tanınmasına ve kurumsallaşmasına öncülük etmiştir. Türkiye'de medya etnografisini kavramsal olarak tartışan ve antropolojik yönü güçlü bir medya etnografisi yapmayı amaç edinen ilk doktora tez çalışması (bkz. Çaylı Rahte, 2009) ve çok-alanlı etnografik yaklaşımı göçmenlik, törensellik ve görsellik boyutu ile saha araştırması konusu yapan bir diğer, alanında öncü doktora tezi (bkz. Depeli, 1999) Kartarı'nın danışmanlığında yürütülmüştür.

Esasında, metin ve üretim odaklı yaklaşımların hâkim olduğu ve oldukça sınırlı sayıda yürütülen saha çalışmalarına ev sahipliği yapan 90'lara göre 2000'li yıllar, iletişim çalışmalarında etnografinin antropoloji ile bağıni gözeten kavramsal tartışmaların ve saha çalışmalarının çeşitlendiği dönemin esas başlangıcı olarak kabul edilebilir²⁰. Dilek Kaya Mutlu (2002), doktora tezinde, 1960'lar boyunca yollanan okuyucu mektuplarının analizinden yola çıkarak seyircilerin Yeşilçam'ı nasıl yorumladıklarını anlamayı amaçlayan, etnografiye dair tartışmalar içeren bir izleyici alımlama çalışması yapar. Bu çalışmasıyla, film ve alımlama konusunda öncü bir araştırma ortaya koyar. Barış Kılıçbay, 2005 yılında tamamladığı, *reality show*ları incelediği doktora tezinde, belgesel ve etnografi ilişkisine dair bir tartışma yürütür. 2005 tarihli, Kılıçbay'ın Emine Onaran İncirlioğlu ile yazdığı "İnternet Zamanında Aile İlişkileri" makalesi ve Sevdâ Ünal'ın *Türkiye'de Üniversite Gençliğinin Cep Telefonu Kullanma Pratikleri: Ankara Ölçeğinde Etnografik Alan Çalışması* adlı yüksek lisans tezi, saha araştırmalarında 2005'ten sonra yaşanacak artışın ve medya etnografisinin tanınırlığındaki yükselişin habercisidir.

Erol Nezih Orhon, Nurçay Türkoğlu'nun derlediği *Medya Okuryazarlığı Kitabı*'na (2006) yazdığı "Görüntü ve Etnografik Anlatım" bölümüyle, görüntülemenin monolojik değil diyalojik olmasında etnografik anlatımın önemi üzerinde durmuştur. Nilüfer Z. Nahya (2007), "E-köylülük: Bir Siber-Etnografi Örneği"

çalışmasında köy sitelerinden seçtiği örnekleri incelemiş, forumlardaki ziyaretçilerin paylaşımlarından alıntılarla katılımcıların sözlerini inceleme konusu yapmıştır. Etnografiyi yöntem olarak tartışan ve internet etnografisi alanında yeni araştırma tekniklerine yer veren; sanal etnografi, altyapı etnografisi ve ağ etnografisi gibi kavramsallaştırmaları tanıtan, Mutlu Binark'ın derlediği *Yeni Medya Çalışmaları* (2007) kitabı, saha araştırması da içermesi nedeniyle Türkiye'de medya etnografisi alanına kaynaklık eden, internet etnografisi konusunda yazılmış erken tarihli bir kitaptır. Kitaba "İktidarın Müzelerinin Sanal Uzamdaki Varlığı Üzerinden Siyasal İletişimi Yeniden Düşünmek" bölümü ile katkıda bulunan Günseli Bayraktutan Sütçü (2007), altyapı etnografisi ve ağ etnografisi bağlamında siyasal partilerin web sayfalarının içerik üreticileri ve sayfa tasarımcıları ile saha araştırması yapmıştır. İncilay Cangöz ve arkadaşları (2009), "Telegörsel Forumlarda Kadın: Kentli Yoksul Kadın, Kamusal Forumları Nasıl Algılıyor?" makalesinde, televizyonun kadın programları aracılığıyla sunduğu forum ortamının kadın izleyici tarafından nasıl yorumlandığına bakarlar.

Medya etnografisi alanının öncü çalışmaları 2010'dan sonra, 2000'lerin ilk yıllarına oranla artış göstermiştir. Burak Özçetin (2010), "Kullanımlar ve Doymalar'dan İzlerkitle Sosyolojisine: Türkiye'de İzlerkitle Çalışmaları" makalesinde "izlerkitle" sosyolojisi perspektifinden, televizyon izleme pratiğinin daha geniş toplumsal ve kültürel pratik ve yapılar içerisine yerleştirilmesine dair bir tartışma yürütür. Ayrıca, Türkiye'de nicel ve nitel yöntemler kullanılarak yapılan "izlerkitle" araştırmalarının tarihsel dökümünü sunar. Aydan Özsoy'un *Televizyon ve İzleyici* kitabı (2011), hem izleyici araştırmalarının gelişimini anlatır, hem de Türkiye'de üniversiteli gençlerin internet kullanımına dair saha araştırmasıyla ve Behzat Ç. Dizisine internet ortamlarında yapılan yorumların incelemesiyle bir izleyici araştırması örneği ortaya koyar. Çağla Karabağ Sarı'nın 2012 tarihli, 2000'li yıllarda çekilen 12 Eylül filmlerinin gençler tarafından nasıl alımlandığını incelediği doktora tezi, Nezih Erdoğan'ın sinema ve izleyiciye dair yürüttüğü teorik tartışmalarla (1989, 2001) alanı açmasının ardından, takip eden süreçte yeterince çalışılmayan film ve alımlama meselesini sahaya inerek ele alması açısından önemli bir örnektir. Nurçay Türkoğlu'nun (2011) 23 yıl aradan sonra aynı alanda yeniden saha araştırması yaptığı araştırması ise Postill'in (2017a) önerdiği "diyakronik etografi"nin bir örneğidir. Kaan Varnalı'nın *Dijital Kabilelerin İzinde Sosyal Medyada Netnografik Araştırmalar* kitabı (2012); Hakan Ergül ve arkadaşlarının Türkiye'de cep telefonları üzerine, Eskişehir'de yoksulların yaşadığı bir mahallede yürüttüğü ve kitap olarak yayınlanan *Medya Ne ki Her Şey Yalan* (Ergül vd., 2012) 2010'ların medya etnografisi kapsamındaki önde gelen kitap çalışmalarıdır. Yine Ergül'ün derlediği *Sahanın Sesleri: İletişim Araştırmalarında Etnografik Yöntem* kitabı (2013) televizyon

ve sinema izleyicileri, habercilik, fotoğraf, tasarım, cep telefonu, dijital hikâye anlatımı ve gündelik hayatta medya kullanımları gibi geniş bir yelpazede saha araştırmaları içerir. Kitap, hem içeriğindeki teorik ve yöntembilimsel tartışmalarla “literatürün sesi”ni, hem de her bir bölümde yer verdiği özgün saha araştırmaları ile “sahanın sesi”ni duyurur. Ayrıca, “Açık Mikrofon” bölümlerinde, kitaba katkı sunan her yazar, kendi saha deneyimlerini aktarır. Ramazan Aras editörlüğünde yayınlanan *Sınırları Aşmak: Türkiye’de Sosyo-Kültürel Antropoloji ve Disiplinlerarası Yaklaşımlar* kitabına (2014) yazdığı “Türkiye’de Yeni Medya Etnografisi Yapmak” bölümü ile Erkan Saka, internetin etnografik açıdan incelenmesinde gözetilmesi gereken ekonomi politik unsurları ve Türkiye’ye özgü yayıncılık koşullarını değerlendirir.

Mutlu Binark’ın derlediği *Yeni Medya Araştırma Yöntem ve Teknikleri* kitabı (2015) internetin etnografik açıdan incelenmesine dair güncel yöntembilimsel tartışmalara yer verir. Nermin Saybaşı, sanatı saha araştırmasının bilgi nesnesi olarak okuma imkânını *Sanat Sahada-Görsel Kültür Çalışmalarında Etnografik Bilgi* kitabında (2017) tartışır. Saybaşı, sanatın sahasının sanatın üretildiği ve sergilendiği mekanlarla sınırlı olmadığına işaret ederek resim, fotoğraf ve yerleştirmelerin bir görsel etnografik okumasını yapar ve sanatsal çalışmalarını bu perspektifle yoruma açar. Kitap çalışmalarının yanı sıra, sonraki bölümde yer verilen nicel ve nitel analizlerin esas konusunu oluşturan makaleler de 2010’larla birlikte hem niceliksel hem de niteliksel bir yükselişe geçmiştir. Doğrudan medya etnografisi kapsamına girmemekle birlikte yöntembilimsel tartışmalar ve saha çalışmalarından parçalar içeren *Etnografik Hikayeler* kitabı (Harmanşah ve Nahya, 2016) ve Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi’nin kültürel çalışmalar dergisi *Moment Dergi*’nin Haziran 2017’de “Etnografi” teması ile yayınladığı sayısı da (Çaylı Rahte ve Ergül, 2017) alan için önemli katkılardır.

Medya etnografisinin Türkiye’deki gelişimi sadece yayınlarla değil, diğer akademik etkinliklerle de izlenebilir. “Medya Etnografisi” adıyla ilk kez doktora dersi açan Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi’nde “Dijital Etnografi” ve “Görsel Antropoloji” yüksek lisans dersleri de verilmektedir. Yeditepe Üniversitesi’nde de lisans düzeyinde “Görsel Antropoloji” dersi verildiği görülmektedir. Kadir Has Üniversitesi Eylül 2017’de Türkiye’nin ilk “Medya Antropolojisi Çalıştayı”nı düzenlemiştir. Tüm bu öncü çalışmalara değindikten sonra, 2018 yılına kadar yazılmış olan akademik makalelerin incelenmesiyle, somut veriler üzerinden alanın seyri daha net görülebilecektir.

i) Araştırma Dizayını

Türkiye’de medya etnografisi çalışmalarının 2010’lardan sonra artış gösterdiği varsayımıyla yola çıkılan araştırmada, saha çalışması içeren ve medyayı konu edinen etnografik araştırmalardan oluşan makalelerin niceliksel ve niteliksel içerik analiziyle çözümlenmesi amacıyla *Google Scholar*’da, Mart-Nisan 2018 tarihlerinde makale taramaları yapılmıştır. Aramalar Türkçe sayfalarla sınırlandırılmış, alıntılar aramalara dâhil edilmiştir²¹. Böylece taramalarda hem Türkiye akademisinin medya etnografisine ilgisi ve yaklaşımı için dijital ortamdan erişilebilir olan dergi ve makalelere ulaşılmış hem de alıntılar aracılığıyla, dijital ortamda erişimi olmayan makalelerden ve kitap bölümlerinden haberdar olma ve bu çalışmalara farklı yollardan erişme imkânı doğmuştur. Taranan makalelerin tümünün tam metinlerine ulaşılmıştır. Böylece medyayı etnografi yöntemiyle incelediğini ifade eden çalışmaların etnografik bir araştırmayı ne derecede hayata geçirdikleri detaylı bir analizin konusu olabilmektedir.

Etnografik çalışmaların tarihsel arka planını vermek amacıyla, erken dönem teorik ve tarihsel nitelikli, betimsel çalışmaları kapsayan 70’ler, 80’ler ve 90’lar da taramalara dâhil edilmiştir. Medya etnografisi çalışmalarında artış ivmesinin net olarak görülebilmesi için 2000-2010 yılları ve 2010-2018 arası taramalar ayrı olarak yapılmıştır. Niceliksel içerik analizi için taramalarda “etnografya” “etnografi” ve “etnografik” anahtar sözcükleri ile ayrı ayrı aramalar yapma yolu izlenmiştir. Bunun nedeni, yapılan taramaların da ortaya koyduğu üzere, 2000’li yıllara kadar Türkiye akademisinde “etnografi” tabirinin yaygın olarak kullanılmaması ve “etnografya”nın antropoloji, halk bilimi, tarih, Türkoloji, coğrafya gibi disiplinlerde ve etnoloji ve müzecilik çalışmaları gibi alanlarda tercih ediliyor olmasıdır. 2000’lerden sonra antropolojinin görsel çalışmalar ve medya ile ilişkisinin güçlenmesine ve görsel sosyoloji alanının gelişmesine paralel olarak medya antropolojisi, görsel antropoloji gibi alt türlerin gelişmesi ve medya etnografisinin sosyoloji, eğitim bilimleri, güzel sanatlar ve iletişim bilimleri alanlarında giderek daha çok benimsenmesi ile birlikte “etnografi” ifadesi daha çok kullanılır olmuştur. “Etnografya” bağlamı maddi kültür unsurlarını, farklı kültürlerin gündelik hayatlarını betimleyen kültürel ürünleri dile getirmek için kullanılırken “etnografik” niteleyici bir kavram olarak “etnografik öğeler”, “etnografik unsurlar”, “etnografik uygulamalar” “etnografik yöntem” gibi referanslarla yaygın kullanıma girmiştir. “Etnografi” ise “sanal etnografi”, “internet etnografisi” “görsel etnografi”, “siber etnografi” gibi daha spesifik kullanımlara ve saha araştırmalarına tekabül etmektedir. Bu nedenle, medya etnografisi yapan makalelere ulaşmada “etnografik” ve “etnografi”

anahtar sözcükleri ile detaylı tarama yapılmış, elde edilen sonuçlardan “etnografi”nin daha rafine nitelikte tarama yapmayı sağlayan bir anahtar sözcük olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 1. *Google Scholar* Taramalarında Elde Edilen Verilerin Yıllara Göre Dağılımı

Anahtar sözcükler	1970'ler	1980'ler	1990'lar	2000-2010	2010-2018	Toplam
Etnografya	119	174	242	1060	2410	4005
Etnografik	24	19	102	946	2720	3811
Etnografi	6	2	20	153	524	705
Toplam	149	195	364	2159	5654	8.521

“Etnografi” anahtar sözcüğü ile yapılan taramalarda, diğerlerine göre oldukça az sayıda sonuca ulaşılması “etnografi yapmak” gibi bir amacı olan araştırmaların henüz sayıca sınırlı olduğunun göstergesidir. 2000’lerde etnografik çalışmalar açısından büyük artışlar yaşandığı her üç anahtar sözcükle elde edilen sonuçlardan anlaşılmaktadır. 2010’dan sonra esas yükseliş ise “etnografi” anahtar sözcüğünü içeren çalışmalarda olmuştur. “Etnografya” iki katına, “etnografik” üç katına çıkarken “etnografi” anahtar sözcüğünden elde edilen sonuçlar beş katına çıkmıştır. Bu da etnografiyi yöntemsel olarak tartışmaya ve etnografi yapmaya dönük ilgide artış kadar, etnografi yapmaya niyetlenen fakat etnografik niteliği tartışmalı olan çalışmalardaki artışa da işaret etmektedir.

Yapılan taramalarda ortaya çıkan sonuçlara göre makaleler beş kategoride ayrıştırılmıştır:

1. Sadece kaynakçasında etnografi yöntemine ve/veya etnografik çalışmalara yer verenler.
2. Metin içerisinde teorik ya da metodolojik tartışmalarda etnografi yöntemine ve/veya etnografik çalışmalara yer verenler.
3. Sadece yöntembilimsel bir tartışma bağlamında etnografiyi ele alanlar.
4. Etnografik bir çalışma olarak dizayn edilen fakat etnografik nitelik taşımayanlar.
5. Etnografik saha araştırması içeren ve etnografik niteliği olanlar.

Araştırmada, yukarıda belirtilen kategorilere göre dördüncü ve beşinci madde kapsamına giren, medya etnografisi alanında, saha çalışması içeren makaleler niceliksel ve niteliksel analize konu edilmiştir. Üçüncü maddede geçen, etnografinin çeşitli uygulanma biçimlerini yöntemsel olarak tartışma üzerine kurulu makalelere ise, medya etnografisi alanında yazılmış makalelerin disiplinler çeşitliliğini ve etnografinin farklı alt türlerine dair tartışmaları örneklemek için ayrıca yer verilmiştir.

“Medya etnografisi” anahtar sözcüğü ile *Google Scholar*'da tüm yılları kapsayan bir tarama yapıldığında sadece 16 sonuç elde edilmiştir. Oysaki medyayı etnografik açıdan sorunsallaştıran ve saha içeren çalışmalar, tablolarda da görüleceği üzere çok daha fazla sayıdadır. Bu da aslında medyayı etnografik açıdan inceleyen çalışmaların, daha kapsayıcı bir ifade olan “medya etnografisi”ni kullanmadıklarını, bunun yerine oto-etnografi, çevrimiçi etnografi vb. gibi etnografinin çeşitli uygulama biçimlerini ifade etmeyi benimsediklerini göstermektedir. Ulaşılan 16 sonuçtan sadece birisi medya etnografisi yapan bir saha çalışması üzerinedir. Emek Çaylı Rahte'nin (2010) “Kamusallık, Toplumsal Katılım ve Medya: Kadın Programları Etnografisi” adlı bu çalışması gündüz kuşağında yayınlanan kadın programlarının katılımcıları ve izleyicileri üzerine yapılmış, kapsamlı bir etnografik araştırmadır. Yazarın 2009 tarihli doktora tezinden üretilmiş makalede medya etnografisi başlığı altında kuramsal ve metodolojik bir tartışmaya da yer verilmiştir. Doğrudan “medya etnografisi” ifadesini kullanan diğer çalışmalar ise (Türkoğlu, 2009, 2011; Saka, 2015; Kaptan, 2016) meseleyi yöntembilimsel olarak ele almaktadır. Bu nedenle, doğrudan “medya etnografisi” tabirini kullanmasa da medya alanında etnografik saha araştırması içeren tüm makaleler medya etnografisi kapsamında değerlendirilerek taramalara ve analize dâhil edilmiştir.

ii) Bulgular ve Yorumlar

-Sayısal Veriler ve Değerlendirmeler

Medya etnografisi yapan makalelere ulaşmak için “etnografi” ve etnografik” anahtar sözcükleri ile ayrı ayrı yapılan taramalarda, 2000'lerden önce bu alanda yazılmış herhangi bir makaleye rastlanmamıştır. 2000-2018 yılları arasında tarama yapılan 4.343 veri arasında medya etnografisi alanında yazılan makalelerin sayısı 37 olup toplam veri'ye oranı yaklaşık %1'dir (%0,8). 2010 yılına kadar medya etnografisi yapan sadece 10 makaleye ulaşılırken 2010'dan

sonra yaklaşık üç katı artışla makale sayısı 27'ye ulaşmıştır.

Tablo 2. Medya Etnografisi Yapan Çalışmaların Yıllara ve Disiplinlere Göre Dağılımı: 2000-2010; 2011-2018 (Makale Sayısı)

Disiplinler	2000-2010	2011-2018	Toplam
Halk Bilimi-Etnoloji	1	2	3
Sosyoloji	0	4	4
Güzel Sanatlar	0	2	2
Eğitim Bilimleri	0	1	1
İletişim Bilimleri	9	16	25
Sağlık Bilimleri (Tıp)	0	1	1
Konservatuvar (Müzik)	0	1	1
Toplam	10	27	37

Disiplinlerin dağılımı, makale yazarlarının bağlı oldukları disiplinlere göre oluşturulmuştur. 2005 yılına kadar medya etnografisi alanında yazılmış, etnografi yaptığını ifade eden bir makaleye rastlanmamıştır. Medya etnografisinin en çok, 25 makale ile iletişim bilimleri alanında yapıldığı görülmüştür. Antropoloji alanında ise medya etnografisi yapan saha çalışmalarına rastlanmamıştır. Medya etnografisine dair bir tartışma içeren ve sosyal antropoloji perspektifi ile yazılmış bir tez çalışması haricinde²² Türkiye’de antropoloji disiplini içerisinde araştırma yapan bilim insanlarının medya dolayımı bir gündelik hayat etnografisine henüz yeterli ilgiyi göstermedikleri söylenebilir. Antropologların, metodolojik tartışmalar içeren makalelere ağırlık verdiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle, tez çalışmalarının ve saha araştırması içermeyen makalelerin dâhil edilmediği taramaların çıktısı olarak, yukarıdaki tabloda antropoloji disiplini yer alamamıştır.

Yapılan detaylı taramalar, makalelerde etnografinin yöntem olarak tartışılmasının ağırlık kazandığını ortaya koymuştur. Saha çalışmasının oldukça sınırlı olduğu makalelerde, yöntemini etnografi olarak belirten araştırmalarda derinlemesine görüşme, alan günlüğü, katılarak gözlem gibi veri toplama tekniklerinin birini ya da tümünü etnografinin gerektirdiği biçimlerde kullananların sayısının oldukça az olduğu (%50) görülmüştür. Nitelikli medya etnografisi çalışmalarının iletişim bilimleri ve sosyoloji alanlarında yapıldığı belirlenmiştir. İletişim bilimleri alanında etnografi yapan çalışmalar 2010’dan sonra iki katına çıkmıştır. Sosyoloji alanında ise 2010’lara kadar etnografik nitelikli saha çalışmasına

rastlanmamıştır. Etnografik çalışmalar içerisinde oldukça küçük bir dilimi oluşturan (%1) medya etnografisi alanında, aşağıda yer verilen “medya etnografisi kriterleri”ne göre etnografik nitelik taşıyan çalışmaların, toplam çalışmaların ancak yarısını oluşturması, etnografiyi diğer nitel veri toplama tekniklerinden ayıran niteliklerin net olarak ayırt edilmesinin önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Makalelerin etnografik niteliğine dair taramalarda, makale boyunca yer verilen, etnografi üzerine kuramsal ve yöntembilimsel tartışmalardan yola çıkarak oluşturulan aşağıdaki sorular baz alınmıştır:

Medya Etnografisi Kriterleri

1. Çalışma alan araştırması içeriyor mu?
2. Alan araştırması katılarak gözlem içeriyor mu?
3. Alan araştırması derinlemesine görüşme içeriyor mu?
4. Görüşmeler, görüşme yapılan kişilerin gündelik hayat pratiklerine ve kültürel, sosyal ve politik ilişkilene biçimlerine dair yoruma ulaşmaya imkân verecek bütüncül bir yaklaşım ile kurgulanmış mı? (Görüşülenlerin gündelik hayat pratiklerini anlayabilecek bir yoruma ulaşabilmek)
5. Sahanın sesi duyulabiliyor mu? (Görüşülen ya da gözlemlenen kişilerin ifadeleri, görüşleri, düşünce ve duygularına metinde yer vermek)
6. Alan araştırması yeterince uzun süreli mi?
7. Görüşülen kişi sayısı etnografik bir çalışma için yeterli mi?

Değerlendirilen makalelerin tümüne uygulanabilecek ortak kıstaslar belirleyerek oluşturulan bu kriterlere verilen yanıtlara göre, makalelerin etnografik niteliğe ne derece haiz olduklarına bakılmış, etnografik niteliği olan ve bu niteliği taşımayan makaleler farklı başlıklar altında analiz edilmiştir. Burada sıralanan sorular içerisinde “etnografi yapmak” açısından belirleyici olanları, son dört maddede yazılı olanlardır. Zira alan araştırması yapmak değil, sahanın nasıl kurgulandığı belirleyicidir. Katılarak gözlem ya da derinlemesine görüşme yapmış olmak değil, görüşülenlerin gündelik hayat pratiklerini bir bütün olarak görebilmek ve onların seslerini metine dönüştürebilmek etnografi yapmada ağırlık kazanır. Sahada kalınan süre açısından, antropolojik saha araştırmalarındaki kadar uzun süreli alan araştırmaları ve görüşülen kişi sayısı itibariyle nicel araştırmalardaki kadar büyük rakamlar söz konusu olmasa da,

bütünlüklü bir yoruma ulaşmak ve alana “nüfuz edebilmek” açısından, belli sayıda kişi ile, yeterli süre sahada bulunarak görüşme yapmak da medya etnografisi yapmak açısından belirleyici olabilmektedir.

Yukarıda bahsedilen ve çerçevesi çizilen “medya etnografisi kriterleri”ne göre, 2000-2010 yılları arasında yazılmış 10 makaleden 5’inin; 2011-2018 yılları arasındaki 27 makalenin ise 13’ünün etnografik nitelik taşıdığı belirlenmiştir. Bu da makalelerin sadece yaklaşık yüzde 50’sinin iddia ettikleri gibi, etnografik birer araştırmaya dayandığını göstermektedir. İletişim bilimleri alanında yazılmış toplam 25 makalenin 14’i, sosyoloji alanında yazılmış toplam 4 makalenin ise 3’ü, makalede benimsenen “medya etnografisi kriterleri”ni, farklı oranlarda olmakla birlikte, karşılamaktadır.

-Medya Etnografisi Makalelerinin Niteliksel Analizi

a) Yöntemsel Tartışmalar ve Farklı Etnografiler

Medya etnografisi bağlamında değerlendirilebilen makaleler içerisinde etnografiyi sadece yöntembilimsel olarak tartışanlar, bu alanda ileride yapılacak saha çalışmaları için bir teorik zemin kurmaları açısından önemlidirler. 2010’lara doğru hız kazanan yöntembilimsel tartışmalar etnografiye farkı disiplinlerin ilgisinin de göstergesidir. Ayrıca etnografinin farklı biçimlerine ve çeşitlenen alanlarda uygulanmasına yönelik bir ilginin de 2010’lara yaklaşırken artış gösterdiğinden söz edilebilir.

Örneğin Aygül Ernek Alan (2007) belgesel film ile etnografik film arasındaki bağdan yola çıkarak Türkiye’den üç belgesel filmi etnografik film bağlamında inceler ve seçtiği filmlerin etnografik niteliğini ortaya çıkarmayı amaçlar. Ernek Alan’ın 2005 tarihli yüksek lisans tezinden oluşturduğu ve sinema ve antropoloji bağını kuran bu çalışması, etnografik filme dair ulusal düzeyde yapılmış en erken tarihli tartışmadır. Benzer hattan giden bir çalışmada Gülsüm Depeli (2014) etnografik filmde hareketle görselliğin sosyal bilimlerde kullanımını tartışır. Hülya Doğan (2013) medya antropolojisi tartışmasını etnografik filme odaklanarak görsel antropoloji çerçevesinde yürütür. Suncem Koçer (2015) bir belgesel film örneği üzerinden domestik etnografi ve etnografik filme dair bir değerlendirme yapar. Gülbin Özdamar Akarçay (2013) ise etnografik alan çalışmasında fotoğraf kullanımını foto-etnografi bağlamında ele alır. Aile belleğinin kurgulanmasında fotoğrafın rolünü etnografik yöntemle inceleyen bir başka çalışma Şahika Erkonan’ın (2014) makalesidir. Yeşim Kaptan (2016) reklamcılık çalışmalarında etnografik yöntemin kullanılmasını medya etnografisi tabirini kullanarak ve çok-alanlı etnografiyi ayrıca tartışarak işler. Banu Gürcüm

ve Pınar Arslan'ın çalışmasında (2016) kültürel çeşitlilikleri ve farklılıkları gözetilen bir tasarım etnografisi tekstil tasarımı özelinde yöntembilimsel olarak tartışılır. Emel Karagöz (2016) medya, antropoloji ve sosyal bilimler ilişkisi çerçevesinde bir medya antropolojisi tartışması yapar.

b) Etnografi Yap(a)mayan Etnografik Çalışmalar: Farklı Disiplinler, Farklı Sahalar, Benzer Sorunlar

2010'lara yaklaşırken etnografiye yönelen disiplinlerin müzikoloji, endüstriyel tasarım, güzel sanatlar gibi alanlarla çeşitlendiği görülmektedir. Örneğin Ayten Kaplan (2007: 115) etnografik perspektifle müzik alanında çalışmayı "belirli bir topluluğun, yaşamlarında yer alan müziğin, sosyal yaşamla ilişkilerini kuran bilgisini, topluluk üyeleri ile uzun süre bir arada bulunarak elde etme ve betimleme" olarak tanımlar. Mehtap Demir'in "Gelenek ve Modernite Bağlamında Bir Halk Müziği Topluluğu Olarak "Yurttan Sesler" adlı makalesi (2017) müzikoloji alanının etnografiye yönelmesinin yakın dönem örneğidir. Otoetnografi yöntemini kullandığını ifade eden araştırmacı Yurttan Sesler Korosu'nu gelenek ve modernite kavramları etrafında ve ideolojik süreçlerle ilişkisi ile tartışır. Yazarın bu müziğe dair kendi görüşlerini ve bu konudaki incelemelerini paylaşması üzerine kurulu araştırmada etnografik ve etnomüzikoloji teorik anlamda ele alınmakla birlikte metodolojik anlamda otoetnografik bir yaklaşımın uygulandığına dair bir veri ve yoruma rastlanmamaktadır.

Bir başka makalede, Sarah Pink'in "etnografik fotoğraf etnografaların alanda çalışırken, sistematik olarak ürettikleri fotoğraflardır" sözüne (2007: 69²³) referansla Adem Sağır (2013: 1113), çalışmasını "uzun bir zamana yayılmış bir görsel etnografik çalışma denemesi" olarak tanımlar. Oysa, yazarın verdiği bilgiye göre Safranbolu Merkez Mezarlığı'nda yürütülen araştırma 10 günlük hazırlık aşaması, 5 gün süren fotoğraf çekimi ve sonrasında konu ile ilgili yapılan taramalardan oluşan 4 günlük bir "etnografik alan"dan oluşmaktadır. Sağır (2013: 1108) "Safranbolu'nun değişen ticaret hayatı, mezar taşlarında yer alan meslek isimlerinden yola çıkılarak etnografik bir çözümlemeye tabi tutulmuştur." sözleri ile etnografik bir çözümleme yaptığını işaret eder. Diğer yandan, görüntü kaydı alma ile sınırlı bir araştırmayı görsel etnografi olarak adlandırması yazarın görsel etnografiye dair kuramsal temeli güçlü inşa etmemesi ile oldukça ilişkilidir. Aynı zamanda Türkiye'de sosyologların etnografik yöntemlere yönelmeleri ve etnografinin sosyoloji alanında uygulanmasında antropolojik perspektife olan mesafeyi görünür kılmaları açısından önemli bir örnektir.

Farklı disiplinlerin ilgisi ve etnografinin farklı biçimlerinin araştırmalara dâhil olması etnografinin daha çok çalışılır olması açısından bir gelişme olmakla

birlikte etnografinin antropolojik niteliğinden uzaklaşarak bir nitel veri toplama ve çözümleme tekniği gibi algılanmasının da aynı oranda yaygınlaşmasını beraberinde getirmiştir. Hatice Kübra Özalp (2018), otoetnografik olduğunu ifade ettiği araştırmasında lisans öğrenimi gören 2. sınıf öğrencilerinden bir sanat eserini yorumlamalarını ve bu eserden yola çıkarak kendi eserlerini oluşturmalarını, ardından da eserleri hakkında düşüncelerini yazmalarını istemiştir. “Elde edilen görsel ve yazılı veriler etnografik veri analizi ve içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir” diyen Özalp (2018: 710), metnin bir başka yerinde ise otoetnografi yöntemini kullandığını, elde edilen metinlerin analizinde ise içerik analizi uyguladığını dile getirmiştir. Çalışması bir yandan eğitim bilimleri alanında, güzel sanatlar eğitimi örneğinde, etnografik yöntemin kullanılması açısından yöntembilimsel anlamda bir yenilik getirmektedir. Öte yandan hem etnografiyi bir veri analizi tekniği olarak adlandırması hem de otoetnografik yöntemin amaçları ve uygulanma biçimleri ile bağlantılı olmayacak bir araştırma üzerine kurulu olması itibarıyla, farklı disiplinlerin etnografiye dair yanılgılarını da gözler önüne sermektedir. Çalışmasının, etnografik perspektifin gerektirdiği üzere, katılımcıları daha geniş bir kültürel ve sosyal bağlamda anlama hedefi ile yeniden yapılandırılmaya ihtiyacı vardır. Her şeyden önce otoetnografi, duyguların yoğun olarak aktarıldığı, içebakış/içgözlem (*introspection*) yoluyla kişisel hikâyelerin anlatıldığı birer performans metni gibi düşünülmelidir (Holman Jones, 2005). Bu çalışmada, katılımcı performansı ve otobiyografik anlatım yoktur. Özalp’ın çalışması, sanat, müzik vb. sanatsal alanları kapsayan, aynı zamanda eğitim bilimlerine de temas eden çalışmalarda “etkinliğe dayalı etnografi”nin (*activity-based ethnography*) oldukça kullanışlı olabileceğini düşündürür. “Etkinliğe dayalı etnografi”de, katılımcıların resim, video, fotoğraf vb. araçlarla bir şeyler üretmeleri istenir. Böylece medya-dolayımı algıları, kendi üretimleri ile ifade bulur. Bu süreçte araştırmacının rolü katılarak gözlem yapmaktır. Bu metodu David Gauntlett (2007), Anthony Giddens’in *New Rules of Sociological Method*’daki (1976) tartışmalarına dayanarak geliştirir. “Etkinliğe dayalı etnografi” ile, insanların kendi ürettikleri şeylere nasıl anlamlar yüklediklerini anlama yoluyla pratiğin teorize edilmesi ve yaratılan imgeler aracılığıyla sıradan insanın sosyal yaşamları ve gündelik hayat deneyimlerine dair neler söylediklerini keşfetmek mümkündür.

Medya etnografisi alanında en çok karşılaşılan saha örnekleri alımlama çalışmaları ve internet etnografisi bağlamında olanlardır. O nedenle ayrı başlıklarla makale örnekleri ve yöntembilimsel sorunlarını ele alma gereksinimi doğmuştur.

- Alımlama Çalışması Örnekleri

Tülay Şeker (2009) saha araştırmasında 5N1K programının 19 Mart 2008 tarihinde yayınlanan “AKP kapatılmalı mı, kapatılmamalı mı” adlı bölümü kaydetmiş ve 20 dakikalık bu bölümü çoğaltarak 12 katılımcının evinde onlarla birlikte izlemiştir. İzleme bittikten sonra her katılımcıyla ayrı ayrı derinlemesine görüşmeler yapmıştır. Ayrıca haber ve haber programlarının alımlanma ve anımsanması üzerine çalışan araştırmacıların izleyici alımlamasının sağlıklı olarak ölçülebilmesi için metin çözümlemesi yapmanın gerekliliğini vurguladıklarından söz etmiştir (Şeker, 2009: 111). Alımlamanın ne tek başına izleyici söylemlerinden ne de metin çözümlemesinden oluştuğu, alımlamanın izleyici ile metnin etkileşiminin ürünü olduğu görüşünü benimsemiştir. Buradan yola çıkarak araştırmasında programın içeriğine dair değerlendirmeler yapmıştır. Şeker, alımlama araştırmalarında etnografik yöntemin sık kullanıldığını, araştırmacının farklı kültürlerinde yaşayarak gözlemler yaptığını dile getirir. Böylece aslında her alımlama çalışmasının etnografik olmadığı görüşünü dolaylı olarak benimsediği anlaşılmaktadır. Jankowski ve Wester’e referansla (1991: 61) araştırmacının, araştırmak istediği toplulukla belli bir süre birlikte olduğunu çevreyi gözlemlemek suretiyle topluluk içindeki konuşmaları dinleyip tepkileri ölçerek, içinde bulunduğu toplumsal ortamı betimleyecek veriler elde ettiğinden söz eder. Öte yandan, Şeker’in kendi çalışması doğrudan programın içeriğine odaklanılarak yapılan görüşmeler ile sınırlıdır.

“Medikal/Estetik Televizyon Programlarının Muhafazakâr Kadın İzleyici Alımlamasına Yönelik Bir Etnografik Çalışma” adlı makalesinde Gülhan Gündoğdu’nun (2017) verdiği bilgiye göre, araştırması kendini muhafazakar olarak adlandıran 6 kadın izleyici ile yapılan odak grup görüşmeler yoluyla izleyicinin bu medikal/estetik programlarını nasıl alımladıklarını ve tüketici davranışlarının nasıl şekillendiğini anlamaya yöneliktir. 6 kişilik odak gruba söz konusu program kaydı, çalıştıkları kurumun toplantı salonunda izletilmiştir. Yazarın kendi ifadesiyle, görüşme yapılan mekan “gündüz kuşağı programlarının evde izlenen atmosferine uygun hale getirilmiş, çay, börek, kuru pasta ve sohbet ortamı sıcaklığında” ev ortamı yaratılmıştır (Gündoğdu, 2017: 311). Araştırma “medya etnografisi kriterleri”nde işaret edilen niteliklerin sadece birini karşılar, o da “alan araştırması yapılıyor mu? sorusudur. Fakat alan araştırmasının alana ve görüşülen kişilerin sosyal dünyalarına nüfuz edebilecek nitelikte örgütlenmediği anlaşılmaktadır.

- İnternet Etnografisi Örnekleri

İnternet alanında etnografi yöntemiyle yapılan çalışmalarda “netnografi” ya da “sanal etnografi”nin ağırlıklı olarak benimsendiği görülmektedir. Sanal

etnografide internet ortamında oluşturulan sanal cemaatlerin ürettiği ritüeller, rutinler, diyaloglar ve hikâyeler incelenir (Lindlof ve Shatzer, 1998). İnternetin kullanıcılar için taşıdığı anlam gündelik hayat pratiklerine bakılarak araştırılır. Zira anlamlar pratikler içinde düzenlenir. Sanal etnografiden farklı olarak internet etnografisinde çevrimdışı alanlar da araştırma konusudur. Bu konuda öncü çalışmalar yapan Daniel Miller ve Don Slater (2000) metin analizi ile sınırlı olmayan tüm çalışmalara etnografi etiketi konmasını eleştirerek etnografinin uzun vadeli ve çok yönlü olması gerektiğinin altını çizerler. İnternet etnografisi yaparken de bu husus atlanmamalıdır. Miller ve Slater (2000), internet ve benlik arasındaki kopukluğa vurgu yapan sanal etnografi yaklaşımlarından farklı olarak kopukluğa değil çevrimiçi ve çevrimdışı hayatın sürekliliğine işaret eder.

Sanal etnografi yaptığını ifade eden çalışmalarda dijital ortamda, konuya odaklı az sayıda soru üzerinden, kapsamı ve örnekleme oldukça sınırlı görüşmeler yapıldığı görülmektedir. “Orta Yaş Üstü Bireylerde Sosyal Medya Bağımlılığı ve Sosyal İzolasyon” makalesinde Feyza Ünlü (2018) 16 kişi ile dijital ortamda yaptığı görüşmelerde sosyal medya kullanım sıklıkları ve sosyal medya kullanmadıkları zaman yaşadıkları duyguları anlamaya odaklanır. Fakat alan araştırması ile ilgili bilgi bununla sınırlıdır. Araştırmaya ve bulgulara 11 sayfalık makalenin sadece 1 buçuk sayfalık bir kısmında yer ayrılmıştır.

“Türkiye’de İstagram Fenomenleri: Sosyal Paylaşım Ağlarında İnşa Edilen Yaşamların Kültürel Analizi” makalesinde Ayşe Aslı Sezgin (2016) “netnografik analiz” yaptığını ifade eder. Sezgin çalışmasında Türkiye’den üç İstagram hesabını, en çok takipçi sayısına sahip olmaları nedeniyle inceler. İncelemesinde her üç hesaptan en çok beğeni alan ikişer fotoğraf seçilmiştir. Fakat seçilen fotoğrafların hangi kuramsal çerçevede analiz edileceğine dair bir bilgi yer almamaktadır. Araştırmacının fotoğraflara dair çözümlenmeleri “Türk kültürüne ait herhangi bir bulguya rastlanmamıştır”, “hayatın tadını çıkartma, yüksek yaşam kalitesi gibi dışı göstergelerin ağırlıklı olduğu bu paylaşımlarda statünün gösterilmesi de söz konusudur” gibi öznel yorumlara dayanmaktadır. Araştırmanın çözümlenmeleri bu yorumlarla sınırlıdır.

“Alan Olarak Dijital Oyun, Çocuk Eyleyiciler ve Tahakküm: Clash Of Clans Oyunu Üzerine Bir İnceleme” adlı çalışması kapsamında Serhatcan Yurdam (2018), bir yıl boyunca oyunun oynandığı dijital klanda bulunduğunu belirtir. Bu süre boyunca klanda aktif bir oyuncu olarak, diğer oyuncularla iletişim kurmuştur. Katılarak gözlem tekniği ile veri toplarken, klan üyeleriyle araştırmacı olarak değil, oyuncu olarak ilişki geliştirmiş, klandaki sohbet kutusunda oyuncularla düzenli sıklıkta iletişim kurmuştur. Araştırmada oyun kültürünün tesis edilişi, Bourdieu’nun alan ve habitus kavramlarından yararlanılarak ve oyunun kendine özgü anlatsallığına temaslarla analiz edilir. Ayrıca çocuk oyuncuların oyunun

kendine özgü anlatsallığı ve kendi habitusu içinde nasıl bir alan açabildikleri ele alınır. Bu araştırma alanda uzun süreli bulunma ve katılarak gözlem yapma açısından etnografik yöntemle yaklaşmakla birlikte, derinlemesine görüşmeler yapılmamasıyla ve de oyun kültürünü çevrimiçi dünya ile sınırlayarak gündelik hayatın bir mikro kesitini göz önünde bulundurmasıyla, dar bir çerçeveye ile kendini sınırlamıştır.

Selcan Gürçayır Teke'nin (2014) "Dönüşen Anneliğe Yönelik Netnografik Bir Analiz: Blogger Anneler" makalesi 10 annelik blogunu netnografik yöntemle incelemeyi amaçlar. Yazar, annelerin kendilerini nasıl tanımladıkları, anneliği nasıl algıladıkları, geleneksel ve modern annelik konusunda neler düşündükleri, çocuk bakımı konusunu nasıl değerlendirdikleri, anne olarak kendilerinden beklenenleri nasıl yorumladıkları soruları etrafında anne bloglarını taramıştır. Araştırma, internet etnografisi yaparken gözetilmesi gereken etik ilkelere dair farkındalığının dışında blogların düzenli olarak takip edilmesi ve bloglardaki paylaşımların analizi ile sınırlıdır.

Medya kullanıcılarının ekran önünde sergiledikleri, dolayımlanmış benliklerinin dolayimsız benlikleri ile ilişkisi, etkileşimi ve mesafesini yakalayabilmek dijital medya etnografisinde kritiktir. Etnografinin gücü, yaparak öğrenmekten ve deneyimle anlamaktan gelir. Birincil kaynaklara gitme, saha araştırması yapma, gündelik pratikleri çalışma, yakın ilişkiler geliştirme ve yerleşme geleneksel etnografilerde de dolayımlanmış (*mediated*) etnografilerde de değişmez niteliklerdir. Anne Beaulieu'ya göre (2017) dijital mecrada yapılacak bir etnografik araştırmada "orada bulunmak", başka deyişle gündelik pratiklerin üretildiği dijital mecranın içine "nüfuz edebilmek" ve söz konusu mecranın rutinlerini, işleyişini öğrenebilmek, alanın öne çıkan unsurlarıdır. Dijital bir etnografi, insanların neler yaptıklarını anlatmaları için onlara erişme imkânının yanı sıra, yaptıklarına doğrudan da erişebilecek bir alan sağlayarak davranışları ve kültürü anlamada birçok farklı yol sunar. Geleneksel etnografide sahada uzun süre kalmak, tüm bu unsurları hayata geçirebilmek için elzemken dijital etnografide zaman döngüsü farklı işleyebilmektedir. Dijital ortamlar gündelik hayat pratiklerine canlı tanıklık imkânı sunar. Kişilere ulaşmak, "orada olabilmek" ve etkileşim sağlamak konusunda araştırmacıya süratli hareket etme alanı açar (Beaulieu, 2017: 35-37). Şu durumda, medya üzerine etnografik çalışmalarda, yüz yüze iletişim gerekli midir? Alanda ne kadar süre ile kalınmalı? gibi çokça sorulan ve tartışılan sorulara verilebilecek yanıt şöyle olabilir: Etnografik nitelikli bir medya araştırması, araştırmacının etnografik incelemeye konu ettiği insan gruplarının gündelik deneyimlerine yakından gözlemlerle dâhil olabildiği, insanların (*informant*) neler yaptıklarına erişebilen ya da neler yaptıklarını söylemelerine imkân sağlayabilen bir saha çalışmasına dayanır.

c) Etnografik Nitelikli Saha Çalışmaları ve Medya Etnografisi Örnekleri

“Medya Etnografisi Kriterleri”ne göre sadece ilk üç maddedeki sorulara yanıt verebilen yukarıdaki araştırma örneklerinden farklı olarak bu başlık altında, “etnografi yapma”yı amaç edinen ve son dört maddedeki sorulara olumlu yanıt verebilen makale örneklerine yer verilmektedir.

İlk örnek, Aydan Özsoy’un (2010) aktif izleyici yaklaşımının izinde, adeta David Morley’in *Family Television* (1986) çalışmasının bir benzerini Türkiye’de uygulayarak, aile içi etkin televizyon izleme pratiklerini izleyici etnografisi yaparak incelediği makalesidir. 25 aile ile yaptığı derinlemesine görüşmelerde aileleri tanımaya ve gündelik medya davranışlarını anlamaya yönelik yarı yapılandırılmış sorular yöneltilir. Görüşmelerin çerçevesini ağırlıklı olarak televizyon izleme edimi ile sınırlı tutmakla birlikte Özsoy, izleyicinin medya ile kurduğu aktif ilişkiyi, medyayı eleştirel okuma becerilerini ve medya haricinde ailenin birlikte sosyalleşme olanaklarını açığa çıkaran bir etnografik çalışma ortaya koyar.

Annette Khun’un araştırmalarında kullandığı etno-tarih kavramsallaştırmasından yararlanarak 1969’lı ve 70’li yıllarda sinemaya giden 78 izleyici ile sözlü tarih çalışması yapan Hasan Akbulut, “Sinemaya Gitmek ve Seyir: Bir Sözlü Tarih Çalışması” makalesinde (2014) katılarak gözlem ve görüşmelerle etnografik bir araştırma ortaya koyar. Araştırmada görüşülenlerin sinema deneyimleri kadar, o zamanlara dair neleri anımsadıkları, neyi hatırlamadıkları, anlatıları nasıl performe ettikleri de anlaşılacak istenir. Akbulut, farklı yaş, cinsiyet ve sosyo-ekonomik düzeydeki görüşmecilere ait, 1960’lar ve 1970’ler Türk sinemasına ilişkin sözlü tarih anlatılarının, sinemanın toplumsal yaşamdaki yerine ilişkin bir orta sınıf miti ürettiği iddiasıyla, sinemaya gitme deneyimi, modernleşme, bellek, gündelik yaşam pratikleri bağlamında, görüşülenlerin sözlerinden alıntılarla bir tartışma yürütür.

Eylem Yanardağoğlu (2015), *Dokuz8haber* adlı medya portalı üzerine 10 ay süren bir alan araştırması yaptığı makalesinde, haber ağının oluşumunda da yer alarak katılarak gözlem, anket ve derinlemesine görüşme gibi çoklu yöntemlerle çevrimiçi yurttaş gazeteciliğini yakından inceler. Katılımcıların hem yurttaş haberciliğine yüklediği anlamı anlamaya çalışarak haber üretim sürecine aktif katılımlarının ardındaki motivasyonları ortaya çıkarır hem de sosyo-demografik özelliklerine odaklanır. Etnografiye bir araştırma yöntemi olarak yaklaşan Yanardağoğlu, sahaya erişim ve araştırmacının sahadaki konumuna dair yöntem tartışması da yapar.

“Taşranın Facebook ile İmtihanı: Bir Akdeniz Köyünde Etnografik Keşif Çalışması” makalelerinde Tezcan ve Nehir Durna (2015), sosyal paylaşım sitesi *Facebook*’un taşrada ne amaçla kullanıldığını, taşra insanının gündelik ilişkilerini nasıl etkilediğini, ülke gündemindeki tartışmalara Facebook üzerinden yürüyen tartışmalar kanalıyla nasıl katılım gösterildiğini anlamak üzere çevrimdışı etnografik bir araştırma yaparlar. Bütüncül bir bilgiye ulaşabilmek ve Facebook kullanımının köy halkının gündelik hayatına nasıl eklemelendiğini anlamak üzere, Antalya ili Elmalı ilçesinin Tekke Köyü’nde 9 kişi ile derinlemesine görüşmeler yaparlar. Makalede, görüşülen kişilerin sözlerine, sahanın sesine bolca yer ayrılması, araştırma yapılan yere dair detaylı bilgi verilmesi ve yöneltilen soruların kapsamı itibariyle antropolojik perspektifi olan bir medya etnografisidir. Öte yandan, alan araştırmasının hangi tarih aralığında ve ne kadar süreyle yapıldığı bilgisi makalede yer almamaktadır.

Antropoloji perspektifli bir diğer çalışma olan “Medya ve Kültürün Küresel Akışı: Türk Dizilerinin Kosova’da Alımlanması” makalesinde Emek Çaylı Rahte (2016), Türk dizilerinin Balkanlardaki izleyicilerinin medya içerikleri tarafından biçimlenen, aynı zamanda medyanın anlamlar dünyasını biçimlendiren imgesel dünyalarının yersiz-yurtsuz niteliğini, ulusötesilik ve yerellik unsurları ile bir arada değerlendirerek Kosovalı izleyicinin Türkiye ile kültürel bağlarının tarihsel ve siyasal köklerini göz önünde bulunduran bir etnografik araştırma ortaya koyar. Kosova’nın Prizren şehrinde gerçekleştirdiği alan araştırmasında Kosovalı izleyicinin zihnindeki mevcut Türkiye imgesinin dizilerle bağına dair bir yoruma ulaşmayı amaçlar. Çaylı Rahte, Mart-Temmuz 2014 tarihleri arasında yürüttüğü alan araştırmasında Türk dizilerini düzenli olarak takip eden 53 kişi ile görüşmeler yapar. Derinlemesine mülakatları iş yeri ve kafe’de gerçekleştirilen üç görüşme haricinde görüşülenlerin ev ortamlarında gerçekleştirir. Makalede, görüşülen kişilerin dizilerle kurdukları eleştirel mesafe, Türkiye ile ilişkileri ve gündelik hayatlarının zihinlerindeki Türkiye imgesi ile bağı kendi sesleri ve sözleri ile yer bulur.

“Arafta Kalan Gençlik: Arsız Bela Hayranları Üzerine Etnografik Bir Çalışma” makalesinde Serkan Biçer ve Tülay Ertan (2017), Arabesk rap şarkıcısı Arsız Bela’nın hayranları üzerine katılarak gözlemler ve derinlemesine mülakatlarla 3 ay süren bir alan araştırması yapmışlardır. Araştırmada görüşme yapılan kişi sayısı 9 ile sınırlı olsa da, sahada toplanan verilerin katılımcıların gündelik hayatlarına dair kapsamlı bir bilgi edinmeye imkân sağladığı görülmektedir. Biçer ve Ertan, sınıfsal nitelikleri, eğitim durumları, aile ilişkileri, kendilerine dair görüşleri, kültürel kodları, sosyalleşme imkânları, medya kullanımları, müzik alışkanlıkları gibi geniş bir skalada arabesk rap dinleyicilerini “altkültür” kavramı bağlamında ve popüler kültür kuramları çerçevesinde inceler.

Yukarıda örnekleri verilen altı makalenin tümü “Medya Etnografisi Kriterleri”nde belirlenen tüm sorulara aynı oranda yanıt vermemektedir. Öte yandan, sahayı iyi betimlemeleri ve araç odaklı bir yaklaşım yerine, ele aldıkları meseleyi bütünlüklü bir analiz çerçevesinde sorunsallaştırmaları, bu çalışmalarda medya etnografisi yapıldığı yönünde bir değerlendirmeye imkân vermiştir.

Sonuç

Makalede, gerek teorik tartışmalarla gerekse analizlerle, mevcut çalışmalardaki etnografik karmaşadan yola çıkarak, medya etnografisi kapsamındaki çalışmaların etnografik niteliğine dair hemfikir olunacak bazı genelgeçer kriterler benimsenmesinin olanakları aranmıştır. “Etnografi yapmak” dendiğinde nasıl bir saha pratiğinin beklendiği yöntembilimsel tartışmalar ve uygulama örnekleri ile ortaya konmaya çalışılmıştır. Etnografi, medya etnografisi, antropolojik medya etnografisi, medya antropolojisi ve antropolojik etnografi kavramları ve tanımları etrafında dolaşarak antropolojik perspektifi olan bir medya etnografisinin nasıl yapılabileceği ele alınmıştır.

Antropoloji ile güçlü bağları olan bir medya etnografisinden söz ederken altı çizilebilecek önemli bir nokta, etnografinin bir niteliksel veri toplama yöntemi değil, etik kodları ve ilkeleri olan bir bilgi üretme pratiği olmasıdır. Etnografik yöntembilimin esası, “yoğun betimlemeler”e ulaşmayı amaç edinen bir alan araştırmasıdır. Çalışılacak mecranın niteliği ne olursa olsun, “orada bulunabilmek”, “nüfuz edebilmek”, incelenen insan gruplarının sosyal dünyalarına erişebilmek ve nihai olarak gündelik hayat deneyimlerine teması sağlayarak “bütüncül” bir okuma yapabilmek, etnografinin antropolojiden devraldığı ilkelerdir. Medya etnografisi, bu ilkelerden ayrı düşünülemez. Belirleyici olan, sahada ne kadar süre ile kalındığı ve kaç kişi ile görüşmeler yapılabildiğinden ziyade düşünümsellik ve diyalogizm unsurlarını içeren, “yerlinin bakışı”nı yakalayabilen bir hikâye yazım pratiği ortaya koyabilmek, dolayısıyla “etnografi yapmak”tır. Bu da, “bir araştırmanın etnografik olması” ile “bir araştırmada etnografi yapılması” arasında bir ayrımı gerekli kılar. Çalışmanın teorik çatısı ve analizleri “etnografi yapma” meselesi üzerinden kurulmuş, makale analizleri de bu doğrultuda yapılmıştır.

Etnografik izleyici araştırmalarının yükselişte olduğu 1980’ler ve 2000’lerde örnekleri vermeye başlanan antropolojik etnografi çalışmaları, Türkiye’deki medya araştırmalarının da yörüngesini belirlemiştir. Fakat makale taramaları medya etnografisi kapsamına giren çalışmaların 80’ler ve 90’lar boyunca Türkiye akademisinde oldukça az sayıda olduğunu, İngiliz Kültürel Çalışmalar ekolünü izleyen ve etnografik niteliği tartışma konusu olan erken dönem

izleyici çalışmalarının benzerlerinin dahi Türkiye’de ancak 2000’lerden itibaren yapılmaya başlandığını göstermiştir. Antropoloji perspektifli araştırmalar ise mevcut medya araştırmaları içerisinde çok küçük bir dilimi oluşturmaktadır.

Nitelikli etnografi çalışmalarının az sayıda yapılması, esasında, Türkiye’de akademinin yaşadığı yöntembilimsel sorunların bir bileşeni olarak okunmalıdır. Nicel ve nitel yöntem ve tekniklerin gereğince uygulanmasında yaşanan sıkıntılara, saha araştırmalarının zorlukları eklenmektedir. Türkiye’de kapsamlı saha araştırmaları ortaya koymanın önündeki en büyük engellerden biri kurumsal kültürdür. Bir araştırmacının, bağlı bulunduğu kurumdan uzun sürelerle ayrılıp alan araştırmaları yürütmesi hem yönetsel düzeyde hem de finansal destek bulma açısından sıkıntılarla karşı karşıya kalmak anlamına gelmektedir. Saha araştırmalarını güçleştiren diğer etmenler, toplumsal cinsiyet ve etnik, dinsel ve sınıfsal ayrımlardır.

Bir diğer husus ise, disiplinlerarası yakınlaşmadır. Medya etnografisinin uluslararası düzeyde kültürel ve sosyal antropolojinin ve görsel sosyolojinin bu denli ilgi alanını teşkil ettiği akademik iklimde Türkiye akademisinin bunun oldukça uzağında bir yerde olduğu görülmektedir. Yapılan taramaların da net olarak ortaya koyduğu üzere antropologlar ve sosyologlar medya etnografisi yapmaya yeterince ilgi göstermemişlerdir. Mevcut etnografik çalışmaların genelinde ise antropoloji körlüğün hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Görsel antropoloji, görsel sosyoloji gibi alanlara daha çok yer açmaya duyulan ihtiyaç ortadadır.

Sonnotlar

¹ Nicel verilerin tablolaştırılmasında desteği için Emre Toros’a, Türkiye’de medya etnografisinin tarihsel izleğini oluştururken fikir alışverişi yaptığım Gülsüm Depeli’ye, etnografiye antropolojik perspektife dair görüş paylaşımı için Suavi Aydın’a, makaleyi okuyup desteklerini ileten hocalarım Sevilay Çelenk ve Beybin Kejanlıoğlu’na teşekkür ederim. Ayrıca, Seyhat ve Ahmet Çaylı’ya, Muharrem ve Sarp Rahte’ye de makale yazım sürecinde sağladıkları motivasyon ve destek için teşekkür ederim.

² Hoggart R (1957). *Uses of Literacy*. UK: Essential Books; Morley D ve Brundson C (1980). *The Nationwide Audience*. London & NY: Routledge; Hobson D (1982). *Crossroads: The Drama of a Soap Opera*. Methuen.

³ Ang I (1982). *Watching Dallas: Soap Opera and the Melodramatic Imagination*. Psychology Press; Radway J (1984). *Reading the Romance: Women, Patriarchy, and Popular Literature*. The University of North Carolina Press.

⁴ Franz Boas 1894'te Kwakiutl Yerlileri ile yaptığı saha çalışmalarında fotoğraf kullanımı yoluyla görsel alan notları tutmuş ve alandan topladığı verilerin görsel sunumunu yapmıştır. Bronislaw Malinowski 1915-18 yılları arasında yürüttüğü Trobriand Adaları araştırmasında sahada fotoğraflar çekmiştir. Fakat analiz ve sunumlarında bu görselleri kullanmamıştır. Evans-Prichard (1940) sınıflandırma amaçlı çektiği yarı-çıplak Nuer fotoğraflarını saha çalışmasında kullanmıştır. Gregory Bateson ve Margaret Mead 1936-38 yılları arasında yaptıkları alan araştırmalarında çok sayıda fotoğraf ve görüntü kaydı ürettiler (Murdock ve Pink, 2005: 150). Kitle iletişim araçlarının (radyo, gazete, film) totaliter yönetim pratikleri için birer propaganda malzemesi olarak kullanılmasına paralel olarak 1940'larda da antropologlar arasında bu konuya eğilenler olduğu görülmektedir (Boyer, 2012). "Evde antropoloji"nin antropologlarca tercih edilmeye başlandığı dönemde 1950 tarihli *Hollywood The Dream Factory: An Anthropologist Look at the Movi-Makers* çalışmasında Hortense Powdermaker Hollywood film endüstrisi üzerine 1946-47 yılları arasında bir yıl süren bir etnografik araştırma yapmıştır. Çalışmasında, yazarlar, yapımcılar, yönetmenler, oyuncular ve set işçileri ile görüşmeler yapmıştır. Hollywood sinemasının totaliteryan bir yapısı olduğunu, belli konular ve belli kişilerin dışında üretimin önünün kapalı olduğunu, meselenin iktisadi ve politik boyutu olduğunu dile getirmiştir. Powdermaker'ın ilgisi, aynı dönemde medyaya dair eleştirel incelemeler yapan Frankfurt Okulu kuramcıları ile benzer bir yerden şekillenmiştir: Üretim (Askew ve Wilk, 2002, 3, 4).

⁵ Clifford J ve Marcus G E (1986). *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. University of California Press; Turner V ve Bruner E M (1986). *The Anthropology of Experience*. University of Illinois Press.

⁶ Lett J. (1985). More On Media Anthropology. *Anthropology Newsletter*. 26(3), 2.; Allen S L (1987). Adding a W: How Journalists Can Practice Media Anthropology. *Journalism Education*. 42(2), 21-23.

⁷ Kottak C (1990). *Primetime Society: an Anthropological Analysis of Television and Culture*. CA: Wadsworth; Dickey S (1993). *Cinema and Urban Poor in South India*. Cambridge: Cambridge University Press; Mankekar P (1999). *Screening Culture, Viewing Politics: An Ethnography of Television, Woman- hood, and Nation in Postcolonial India*. Durham, N.C.: Duke University Press.

⁸ Leander K and McKim K (2003) Tracing the Everyday Sitings of Adolescents on the Internet: A Strategic Adaptation of Ethnography Across Online and Offline Spaces. *Education, Communication & Information*, 3(2): 211–240.

⁹ Makalenin "1970'lerden 2000'lere Türkiye'de Medya Etnografisi" başlıklı, takip eden bölümünde Türkiye'den yapılmış çalışmalara dair analizlerde bu sorunsala ve ortaya atılan iddialara dair örnekler verilmektedir.

¹⁰ *Google Akademik* olarak Türkçeleştirilmiştir. Makalede orijinal adı ile anılması tercih edilmiştir.

¹¹ İyi bir etnografinin ne olduğuna dair kriterler oluşturan bir başka çalışma örneği için Bkz. <http://orb.essex.ac.uk/lg/lg554/critethno.html>

¹² İzleyiciyi reklamverenlere pazarlanan birer “meta” (*audience commodity*), medya endüstrisinin pasif birer tüketicisi ve manipüle edilenler olarak gören yaklaşımlara (Dallas Smythe, Herbert Schiller) yönelik eleştirilerde, kültürel ürünlerin diğer metalar gibi ele alınamayacağına altı çizilmiş, kültürel ürünlerin tüketimi ve yeniden üretiminde ideolojik süreçlerin işlediği vurgulanmıştır. Medyanın ideolojik süreçlerdeki başat rolünü inceleyen eleştirel medya çalışmaları etnik, dinsel, cinsel, sınıfsal bakımlardan farklı izleyici kümelerini, endüstri karşısında “görece” aktif birer unsur olarak kabul etmiş, birer kültürel metin olarak medya ürünlerinin anlamlandırılma süreçlerine odaklanmış, “hegemonya” kavramını medya çalışmalarına uygulamış, üretici-tüketici ayrımını sorgulayarak, izleyici alımlama analizleri yapmışlardır. (Çaylı Rahte, 2009).

¹³ Douglas Kellner (1995) “medya kültürü”nü gündelik hayata hâkim olan, insanların tekno-kapitalist toplumlara uyum sağlaması için malzeme sunan, kimlik inşa eden bir ticari kültür formu olarak açıklar. Nick Stevenson (1995) küresel kültürün medya dinamiklerini açıklamak için klasik “kitle iletişim araçları” kuram ve tartışmalarının ötesine geçmeye ihtiyaç duyulduğunu savunarak “medya kültürleri” ifadesini kullanır. Bu çalışmada, Stevenson’un işaret ettiği hattan gidilmekte ve kültürel içeriklerin ve medyanın küresel akışı çerçevesinde, etnografinin de, kültürün akışkan niteliği ile uyumlu bir yerden gündelik hayat kültürüne yaklaşmasına gereksinim olduğu fikri benimsenmektedir.

¹⁴ Kitapların tümü açık erişimli olarak araştırmanın web sitesindedir. Bkz. <http://www.ucl.ac.uk/why-we-post>

¹⁵ Küreselleşme ve etnografiye dair temel bir çalışma için bkz. Appadurai A (1996). *Modernity at Large: The Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

¹⁶ “Kullanıcı türevli içerikler” (user-generated content) oluşturma mecrası olarak sosyal medya bağlamında “kullanıcı”.

¹⁷ Wilson B (2006). Ethnography, the Internet, and Youth Culture: Strategies for Examining Social Resistance and ‘online–offline’ Relationships. *Canadian Journal of Education*. 29(1): 307–46; Boellstorff T (2010). A Typology of Ethnographic Scales for Virtual Worlds. W S Bainbridge (ed.). *Online Worlds: Convergence of the Real and the Virtual*. London: Springer. 123–33; Hine C (2015). *Ethnography of the Internet*. London: Bloomsbury.

¹⁸ *Moment Dergi’de “Bu Kadar Etnografi Yeter”* adı ile Türkçe çevirisi 2017’de yayınlanmıştır. Makalede Türkçe versiyonundan yararlanıldığı için referanslarda 2017 yılı kullanılmaktadır.

¹⁹ Tayfun Atay'ın bir antropolog gözüyle popüler kültüre dair tartışmaları (örn. Atay, 2012), saha araştırması içermeseler de, Türkiye'de antropolojik bakışın medya ile ilişkilmesi açısından önemlidir.

²⁰ Çalışma "Türkiye akademisinin gündeminde medya etnografisi nasıl yer buldu?" temel sorusu üzerine kurulu olduğu için Türkiye'deki akademik dergilerle sınırlı bir değerlendirme söz konusudur. Öte yandan, çalışmalarını yurtdışında sürdüren ve farklı dillerde yayınlar yapan Türkiyeli akademisyenlerin etnografi tartışmalarına dair katkıları bu makalenin kapsamı dışında olmakla birlikte oldukça önemlidir. Ece Algan'ın (2003, 2009) izleyici araştırmalarında etnografik yöntemin kullanılmasına dair çalışmaları örnek verilebilir.

²¹ *Google Scholar*'ın gelişmiş arama seçeneklerinde "alıntılar dâhil" seçeneği işaretlendiğinde, makalelerin referans gösterdiği kitap vb. çalışmalar da arama sonuçlarında listelenir. Böylece dijital ortamda yer almayan çalışmalara da aramalarda ulaşılabilir.

²² Görsel antropoloji alanındaki tezlerin iletişim bilimleri ve güzel sanatlar alanlarında yazıldığı görülmektedir. Antropoloji Anabilim Dalı'nda yazılmış, medya etnografisi kategorisine dâhil edilebilecek ve YÖK Ulusal Tez Merkezi'nden ulaşılabilen tek çalışma için bkz. Hülya Doğan (2012). *Şiddeti Görünür ve Meşru Kılan Görsel Kültürün Antropolojisi: Arka Sokaklar Dizisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı.

²³ Pink S (2007). *Visual Interventions: Applied Visual Anthropology*. London: Berghahn Books.

Kaynakça

Abu-Lughod L (1997). The Interpretation of Culture(s) After Television. *Representations*. No. 59. s. 109-134.

Agar M H (1980). *The Professional Stranger: An Informal Introduction to Ethnography*. New York: Academic Press.

Alasuutari P (1999). *Rethinking The Media Audience*. London: Sage.

Algan E (2009). What of Ethnography? Television & New Media. *Television and Media*. 20(10) 7-9.

Algan E (2003). The Problem of Textuality in Ethnographic Audience Research: Lessons Learned in Southeast Turkey. İçinde: M. Kraidy and P. Murphy (Eds.). *Global Media Studies: Ethnographic Perspectives*. New York: Routledge. 23-39.

- Allen S (1994). *Media Anthropology*. London: Bergin&Garvey.
- Anderson B (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Ang I ([1982] 1991). *Watching Dallas: Soap Opera and The Melodramatic Imagination*. Londra & New York: Routledge.
- Appadurai A (1991). Global Ethnoscapes: Notes and Queries for a Transnational Anthropology. İçinde: R Fox (Ed.). *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. New Mexico: School of American Research Press. 191–210.
- Armbrust W (2004). The Ethnography of Media. *Anthropological Quarterly*. Vol. 77. No. 4 s. 819-825.
- Askew K ve Wilk R A (2002). *The Anthropology of Media*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Atay T (2012). *Çin İşi Japon İşi. Cinsiyet ve Cinsellik Üzerine Antropolojik Değıniler*. İstanbul: İletişim.
- Aydın S ve Erdal Y S (2007). *Antropoloji*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Beaulieu A (2017). Vectors for Fieldwork: Computational Thinking and New Modes of Ethnography. Hjorth L vd (ed.) *The Routledge Companion To Digital Ethnography*. London: Routledge.
- Binark M (2015). *Yeni Medya Araştırmalarında Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. İstanbul: Ayrıntı.
- Binark M (2007). *Yeni Medya Çalışmaları*. Ankara: Dipnot.
- Binark M (1999). *Enformasyon Teknolojilerinin Toplumsal Cinsiyete Bağlı Kullanımı: Japonya ve Türkiye Örneği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Binark M (1992). *Televizyon Gündüz Serialeri ve Etkin Kadın İzlerkitle*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Boyer D (2012). From Media Anthropology to the Anthropology of Mediation. İçinde: R Fardon (ed.). *The ASA Handbook of Social Anthropology*. CA: Sage. 383– 392.
- Boyle J S (1994). Styles of Ethnography. İçinde: J M Morse (ed.) *Critical Issues in Qualitative Research Methods*. London: Sage.
- Braidotti R (2017). *Göçebe Özneler*. Ö Karakaş (çev.). İstanbul: Kolektif Kitap.

- Byerly C M & Ross K (2006). *Women and Media*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Cangöz İ vd. (2009). Telegörsel Forumlarda Kadın: Kentli Yoksul Kadın, Kamusal Forumları Nasıl Algılıyor? İçinde: N. Türkoğlu ve S. T. Alayoğlu (ed.) *Kararlar 2009: Medya ve Kültür*. İstanbul: Urban. 253-267.
- Ergül H vd. (2012). *Medya Ne ki Her Şey Yalan*. İstanbul: İletişim.
- Clifford J (1992). Travelling Cultures. İçinde: L Grossberg vd. (eds.). *Cultural Studies*. London: Routledge. 96-116.
- Çaylı Rahte E ve Ergül H (2017). Etnografi. *Moment Dergi*. 4(1).
- Çaylı Rahte E (2017a). Medya ve Kültürün Küresel Akışı: Türk Dizilerinin Kosova'da Alınması. *Milli Folklor*. 29 (114). 66-78.
- Çaylı Rahte E (2017b). The Good, The Bad and the Ethnography: An Interview With Daniel Miller. *Moment Dergi*. 4(1). 14-18.
- Çaylı Rahte E (2013). Gündüz Kuşağı Televizyonunun Etnografik Analizi: Bir İntrospektif Çalışması. İçinde: H Ergül (der.). *Sahanın Sesleri: İletişim Araştırmalarında Etnografik Yöntem*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları. 51-81.
- Çaylı Rahte E (2009). *Kamusallık, Mahremiyet ve Medya: 'Kadın Tartışma Programları' Üzerine Etnografik Bir Araştırma*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- De Certeau M (1984). *The Practice of Everyday Life*. Steven Rendall (Çev.). Berkeley: University of California Press.
- Doğan H (2013). Antropolojinin Görseli Yeniden ve Yeniden Keşfi: Görsel Antropoloji. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*. Sayı 36 / Bahar. 74-85.
- Depeli G (2014). Etnografik Filmden Sosyal Bilimlere: Bir Bilgi Formu Olarak Görsellik. *Akdeniz İletişim*. Sayı. 22. 24-40.
- Depeli G (2009). *Almanyalı Türklerde Evlilik Törenlerinin Dönüşümü: Kültürel Bellek, Aidiyet ve Kimlik*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdemir A (2011). Alevi Nettaşlar: İnternet'te Folklor ve Antropoloji'nin Sınırlarını Zorlamak. *Halkbilim*. Sayı 14. İlkbahar. 58-61.
- Erdoğan N (2001). Üç Seyirci: Popüler Eğlence Biçimlerinin Alınması Üzerine Notlar. *Doğu Batı*. Sayı: 15. 117-127.

Erdoğan N (1989). *Seyirci ve Bir Anlamlama Süreci Olarak Sinema*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erginer G (1982). Halkbilimde Görüntü Belgesi Olarak Akarfilmin Kullanılması. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S.1-2, s.129-151.

Ergül H (2013). *Sahanın Sesleri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Erkonan Ş (2014). Aile Fotoğrafları: Aile Belleğinin Kurgulanmasında Fotoğrafın Rolünü Etnografik Yöntemle İncelemek. *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*. 2: 122-147.

Ernek Alan A (2007). Etnografik Veri İçeren Belgesel Filmlere Türkiye'den Üç Örnek. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 29, 27-49.

Fiske J (1987). *Television Culture*. London: Routledge.

Gauntlett D (2007). *Creative Explorations*. London: Routledge.

Geertz C (1988) *Works and Lives: The Anthropologist as Author*. Stanford: Stanford University Press.

Geertz C ([1973] 2010). *Kültürlerin Yorumlanması*. Ankara: Dost.

Gürcüm B ve Arslan P (2016). Etnografik Araştırmalar ve Tekstil Tasarımı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 9(43). 1047-1057.

Hall S ([1973] 1999). Encoding, Decoding. İçinde: Simon During (Ed.). *Cultural Studies Reader*. London: Routledge. 508-517.

Hammersley M ve Atkinson P (1983). *Ethnography: Principles in Practice*. London: Tavistock.

Hannerz U (2007). Cosmopolitanism. İçinde: D Nugent ve J Vincent (eds). *A Companion to the Anthropology of Politics*. London: Blackwell.

Hannerz U (1992) The Global Ecumene as a Network of Networks. İçinde: A Kuper (ed.). *Conceptualizing Society*. London: Routledge. 34-56.

Hine C (2017). From Virtual Ethnography to the Embedded, Embodied, Everyday Internet. İçinde: Hjorth L vd (ed.) *The Routledge Companion To Digital Ethnography*. London: Routledge.

Hughes C C (1992) 'Ethnography' What's in a word: Process' Product Promise?' *Qualitative Health Research* 2(4). 439-50.

Ingold T (2017) Bu Kadar Etnografi Yeter. *Moment*. 4 (1). 173-188.

Jones Holman S (2005). Autoethnography: Making The Personal Political. İçinde: N K Denzin ve Y S Lincoln (eds.) *Sage Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks: SAGE Publications, 763-791.

Kaptan Y (2016). Reklamcılık Çalışmalarında Medya Etnografisinin Önemi: Çok Alanlı Etnografiler. *Selçuk İletişim*, 9 (3): 162-177.

Karabağ Sarı Ç (2012). *12 Eylül Filmlerinin Üniversiteli Gençler Tarafından Alınlanması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karagöz E (2016). Antropolojiden Medya Antropolojisine Geçişte Kavramsal Çerçeve. *KOSBED*. 32. 15-34.

Kaya Mutlu D (2002). *Yeşilçam in Letters: A "Cinema Event" in 1960s Turkey from the Perspective of an Audience Discourse*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi İktisat ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kejanlıoğlu B ve Timisi N (1993). Talk Show ve Alımlama: Bir Örnek olay olarak 'Laf Lafı Açıyor'. *A.Ü. İLEF Yıllık '92*: 329-372.

Kellner D (2011). Cultural Studies, Multiculturalism, and Media Culture. İçinde: G. Dines ve J. M. Humez. *Gender, Race, and Class in Media: A Critical Reader*. London: Sage. 7-19.

Kellner D (1995). *Media Culture: Cultural Studies, Identity and Politics Between the Modern and the Post-modern*. London: Routledge.

Kılıçbay B (2005). *Türkiye'de Gerçeklik Televizyonu ve Yeni Televizyon Kültürü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koçer S (2015). I Flew You Stayed As an Example of Domestic Ethnography. *Moment Dergi*. 2 (1): 338-346

Kutlu M (2005). Anadolu'nun Kültürel Yapısı ve Görsel Antropoloji. Kastamonu: *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, Merkez ve Taşra Folklor Araştırmaları Semineri*.

Lindlof T R ve Milton J S (1998). Media Ethnography in Virtual Space: Strategies, Limits, and Possibilities. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*. 42:2, 170-189.

Marcus G (1995). Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology* 24: 95–117.

Marcus G and Fischer M (1986). *Anthropology as Cultural Critique: An Experimental Moment in the Human Sciences*. Chicago: University of Chicago Press.

Mattelart T (2011). Media, Migrations and Transnational Cultures. *Media Perspectives for the 21st Century*. S Papathanassopoulos (ed.) London: Routledge.

Miller D ve Slater D (2000). *The Internet: An Ethnographic Approach*. Oxford: Berg.

Morley D ve Brundson C ([1980]1999). *The Nationwide Audience*. London & NY: Routledge.

Morley D (1992). *Television, Audiences, and Cultural Studies*. London & NY: Routledge.

Murdock G ve Pink S (2015). Picturing Practices: Visual Anthropology and Media Ethnography. E. Rothenbuhler ve M. Coman. *Media Anthropology*. London: Sage.

Mutlu E (1998). *İletişim Sözlüğü*. Ankara: Ark.

Mutlu E (2001). Popüler Kültürü Eleştirmek. *Doğu-Batı*. 15: 9-41.

Nahya Z N (2007). E-köylülük: Bir Siber-Etnografi Örneği *Halkbilim Dergisi*. 21:17-24.

Nightingale V (2012). Media Ethnography and the Disappearance of Communication Theory. *Media International Australia*. 145. 94–102.

Nightingale V (1993). What's "Ethnographic" about Ethnographic Audience Research. İçinde: G. Turner. *Nation Culture Text*. 164-179.

Orhon E N (2006). Görüntü ve Etnografik Anlatım. İçinde: N. Türkoğlu. *Medya Okuryazarlığı*. İstanbul: I. Uluslararası Medya Okuryazarlığı Konferansı Bildiri Kitabı.

Özbudun S (2003). Clifford Geertz. K. Emiroğlu ve S. Aydın. *Antropoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat. 326-329.

Özçetin B (2010). Kullanımlar ve Doyumlar'dan İzlerkitle Sosyolojisine: Türkiye'de İzlerkitle Çalışmaları. *İletişim Araştırmaları*. 8(2): 9-37.

Özdamar Akarçay G (2013). Etnografların Alanda Fotoğrafi Kullanma Deneyimleri ve Çalışma Pratikleri Üzerine Bir Etnografik Çalışma *AÜDTCF Antropoloji Dergisi*, Aralık. 83-128.

Özsoy A (2011). *Televizyon ve İzleyici: Türkiye'de Dönüşen Televizyon Kültürü ve İzleyici*. Ankara: Ütopya.

Perkins T (2000) Who (and what) is It For?. C Gledhill ve L Williams (eds.). *Reinventing Film Studies*. New York: Oxford University Press. 76-95.

Peterson M A (2003). *Anthropology and Mass Communication. Media and Myth in the New Millennium*. Oxford: Berghahn Books.

- Peterson M A (2009). Response to John Postill. *Social Anthropology*. 17(3). 337-340.
- Pink Sarah (2013). *Doing Visual Ethnography*. London: Sage.
- Postill J (2017a). The Diachronic Ethnography of Media: From Social Changing to Actual Social Changes. *Moment*.4(1). 19-43.
- Postill J (2017b). Remote Ethnography: Studying Culture from Afar. İçinde: Hjorth, Larissa vd (ed.) *The Routledge Companion To Digital Ethnography*. London: Routledge.
- Postill J ve Pink S (2012). Social Media Ethnography: The Digital Researcher in a Messy Web. *Media International Australia*. 145 (1). 123-134.
- Postill J (2009). What is the Point of Media Anthropology? *Social Anthropology*. 17(3). 334-344.
- Radway J (1984). *Reading the Romance: Women, Patriarchy, and Popular Literature*. Chapel Hill, NC ve Londra: University of North Carolina Press.
- Rothenbuhler E W (2008). Media Anthropology as a Field of Interdisciplinary Contact. *media-anthropology.net*
- Rothenbuhler E ve Coman M (2005). *Media Anthropology*. London: Sage.
- Saka E (2014). Türkiye’de Yeni Medya Etnografisi Yapmak. İçinde: R. Aras (ed.). *Sınırları Aşmak: Türkiye’de Sosyo-Kültürel Antropoloji ve Disiplinlerarası Yaklaşımlar*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Saybaşıllı N (2017). *Sanat Sahada: Görsel Kültür Çalışmalarında Etnografik Bilgi*. İstanbul. Metis.
- Spitulnik D (1993). Anthropology and Mass Media. *Annual Review of Anthropology*. Vol. 22. s. 293-315.
- Staiger J (2005). *Media Reception Studies*. New York & London: New York University Press.
- Stevenson N ([1995] 2008). *Medya Kültürleri*. İçinde: G Orhon ve B E Aksoy (çev.). Ütopya.
- Türkoğlu N (2011). Toplumsal Dönüşüm ve Medya: Televizyona Karşı Doğa. *Kültür ve İletişim Dergisi*. 14 (1).
- Türkoğlu N (2009). Medya ve İletişim Çalışmalarının İçerisi Dışarı. İçinde: D Hattatoğlu ve G Ertuğrul (der.). *Méthodos: Kuram ve Yöntem Kenarından*. İstanbul: Anahtar. 281-296.

Türkoğlu N (1988). *Toplumsal Değişimde TV İzleyiciliği: TV İzleyen ve İzlemeyen İki Köyde Karşılaştırmalı Alan Araştırması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ünal S (2005). *Türkiye’de Üniversite Gençliğinin Cep Telefonu Kullanma Pratikleri: Ankara Ölçeğinde Etnografik Alan Çalışması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Varnalı K (2012). *Dijital Kabilelerin İzinde Sosyal Medyada Netnografik Araştırmalar*. İstanbul: Mediacat.

Werner O ve Schoepfle G M (1987). *Systematic Fieldwork*. CA: Sage.

Ek. 1. İncelenen Makaleler

Akbulut H (2014). Sinemaya Gitmek ve Seyir: Bir Sözlü Tarih Çalışması. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 1-16.

Biçer S ve Ertan T (2017). Arafta Kalan Gençlik: Arsız Bela Hayranları Üzerine Etnografik Bir Çalışma. *Ekurgu*, 25(3), 96-119.

Çaylı Rahte E (2016). Medya ve Kültürün Küresel Akışı: Türk Dizilerinin Kosova’da Alınlanması. *Millî Folklor*, (29)114, 66-78.

Demir M (2017). Gelenek ve Modernite Bağlamında Bir Halk Müziği Topluluğu Olarak Yurttan Sesler. *Turkish Studies*, 12(21), 207-224.

Durna T ve Durna N (2015). Taşranın Facebook İle İmtihanı: Bir Akdeniz Köyünde Etnografik Keşif Çalışması. *Folklor/Edebiyat*, 21(83), 99-124.

Gündoğdu G (2017). Medikal/Estetik Televizyon Programlarının Muhafazakâr Kadın İzleyici Alımlamasına Yönelik Bir Etnografik Çalışma. *Intermedia International E-Journal*, 4(7), 303-316.

Gürçayır Teke S (2014) Dönüşen Anneliğe Yönelik Netnografik Bir Analiz: Blogger Anneler. *Milli Folklor*, 26(103), 32-47.

Kaplan A (2007). Etnografik Müzik Araştırması. *Karadeniz Araştırmaları*, 12, 113-126.

Özalp H K (2018). Sanat Eğitimi Alan Öğrencilerin İmge Çözümleme ve Uygulamada Görsel Kültür Algılarının Belirlenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7)2, 703-727.

Özsoy A (2010). Türkiye’de Kentli Çekirdek Ailelerin Medya Okuryazarı Olabilirliği Üzerine Bir Alan Araştırması. *Erciyes İletişim*, 1(3), 47-58.

Sağır A (2013). Bir Ölüm Sosyolojisi Denemesi Bağlamında İktisadi Hayata Mezarlıklardan Bakmak: Safranbolu Örneği. *Turkish Studies*, 8(12), 1095-115.

Sezgin A A (2016). Türkiye’de Instagram Fenomenleri: Sosyal Paylaşım Ağlarında İnşa Edilen Yaşamların Kültürel Analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 2144-2150.

Şeker T (2009). 5n1k Haber Programının Alımlama Analizi. *Selçuk İletişim*, 5(4), 105-117.

Ünlü F (2018). Orta Yaş Üstü Bireylerde Sosyal Medya Bağımlılığı ve Sosyal İzolasyon. *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (1), 161-172.

Yanardağoğlu E (2015). Yeni Medya ve Kullanıcı Türevli İçerik: Dokuz8haber Sitesi Örneğinde Yurttaş Gazeteciliği Üzerine Etnografik Bir İnceleme. *Folklor/Edebiyat*, 83, 251-269.

Yurdam S (2018). Alan Olarak Dijital Oyun, Çocuk Eyleyiciler ve Tahakküm: Clash Of Clans Oyunu Üzerine Bir İnceleme. *Intermedia International E-Journal*, 5(8), 66-87.

Yeni Türkiye’de İktisadi Bunalım: Küresel Gelişmeler, Türkiye’ye Yansımaları¹

Ebru Voyvoda, ODTÜ İktisadi ve İdari Birimler Fakültesi İktisat Bölümü,
e-posta: voyvoda@metu.edu.tr

Türkiye ekonomisi için derinleşmekte olan krizin adım adım tüm iktisadi göstergelere yansıdığı ve açıkça hissedilmeye başladığı bir dönemden geçiyoruz. 2018 bahar aylarından bu yana, özellikle ABD ile ilişkilerdeki ‘kritik’ dönemeçlere bağlı olarak sıçramalar göstererek artan ve son dönemde büyük oynaklık ile seyreden Dolar döviz kuru, iktisadi her karar vericinin göz önünde bulundurduğu ve yakından takip ettiği ‘güncel’ değişken olarak öne çıksa da, ekonominin sürüklendiği yapısal krizin ve çöküntünün boyutları 2018 sonuna doğru sanayi üretimi, işsizlik, ödemeler dengesi ve nihayet büyüme göstergelerine de yansımış durumda. Sanayi üretim artış hızında 2017’de başlayan düşüş eğiliminin 2018’de devam etmesi, Eylül 2018’de bir önceki yılın aynı ayına göre % 2.7’lik bir azalma kaydedilmesi ile kendini gösteriyor.² Aynı dönemde dinamik ekonomi ve büyüme açısından kritik imalat sanayiinde ‘daralma’ % 3.2, ihracat performansı açısından kritik orta-düşük ve orta-yüksek teknoloji sektörlerindeki ‘daralma’ ise sırası ile % 7.3 ve % 4.0 düzeyinde gerçekleşmiş.

Bu gelişmelere paralel olarak, en son Ağustos 2018 için yayınlanan işgücü istatistikleri, 2017 yılının Ağustos ayında % 10.6 olarak açıklanan işsizlik oranının % 11.1’e yükseldiğini, 15-24 yaş arası genç işsizlik oranının ise %20.8’e ulaştığını ortaya koyuyor. Ekonominin büyüme dinamiklerinin kritik şekilde bağımlı olduğu sermaye hareketlerindeki değişimi ve bu değişimin alt-kırılmalarını ise ödemeler dengesi istatistiklerinden takip edebiliyoruz. Ödemeler dengesi finans hesabı 2018 Mayıs ayından bu yana (Temmuz 2018’deki yaklaşık 1.4 milyar Dolar artı (+) haricinde) eksi değerler ile ‘açık’ vermekte, alt kalemler itibarıyla de net çıkışlara işaret etmektedir. Ocak-Eylül 2018 dönemi için -29.9 milyar Dolar düzeyinde gerçekleşen cari işlemler dengesine karşılık, ödemeler dengesi finans hesabı da -4.3 milyar Dolar’lık denge ile açık kaydetmiştir. 2018 yılının büyük bir bölümünde sermaye hareketleri ekonominin toplam döviz açığını artıracak yönde oluşmuştur. Ağustos ayında 1.9 ve 2018 Eylül ayında 1.8 milyar Dolar olarak kaydedilen cari işlemler fazlaları ise büyüme dinamiklerini kaybedip cılızlaşmış, küçülmekte olan bir ekonominin sinyallerini vermektedir.

Elbette ekonominin içinden geçtiği bu 'kriz' süreci, küresel kapitalizmin bu dönemdeki dinamiklerinden, küresel politikalardan ve ekonominin bu dinamikler ve politikalara 'eklemlenme' ilişkilerinden bağımsız değildir. Bu yazı kısaca, Türkiye ekonomisinin derinleşen krizinin küresel ekonomi için nasıl bir gelecek öngörüsü altında yaşanıyor/yaşanacak olduğunun üzerinde durmak ve bununla birlikte özellikle 2008 küresel krizinin ardından geçen on yılda, küresel ekonominin içinden geçtiği süreci hatırlayarak; bu sürecin Türkiye ekonomisinin büyüme dinamiklerini, risk ve kırılganlık birikimini nasıl şekillendirdiğini vurgulamak amacındadır.

2008 Finansal Krizinin Ardından: 10 Yıl Sonra

Uluslararası Para Fonu (IMF), Ekim 2018'de yayımladığı Dünya Ekonomik Görünümü (World Economic Outlook) ve Küresel Finansal İstikrar (Global Financial Stability) raporlarında dünya ekonomileri için 2018 yılı ve sonrası için vurguladığı risk ve kırılganlık göstergeleri arasında özellikle,

- pek çok ülke için ekonomik büyümenin zayıflaması; özellikle İngiltere, Arjantin, Brezilya, Türkiye gibi ülkeler için büyüme oranlarındaki düşüşlerin ciddi boyutlara ulaşabileceği endişesi,
- dinamiğini kaybetmiş, zayıflayan dünya ticareti,
- artan, ve bazı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için endişe verici boyutlara ulaşmış kamu ve özel sektör borçluluğu

gibi gelişmeleri vurgulamaktadır. Bu gelişmeler ışığında ise ülkelerin karşılaşabileceği ulusal ve uluslararası politika güçlükleri arasında da,

- gelişmiş ekonomilerde sürmekte olan, reel ücret artışlarının zayıflaması veya azalması eğilimi ile ortaya çıkan ve eğilimin devam etmesi halinde derinleşebilecek potansiyel ekonomik/siyasi sonuçlar,
- ticaret savaşlarının devam etmesi durumunda oluşabilecek uluslararası gerilimler,
- özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler arasında ortaya çıkmış olan politika asimetrisinin (ki burada ABD Merkez Bankası FED'in faiz artırmaya devam etmesi ve bu artış hızının beklenenden hızlı olabileceği olasılığı önemli bir rol oynamaktadır) gelişmekte olan ekonomilerde yaratabileceği yüksek oynaklık ve böylece açığa çıkabilecek ciddi kırılganlıklar

özellikle vurgulanan noktalardır.

Böylece IMF, 2008 küresel krizinin ardından özellikle gelişmiş ülke merkez bankalarının³ yürürlüğe konan olağanüstü parasal genişleme politikalarının sonlanması ('parasal normalleşme') sürecinin hızına bağlı olarak ortaya çıkabilecek riskler ve kırılganlıklar üzerine bir tür "uyaran" pozisyonu almış görünmektedir. Gerçek şu ki, 2008 küresel krizi ve dibe çöküşün ardından geçen on yılda küresel kapitalizm yeni bir 'genişleme' dalgası içerisine girmiş ve bu kez bu genişleme dalgası, önce ABD merkez bankası FED (Federal Reserve), ardından diğer merkez ekonomiler (İngiltere, Avrupa, Japonya) merkez bankalarının yürütülen parasal genişleme politikaları aracılığı ile tetiklenmiş ve sürdürülmüştür. 2008-sonrası dönemde bu dört merkez bankasının küresel piyasalara sürdüğü para miktarı 10 trilyon doları aştı. Bu olağanüstü parasal genişleme politikaları, son on yılda küresel ekonomide aşırı borç yükü artışı ve aşırı yükselmiş finansal varlık fiyatlarına yol açmış ve bu süreç gerek ülkeler arası gerekse ülke-içi önemli dengesizlikler ve eşitsizlikler biriktirilmesine neden olmuştur.

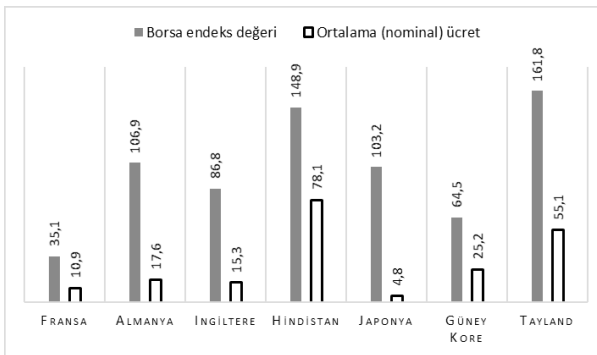
Yine aynı dönemde yayımlanan Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) Ticaret ve Kalkınma Raporu (Trade and Development Report) son on yılda merkez bankalarının 'miktar genişlemesi' (quantitative easing) altında küresel ekonomiye akıttığı trilyonlarca doların, bu politikalardan 'beklenen'in aksine ulusal ekonomilerde reel yatırım ve reel büyümeye dönüşmediğini vurgulamaktadır. Dünya ekonomileri, 2008 küresel kriz sonrası dönemde kriz öncesindeki büyüme oranlarına dönmekten oldukça uzaktır. Özellikle gelişmiş ekonomilerde yaşanmakta olan üretkenlik artışlarındaki zayıflama, süreklilik gösteren yüksek işsizlik oranları, durgunlaşan reel ücretler ile yeni bir 'normal' durum ortaya çıkmakta ve bu 'yeni normal' bir tür 'sürekli durgunluk' (secular stagnation) halini tanımlamaktadır. 2008 küresel krizi sonrası dönemde küresel ekonomik sisteme aktarılan trilyonlarca dolar, finansal varlık piyasalarında aşırı büyümeyi, finansal spekülasyon hareketlerinde genişlemeyi ve borç birikimini fonlamış görünmektedir. Bir gösterge olarak bu olağanüstü parasal genişleme sürecinde son derece kârlı hale gelen gölge bankacılığın (shadow banking) hacmi, küresel hâsılanın yaklaşık 2 katı düzeyinde 160 trilyon Dolar'a çıkmıştır. Küresel borç stok düzeyi ise, küresel hâsılanın yaklaşık 3 katı düzeyine (250 trilyon Dolar) yükselmiştir (UNCTAD, 2018).

Aşırı bol ve ucuz likidite bir yandan sermayenin maliyetini düşürerek, artık oldukça 'karmaşıklaşmış' finansal piyasalarda finansal spekülasyonların kazanç olasılıklarını artırmakta, böylelikle küresel ekonominin farklı coğrafyalarında varlık piyasalarında 'değerlenme' ve fiyat artışlarına yol açmaktadır. Artan fiyatlar finansal getiri beklentisini garanti altına alırken finansal piyasaların da giderek 'genişlemesini' sağlamaktadır. Diğer yandan ucuz ve bol likidite, ulusal ekonomilerde, özellikle bankacılık sistemi aracılığı ile kredi piyasalarını

fonlamakta, kredi genişlemesine ve borçluluğun artmasına yol açmaktadır. Reel yatırımlar ve reel büyümeye aktarılmayan kredi ise yine finansal piyasalara dönmekte ve bu 'genişleyici çevrim'in devam etmesinin bir başka aracı olarak işlev görmektedir. UNCTAD (2018)'e göre bu 'finansal çılgınlık' (financial euphoria) sürecinin ulaştığı noktada FED'in aldığı faiz artış kararının ardında ABD ekonomisindeki 'iyileşme'den çok, 'daha geç olmadan' küresel ekonomide birikmiş riskler ve kırılganlıkların yaratacağı maliyeti azaltma endişesi bulunmaktadır.

Elbette bu yeni 'finansallaşma' süreci, küreselleşme döneminin biriktirdiği eşitsizlikleri daha da keskinleştiren bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde artan eşitsizliklerin nitelik ve boyutlarına bir gösterge olarak Şekil 1, farklı ekonomiler için 2009-15 döneminde (birikimli olarak) hisse senetlerindeki ortalama değer artışına (hisse senedi piyasası endeks değeri artış oranı) karşılık ortalama (nominal) ücret artış oranını vermektedir. Böylece, bu dönemde finansal kazançlar karşısında reel ekonominin yarattığı ücret kazançlarındaki erimenin boyutları da ortaya çıkmaktadır. Şekil bir yönü ile de 2008 küresel krizi ile sonuçlanan 2000-7 küresel genişleme döneminin biriktirdiği eşitsizlikleri anımsatmakta, bu eşitsizliklerin kapitalizmin bu yeni genişleme döneminde bir kez daha 'tetiklenmiş' olduğu izlenimini vermektedir. 2000-7 arasında, merkez ekonomilerde % 57.5'den % 55.0'e; çevre ekonomilerde ise % 53.0'den % 49.5'e düşmüş olan toplam gelirden ücret payı 2009- sonrası dönemde gelişmiş merkez ekonomilerde azalmaya devam etmektedir. Çevre ekonomilerde gözlemlenen yerinde seyredişler ve cılız artışlar ise bu ülkelerde emeği ile geçinenlere işsizlikte artış ve uzun çalışma saatleri olarak yansımaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), küresel ücret artışlarının 2008'den bu yana en düşük düzeyde olduğuna dikkat çekmektedir.⁴

Şekil 1. Hisse Senetlerindeki Ortalama Değer Artış Oranı ve Ortalama (Nominal) Ücret Artış Oranı (2009-15, birikimli %)

Kaynak: UNCTAD (2018), Şekil 1.8.

Türkiye'ye Yansımalar, Kırılganlıklar

2008 sonrasındaki parasal genişleme politikaları sonucunda yaratılan fonların önemli bir kısmı çevre ekonomilere yöneldi ve bu ekonomilerde (yeniden) olağanüstü hacimde yabancı sermaye girişlerine yol açtı. Bu süreç, Türkiye gibi kronik dış açıklar ile büyüyen, dolayısı ile büyüme dinamikleri yabancı sermaye hareketlerine son derece bağımlı olan bir ekonomide kısa dönemde olumlu etkiye yol açmış ve ekonomide 2009'daki küçülmenin ardından yeniden görece yüksek büyüme oranları yakalanmasını sağlamıştır. Merkez ekonomilerde sıfıra yakın düşük faizler, diğer çevre ekonomilerinin olduğu gibi Türkiye ekonomisinin de ucuz kredi olanaklarından yararlanmasını sağlamıştır. Böylelikle sermaye girişleri, bir yandan finansal piyasalar ve özellikle gayrimenkul piyasalarında hızlı genişlemeye yol açarken, bir yandan da artan kredi ve borçlanma olanaklarına bağlı olarak da iç talepteki artışlar ile büyümenin sürdürülebilirliğini sağlamıştır.

Bu dönemde dış borçlanma özellikle finans dışı şirketler kesimi tarafından sürdürüldü. Böylece Türkiye ekonomisi bir yandan ithalat bağımlılığı artan ve sürekli dış kaynak gereksinimi içerisinde bir ekonomi konumuna gelirken, artan ithalat, tüketim talebi ve uzun dönemde ekonominin büyüme dinamiklerini yüklenmekten uzak inşaat gibi sektörlerde genişlemeyi tetikledi. Sanayisizleşen ve uzun dönemli büyüme süreçlerini besleyebilecek, üretkenlik artışları açısından dinamik sektörünü kaybetmekte olan Türkiye ekonomisi de, artan ve 460 milyar Dolar'a ulaşan dış borcu ile gelişmekte olan ekonomiler içerisindeki en kırılgan ekonomilerden biri konumuna geldi.

2014 yılında FED'in faiz artırım sürecine gireceğini açıklaması ve bu politikanın hayata geçirilmeye başlaması ile yavaşlayan ve nihayet 2018'de tersine dönmeye başlayan sermaye girişleri bu kırılganlıkları açığa çıkaran dinamiklerin tetikleyicisi, 2018'in son ayları için beklenen ekonomik daralma ve belki de uzun dönemli resesyonun habercisidir.

'Buradan nereye gideceğiz' sorusunun cevabını ise bir önceki sayıda, Güngen (2018) tartışmaya açmıştır⁵.

Sonnotlar

¹ Bu yazı, Eğitim-Sen Ankara 5 No.'lu Üniversiteler Şubesi ve Mülkiyeliler Birliği'nce 13 Ekim 2018'de Ankara'da, 2018-19 Akademik Yıl Açılışı kapsamında düzenlenen 'Yeni Türkiye'de Bunalım' başlıklı panelde yaptığım sunumun bir özettir. 2018-19 Akademik Yıl Açılışı etkinliğine davet ettikleri için Eğitim-Sen Ankara 5 No.'lu Üniversiteler Şubesi ve Mülkiyeliler Birliği'ne teşekkürlerimi sunarım.

² TÜİK, takvim etkilerinden arındırılmış Sanayi Üretim Endeksi.

³ Aralık 2008'den 2015'e kadar FED ile birlikte İngiltere, Avrupa ve Japonya merkez bankları.

⁴ ILO (2018), Küresel Ücret Raporu (Global Wage Report, 2018-19).

⁵ Güngen A R (2018) Türkiye'nin 2018 Krizi: Nereden Nereye? *Mülkiye Dergisi*, 42(3), 449-452.

Toplumsal Bunalım

Banu Yılmaz, Psikolog, e-posta: bnylmz@gmail.com

Psikolojinin penceresinden toplumsal bunalım, kitlesel olarak yaşanan travmatik olayların toplum ve toplumu oluşturan bireyler üzerindeki etkisi olarak tanımlanabilir. Toplumsal travmalar, kayıp, fiziksel ve psikolojik hasar ve acıya neden olan katastrofik bir olayla başlayan bir sürece bağlı olarak gelişen ve belli bir grup ve grubu oluşturan bireyler üzerinde etkisi olan olaylardır. Bu tür olayların etkisi topluluğun ve topluluğu oluşturan bireylerin öyküsünde, inançlarında ve kimliğinde kuşaklar boyu temel olan duygusal yaralar açar. Ayrıca travmatik olayların sık yaşandığı bölgelerde, toplumsal yaşam, kurumlar ve dolayısıyla da sosyal dokunun bozulması söz konusu olacaktır.

Dünya Sağlık Örgütü'nün tanısıl sınıflandırma sistemi (ICD, 2018) için önerdiği tanımlamalar, bu olayların insan eliyle gerçekleştirilen doğasını, toplumsal sonuçlarını ve kuşaklararası etkilerini vurgular:

Geniş ölçekli travmatik olaylar aileleri ve toplumu etkiler. Toplulukçu ve toplum merkezli kültürlerde bu etki daha şiddetli olabilir. Toplumsal ilişkiler, kurumlar, uygulamalar ve sosyal kaynaklardaki değişimler sosyal dokunun bozulması, kültürel yas ve kolektif travmaya neden olabilir. Örneğin, uzun dönemler boyunca zulme uğramış toplumlarda travmanın kuşaklararası geçişine ilişkin kanıtlar vardır.

Bir başka tanımlama da (Saul, 2014) toplumsal travmanın çoklu düzeyde meydana gelen daha geniş bir sosyal etki ve sosyal güven kaybı özelliğini vurgular: "Toplumun sosyal, kültürel ve fiziksel ekolojisinin birlikte yara aldığı, kişilerarası ilişkiler düzeyinde olumsuz sonuçlara neden olan travmatik olaylar"

Sonuç olarak toplumsal bunalım,

- Bağımlı, pasif, sessiz, güvensiz, kuşkucu bir toplum;
- Geleneksel yapının, kurumların ve bilinen yaşam biçiminin çökmesi;
- Sosyal normlar ve etik anlayışta bozulma

gibi görünümle ortaya çıkar.

Toplumsal bunalıma neden olan travmalar, pek çok örnekte insan hakları ihlallerinden kaynaklanır ve insan hakları ihlallerine neden olur. İnsan hakları sistematik olarak ihlal edildiğinde, bireyler, aileler, toplum ve kültür için kalıcı etkiler yaratır. Bu etkilerin ortaya çıkmasında çeşitli mekanizmalar söz konusudur:

Kişilerarası Süreçler

İnsan hakları ihlalleri, insanın bir başka insana yaptıkları nedeniyle ortaya çıktığı için insan doğasına ilişkin olumlu temel inancı bozarak psikolojik etkiler yaratır. Bu temel inancın bozulması dikkatin olumsuz kişilerarası davranışlara odaklanması, güvende hissetmeme ve bağlanma sorunları ve dolayısıyla insanlardan uzaklaşmaya neden olarak travma sonrası stres bozukluğunun kaçınma, depresyonun içe çekilme ya da öfke belirtilerine neden olabilir.

Kontrol Algısı

Kişinin kontrolünün olmadığı ya da kontrolünün kasıtlı olarak elinden alındığı travmalara çok kez maruz kalması, kontrol algısını bozarak yeterlik inancını sarsar. Bu da bir yandan sorunlar ortaya çıktığında yetersizlik algısı nedeniyle çözüm çabasına girmeyi engellerken, bir yandan da yeni stres kaynakları karşısında kırılabilirliği arttırabilir. Bu şekilde zor durumlarda içe çekilme ve kaçınmayı arttırarak depresyon ve kaygı belirtilerini ortaya çıkarabilir. Kontrol algısının bozulması aynı zamanda bozulmuş kişilerarası süreçlerle de etkileşime girerek sosyal durumlarda belirginleşen tehdit algısı nedeniyle içe çekilme ve izolasyon belirtilerini şiddetlendirebilir. Kontrolsüzlük diğer yandan hayal kırıklığı ve öfke tepkileri de doğurabilir.

Birey ve Grup Kimliği

Tekrarlayan biçimde hak ihlallerine maruz kalmak bireyin ya da grubun kimlik duygusunu sarsarak başarısızlık, yetersizlik, yabancılaşma, benliği ve geleceği üzerine kontrolü kaybetme duygularına neden olabilir. Bu şekilde birey ya da grup kimliğinin toplumda statüsünü sarsarak öz saygı ve gruba aidiyeti zedeleyebilir. Bu da sosyal, duygusal, algısal ve işlevsel boyutlarda çeşitli sorunlara yol açar.

Travma Sonrası Çevre

Kişilerarası süreç, kontrol algısı ve kimlik boyutları travma sonrası çevrede etkilidir. Örneğin, şiddete maruziyet durumunda güven duygusunun yeniden sağlanabilmesi için koşulların elverişli olması ya da güvenli ilişkiler kurulabilecek bağlamların devreye girebilmesi önemlidir. Travmanın ardından güvenliğin yeniden sağlanması, etkilenenlerin sağaltımı, faillerin cezalandırılmasına yönelik girişimlerin başlatılması gibi pek çok adım travma sonrası çevre ile ilişkili olabilir.

Travma sonrası çevreden söz edebilmenin bir koşulu, travmanın sona ermiş olmasıdır. Ancak insan eliyle kasıtlı olarak yaratılan toplumsal travmaların pek çoğu süregelen bir özelliğe sahiptir. Dolayısıyla, travma maruziyetinin geçmişte bir süreliğine yaşanıp sona erdiği düşüncesi şiddet, çatışma ve başka pek çok türden travma gündelik yaşamının bir parçası haline gelmiş olan insanların ve toplumların deneyimlerini ele almada yetersiz kalır. Bu nedenle süregiden, gerçekçi tehdit maruziyetinin psikolojik etkilerini anlamaya yönelik bir çerçeveye ve devam eden şiddet ya da çatışma ortamında yaşama gerçekliğiyle uyumlu müdahale stratejileri geliştirmeye gereksinim vardır.

Süregelen Travmatik Stresin Bağlamı

Süregelen travmatik streste tehlike ve tehdit büyük oranda faili meçhul ve öngörülemez, bir yandan da yaygın ve dayanıklıdır.

Süregelen travmatik stresin ortaya çıkması olası bağlamlardan biri, düşük yoğunluklu savaş yaşanan, ya da sivilleri de hedef alan terör saldırıları gerçekleştirilen ya da cezasız kalan baskıcı devlet uygulamaları sürdürülen çatışma bölgeleridir. Bu bağlam için ilk akla gelen örneklerden biri 35 yılı aşkın süre devam eden bir savaşın yaşandığı Güneydoğu bölgesi ya da İsrail / Filistin topraklarıdır.

Süregelen travmatik stres için ikinci yaygın bağlam kronik toplumsal şiddetin yaşandığı, çetelerin ya da mafyatik yapıların baskın olduğu ortamlardır.

Yabancı düşmanlığının hâkim olduğu ortamlar da süregelen travmatik stres olasılığını ortaya çıkarır. Yerinden edilen insanların yerleştikleri yeni bölgelerde ayrımcılığa maruz kalması süregelen travmatik stres için ciddi bir risk barındırır.

Stres Kaynaklarının Zamansal Konumu

Travmatik strese ilişkin bütün kavramsallaştırmalar, stres kaynağına maruziyetin ardından ortaya çıkan belirtileri tanımlar. Süregelen travmatik stres ise bu belirtilere ilişkin farklı bir odak belirler. Süregelen tehdit ortamlarında yaşayanlar genellikle geçmiş travmatik maruziyetler yaşamış olsalar da zihinleri birincil olarak şu anki ve gelecekteki güvenlikleriyle meşguldür. Odak bu şekilde beklenen tehlike olduğunda düşünme ne olabileceğine ilişkin fantezilerle ve bunlardan kaçınma yolları ile baskılanır. Böylece, bilikte baskın olan intrüsyonlardan çok, güvenlikle meşguliyet ön plandadır.

Özetle, süregelen travmatik streste zihin geçmişte olup bitmiş olayın işlenmesinden çok, potansiyel gelecek travmalara odaklanmış durumdadır.

Gerçek ve Algılanan ya da Hayali Tehdit Arasındaki Fark

Süreğen travmatik stresteki tanımlayıcı özelliklerden biri gelecek tehdide ilişkin gerçekçi değerlendirmedir. Terör, şiddet, çatışma, insan hakları ihlalleri gibi farklı travmaların art arda yaşandığı durumlarda ise, güvenlikle, gelecekle ilgili endişe yaşamamak olağan dışı olarak değerlendirilebilir.

Güvenli Ortamdan Mahrumiyet

Süreğen travmatik stresin ortaya çıktığı koşulların bir başka özelliği de olağan kanun ve düzenin yokluğudur. Savaş ve sivil çatışma durumlarında toplumun normal işleyişinde var olan yargılama, cezalandırma gibi işlevler ortadan kalkar. Hatta baskıcı rejimlerde şiddetin ve zulmün failleri, toplumun korunmasından sorumlu olanlardır. Bu gibi durumlarda kanun çözümün değil, sorunun bir parçasıdır.

İnsan eliyle kasıtlı olarak yaratılan toplumsal travmaların, yaşadığımız ülkede yabancı olduğumuz durumlar olmadığını; toplumsal bunalımı anlamak için, ülke tarihinde başvurulabilecek sayısız kitlesel olaydan söz edebileceğimizi biliyoruz. Ruhsal travma alanı, bu tür olayların etkilerini ele almaya yönelik çalışmalar gerçekleştirirse de, bunların daha çok bireysel etkileri anlamak üzere tasarlandığı; 'toplumsal bunalım'ı değerlendirmeyi amaçlayan çalışmaların ise görece yeni olduğunu söyleyebiliriz.

Toplumsal duygular ve bu duygularla ilişkili etmenlerin belirlenmesine yönelik olarak tasarlanan bir araştırma (Gökçe, 2018), toplumsal travmaların yarattığı 'toplumsal bunalım'ı anlamaya katkı sağlayacak bir ilk çalışma olarak değerlendirilebilir. 'Toplumsal duygu iklimi'nin psikolojik işlevselliğe etkisinin ele alındığı çalışmanın ilk aşaması, toplumsal bunalıma ilişkin aktarılan bilgilerle örtüşen bulgular ortaya koymaktadır.

Çalışmanın ilk aşamasında katılımcılara ilk olarak 'son 5 yılda gerçekleşen ve akıllarında kalan toplumsal olayların ne olduğu' sorulmuş; tümü Gezi eylemleri yanıtını verirken, ardından sırasıyla 10 Ekim, 17 Şubat ve 13 Mart saldırıları, 15 Temmuz darbe girişimi ve olağanüstü hal gelmiştir.

'Son yıllarda Türkiye'de yaşıyor olmanın hissettirdiği kolektif düzeydeki duygular'ı anlamaya yönelik soruda ağırlıklı olarak olumsuz duygular (öfke, endişe, mutsuzluk/üzüntü, korku, baskı, kırgınlık, ayrışma/kutuplaşma) ifade edilmiş olsa da umut, mutluluk ve direnç gibi olumlu duygular da verilmiştir.

'Hissettiğiniz bu duygulara neden olan etmenler' sorusuna en sık verilen yanıtlar haksızlık/adaletsizlik, öngörülemezlik, sosyal politikalardaki sorunlar, şiddet, varoluşa tehdit/baskı başlıklarında gruplanmıştır.

Katılımcıların ‘toplumda yaşayan başka insanlara karşı duyguları’nın neler olduğu sorusuna karşılık olarak verdikleri öfke, güvensizlik, kırgınlık gibi yanıtların yanı sıra, olumlu duyguların kendilerine benzer olduklarını düşündükleri kişilere karşı hissedildiği görülmüştür.

Bu duyguların ortaya çıkmasına yol açan etmenler ise dışlanma, baskı ve eşitsizlik, ekonomik güçlük, güvensizlik, ötekileştirme, boyun eğme olarak belirtilmiştir.

“Kolektif düzeydeki duyguların ve bunları ortaya çıkaran etmenlerin bireysel etkileri” için ise öfke, üzüntü, donukluk/kanıksama, direnç gibi duygular ile zihinsel meşguliyet, izolasyon isteği ve kimlik oluşumuna katkı gibi yanıtlar verilmiştir.

Görüldüğü gibi, son beş yılda gerçekleşen toplumsal olaylardan akılda kalanlar hepsi politik şiddet temelli insan eliyle kasıtlı olarak ortaya çıkarılan travmalar; bunların neden olduğu kolektif duygular da olumsuz duygulardır.

Travmatik olaylar, süreklilik algısını ve yaşamın devam ediyor olduğu duygusunun yeniden kazanılabilmesi için gerek duyulan bireysel ve toplumsal düzeydeki tüm koruyucu katmanların işleyişinde bozulma ya da engellenmelere yol açar. Dolayısıyla, insan hakları ihlalleri devam ederken de ‘toplumsal bunalım’la başa çıkmada yapılabileceklerden biri, bu koruyucu katmanları yeniden işlevsel hale getirmektir. Travmanın yaşamda yarattığı boşluk nedeniyle unutulmuş, ihmal edilen ya da anlamını yitiren içsel ve dışsal kaynakların hatırlanması ve bunlarla temas edilmesi bunun bir yoludur. Yaşananların ve kayıpların kabullenilmesi, buna ilişkin duyguların fark edilmesi, kabullenilmesi ve paylaşılması ile ‘toplumsal bunalım’ın dönüştürülmesine yönelik adımlar atılabilir.

Kaynakça

Gökçe G (2018). *Toplumsal Duygu İklimi ve Psikolojik İşlevsellik Üzerine bir İnceleme*. Yayınlanmamış doktora tezi (devam ediyor), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Saul J (2014). *Collective Trauma, Collective Healing: Promoting Community Resilience in the Aftermath of a Disaster*. New York, NY: Routledge.

World Health Organization (2018). *The ICD-11 Classification of Mental and Behavioural Disorders: Diagnostic Criteria for Research*. Geneva.

Üniversitenin Bunalımı¹

Onur Can Taştan, Göttingen Üniversitesi Sosyoloji Enstitüsü,
e-posta: onur-can.tastan@sowi.uni-goettingen.de

Benim bu oturumdaki diğer konuşmacılardan bir farkım var. Konuşacağım alan üzerine bir uzmanlığım yok. Diğer konuşmacıların hepsi, üzerine konuştukları alanda uzman ama ben bu konuda tez yazmış değilim. Öncelikle neden bu başlık üzerine konuşmak için davet edildiğimi belirtmeliyim. Bu davetin bildiğim birkaç nedeni var. İlki, 2013 yılında SBF'deki ve Hukuk Fakültesi'ndeki bazı Eğitim-Sen'li araştırma görevlileri olarak bir atf/yayın/kongre çetesiyle uğraşmak zorunda kalmış olmamız. Bunun buraya davet edilmemle olan ilişkisine daha sonra değineceğim ve 2013'te yaşadıklarımızı özetleyeceğim.

Ayrıca sendikalar ve çalışma ilişkileri üzerine çalışan bir akademisyen olarak Almanya'da yazılmakta olan bir yüksek lisans tezinin danışmanlığını yapıyorum. Türkiye'de OHAL sürecinde ve ihraçlar sonrasında üniversitelerdeki dönüşümü ve bu dönüşümün akademisyenlerin sendikal örgütlülüğüne etkilerini konu edinen bir teze danışmanlık yaptığım için söz konusu dönüşümü yakından takip ediyorum.

Son olarak, ihraç edilmiş olmamıza rağmen eski işyerlerimizle, meslektaşlarımızla temasımızı sürdürüyoruz ve hangi üniversitede ne tür dönüşümler yaşandığını takip ediyoruz. Bu takibin benim için ayrı bir anlamı var. Ben emek tarihi üzerine çalışıyorum. Derslerde “12 Eylül darbesi sonrasında Türkiye’de sendikal hareket ezilmiştir” diye anlatırız ama şu soruların cevaplarını hep merak ederdim: Darbeden sonra ve özellikle DISK’e bağlı sendikaların işyerlerindeki örgütlülüğü dağıtıldıktan sonra fabrikalarda, işyerlerinde somut olarak neler yaşandı? İşyerlerinin kendi gündelik rutininde neler değişti? O mücadeleci işçi kuşağı ne tür dönüşümler yaşadı? Maalesef, bu dönüşümün bir benzerini dışarıdan yaptığımız gözlemlerle de olsa eski işyerlerimizde gözlemlene “şans”ımız oldu. İşyerlerindeki ilişkiler nasıl dönüşüyor, kim kime karşı nasıl pozisyon alıyor ve iktidarla nasıl uzlaşıyor, kim nasıl yeni direniş biçimleri geliştirmeye çalışıyor vb. hususları gözlemlene “şans”ımız oldu. Üniversitelerde yaşanan dönüşümü yakından takip etmeye çalışan biri olmam da buraya davet edilmemin nedenlerinden biri.

Şunu hatırlatarak başlayayım. Üniversitelerde yaşanmış olan ihraçlar süreci, Eğitim-Sen üyeleri çerçevesinden bakıldığında ağırlıkla benim gibi “Bu Suça Ortak Olmayacağız” bildirgesinin imzacılarını hedef aldığı için ihraçlara dönük değerlendirmelerde imzacı olma meselesi doğal olarak tartışmaların merkezine çekildi. Ancak burada göz ardı etmememiz gereken bir husus var. Üniversitelerden ihraç edilen Eğitim-Sen üyesi akademisyenler sadece imzacı olanlar değildi. İstanbul Üniversitesi başta olmak üzere kimi üniversitelerde imzacı olmasa bile kendi işyerinde güçlü bir sendikal mücadeleyi taşıyan işyeri temsilcileri ve yöneticiler de ihraç edildi. Ayrıca, bu süreçte ihraç edilen imzacıların kendi işyerlerindeki sendikal faaliyetler içinde de aktif bir şekilde yer almış olmak gibi bir özelliği var. Esas hedef budur anlamında söyleyemiyorum elbette, fakat bu tasfiye sürecinin bir yan ürünü olarak Eğitim-Sen’in sendikal örgütlenmesi birçok üniversitede büyük bir yara aldı. Bu koşullarda 12 Eylül darbesinin çalışma ilişkilerinde yarattığı dönüşüme benzetebileceğimiz bir biçimde, üniversitelerde neoliberal programın yıllardır hedeflediği ama bir türlü tam olarak hayata geçiremediği birçok uygulama, güçlü bir muhalefetin geliştirilemediği koşullarda hayata geçirilebildi. Bu tasfiyeler olmasaydı bu dönüşüm engellenebilirdi anlamında söyleyemiyorum bunu ama Eğitim-Sen’in üniversitelerdeki örgütlülüğü bu şekilde tahrip edilmeseydi eğer, bugün üniversitelerde yaşanan bu otoriter ve neoliberal dönüşüme çok daha güçlü bir tepki gösterilebilirdi ve belki hükümetin kimi noktalarda geri adım atması sağlanabilirdi.

Yükseköğretim sistemindeki dönüşüme ilişkin değinmek istediğim bir diğer başlık üniversite rektörlerinin belirlenme süreciyle ilgili. Bildiğiniz gibi rektörlerin belirlenmesinde öğretim üyelerinin oy kullandığı bir aşama da bulunuyordu. Oy kullanma hakkının sadece öğretim üyelerinden olması bir yana, YÖK’ün oylama sonucunda oluşan sıralamayı değiştirme yetkisinin olması ve son aşamada kararın cumhurbaşkanı tarafından veriliyor olması nedeniyle bu oylama süreci hep eleştirildi. Yine de bu uygulamanın bir önemi vardı üniversiteler için. Rektör adaylarının öğretim üyelerinin oylarına talip oldukları bu süreçte, üniversitelerdeki farklı gruplar kendilerini bir nebze de olsa ifade edebilmekte ve adayları kimi talepleri bir vaat olarak dillendirmek zorunda bırakabilmekte ve bu talepler hakkında bir pazarlık yapabilmekteydiler. Bu durum ortadan kalktı. Bütün rektörler çok açık bir şekilde artık cumhurbaşkanına bağlı.

Daha kritik olan bir dönüşüm araştırma görevlisi statüsüyle ilgili olarak yaşandı. Araştırma görevlilerinin, 33. madde dediğimiz güvenceli kadroya atanma ihtimali yok edildi, zira o kadronun kendisi ortadan kaldırıldı. Daha önce kullanım alanı ve kapsamı daraltılmaya çok çalışılmış ama tam olarak tasfiye edilememiş olan bu güvenceli istihdam biçiminin sona ermesiyle

birlikte araştırma görevlilerinin güvencesizleştirilmesi süreci tamamlanmış oldu. Bu dönüşüm, özellikle Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı (ÖYP) kapsamındaki araştırma görevlilerinin kadrolarına ilişkin yaşanan değişiklikle kamuoyunun gündemine girebildi. 1 Eylül 2016 tarihinde çıkarılan 672 sayılı KHK ile ÖYP kapsamındaki araştırma görevlileri bir gecede 50/d'ye geçirildi. Bu düzenleme sonrasında absürt gelişmeler yaşandı. Doktorasını bitirmiş ve kendi üniversitesine dönmüş ama hala öğretim üyesi olamamış olan ÖYP'li araştırma görevlileri bir gecede 50/d'ye geçirildi. Fakat doktorasını bitirmiş bir kişi 50/d kadrosunda çalıştırılmaz. Bu nedenle bu durumdaki araştırma görevlileri söz konusu düzenleme gereği işsiz kalma tehdidiyle karşılaştı, kimileri işlerinden oldular. ÖYP'lilerin durumuna özgü düzenlemeler yapılarak durum bir nebze düzeltilmiş olsa da Yükseköğretim Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle araştırma görevlilerinin güvenceli kadroya atanma olanakları ortadan kaldırıldı.

Bununla bağlantılı bir diğer önemli ve kanımca çok daha fazla tartışılması gereken mesele ise devlet memurluğuna alınacak kişilerde aranan şartlara eklenmiş olan "güvenlik soruşturması ve/veya arşiv araştırması yapılmış olmak" koşulu. 29 Ekim 2016 tarihinde yayımlanan KHK ile getirilmiş olan bu koşulun nasıl olumsuz bir şekilde işlediğini çeşitli üniversitelerde akademik kadrolara ilk başvuru sırasında, akademisyenlerin yeniden atamaları yapılırken veya 2017 yılının sonunda araştırma görevlilerinin 50/d'den 33. maddede düzenlenen daha güvenceli kadroya son kez geçirilişi sırasında gözlemleyebildik. 2017'nin sonunda güvenceli kadroya hangi araştırma görevlilerinin geçirileceği tartışmaları sürerken güvenlik soruşturması da bir koşul olarak devreye sokuldu. Kişi hakkında yapılan güvenlik soruşturması ve/veya arşiv araştırmasında olumsuz bir sonuç çıktığında bu durum kişinin göreve başlamasına ya da yeniden atanmasına engel olmakta. İşin ilginç yanı şu ki bu güvenlik soruşturması sonucunda somut bir iddia/suçlama ile karşılaşılıyor. Çünkü kişiler çoğu durumda rektörlükten ya da dekanlıktan gelen "Maalesef güvenlik soruşturmanız olumsuz sonuçlandı. Dolayısıyla sizi atayamayacağız" şeklindeki sözlü cevaplar ile karşılaşılıyor. Güvenlik soruşturması neden olumsuz sonuçlandı? Bu olumsuzluğun sebebi ne? Bu soruların somut cevapları yok. Bu konuda çeşitli davalar açıldı ancak bildiğim kadarıyla en azından üniversitelere açılmış olan davalar sonuçlanmış değil. Kimi meslektaşlarımız bu tür engellerle karşılaştı. Meslektaşlarımız nereden geldiği belli olmayan bir "hakkınızdaki güvenlik soruşturması sonucu olumsuzdur" yazısı nedeniyle işlerini kaybettiler ya da güvenceli kadroya geçirilmemiş oldukları için işlerini kaybedecekleri zamanı bekliyorlar.

Güvenlik soruşturması uygulamasının bir diğer ilginç yanı, kişilerin söz konusu güvenlik soruşturması yazılarını göremiyor olmaları. Sonucun gerçekten

olumsuz olup olmadığına da emin olunamıyor. Güvenlik soruşturması sonucuna ilişkin gelen yazıda bir sorun olmamasına rağmen üniversite yöneticilerinin “soruşturma sonucu nedeniyle sizin atamanızı yapamayacağız” deme ihtimalleri de var. Böyle söylüyorum çünkü 2017’nin sonunda güvenceli kadroya geçirilmek istenen kimi araştırma görevlilerine ilgili üniversitenin rektörü ya da rektörün mesajını ileten üniversite yöneticileri tarafından mealen şu şekilde önerilerde bulunulduğunu biliyoruz: “33. Maddeye geçme talebinizi güvenlik soruşturmanızın olumsuz olması nedeniyle resmi olarak reddedersek, başka kurumlara ve özel üniversitelere başvururken de bu sizin karşınıza çıkacaktır. Bu nedenle 50/d’den 33’e geçirilme dilekçenizi geri çekin.” Bu tür mesajlar sonucunda başvuru dilekçesini geri çekmek zorunda olan araştırma görevlileri tanıyorum. Bu sayede herhangi bir itiraz hakkı ortadan kalktığı gibi, ileride bu yazıların içeriğini görme olanağı da ortadan kalkıyor. Bu da üniversitelerde yaşanan otoriterleşmenin üzerinde çokça durmamız gereken bir diğer boyutu.

Yaşanan bu dönüşüm süreci aynı zamanda bir çürüme süreci. Varlığını her zaman bildiğimiz, bazen haberlere konu olduğu için takip edebildiğimiz, bazen güldüğümüz, bazen çok şaşırdığımız akademideki kimi çürüme örneklerinin yayıldığını görüyoruz. Dikkat ederseniz son yıllarda atıf/yayın çeteleri ile ilgili veya para karşılığı tez yazımı ile ilgili haberlerde bir artış var. Bu haberlerde bir artış var çünkü bu tür çeteler varlıklarını sürdürmenin de ötesinde etki alanlarını genişletebiliyorlar. İnternette ufak bir tarama yaparsanız karşınıza tez yazan çeşitli kişi veya firmalara ait internet sayfaları çıkıyor. Bu sayfalardan söz konusu firmaların fiziksel adreslerine dahi ulaşmak mümkün. Yani saklanma/gizlenme ihtiyacı duymayanları bile var. Bu kişi ya da firmalardan bazıları tez danışmanlığı hizmeti verdiklerini iddia ediyorlar ama aslında bambaşka bir iş yaptıkları biliniyor.

Konuşmamın başında buraya davet edilmenin nedenlerinden birinin 2013 yılında bir atıf/yayın/kongre çetesiyle uğraşmak zorunda kalan bir grup araştırma görevlisinden biri olmam olduğunu belirtmiştim. 2013 yılında SBF’de araştırma görevlisi olarak çalışan Eğitim-Sen üyesi bir meslektaşımız bir bilimsel kongreye tebliğ sahibi olarak başvurur. Arkadaşımız kongreye katıldığında bu etkinliğin akademik bir kongre olma niteliğine kesinlikle sahip olmadığını görür ve buna çok şaşırır çünkü kongrenin danışma kurulunda alanın önemli isimleri bulunmaktadır. Düzenleyicilerini tanımadığı bu kongreye başvurmasının nedeni de kongre danışma kurulunda yer alan bu isimlerdir. Yaşadığı olumsuz deneyimlere ilişkin itirazlarını belirten meslektaşımız kongrenin düzenleyicileriyle internet ortamında tartışmaya girer ve sonrasında çeşitli hakaret ve tehditlere maruz kalır. Hatta kongre düzenleyicisi olan şahıs “Yarın rektörünüzün odasında olacağım, hocalarınla birlikte gel, yüzleşelim” şeklinde

bir mesaj atarak meslektaşımıza meydan okur. Rektörlükle kurduğumuz temas sonucunda bu şahsın rektörle görüşmek üzere bir randevu almış olmadığını öğrenmiş ve yalan söylediğini anlamıştık. Bu şahıs da söz verdiği tarihte Ankara Üniversitesi'ne gelmedi zaten.

Bu sırada Eğitim-Sen üyesi araştırma görevlilerinden bir komisyon oluşturduk ve bu kişi ve bağlantılı grubu araştırmaya başladık. Bu sayede varlığını çok duyduğumuz atıf/yayın/kongre çetelerinin nasıl güçlü bir ağ olabildiklerini gördük. Organizasyonun merkezinde kimi makalelerinde doçent, kimi makalelerinde yardımcı doçent olduğunu belirten ama Türkiye'deki hiçbir üniversitede kaydı bulunmayan ve daha önce bahsettiğim kongrenin de düzenleyicisi olan bir şahsın olduğunu gördük. Bu şahıs hangi akademik kurumda çalıştığı sorulduğunda Fransa'daki bir kurumu çalıştığı/bağlı olduğu kurum olarak belirtmekteydi. O kurumla iletişime geçtiğimizde aldığımız cevap ise söz konusu kurumun tarihi boyunca bu isimde bir şahsın asla burada çalışmamış olduğuydu. Aynı şahıs bir başka görüşmede Boğaziçi Üniversitesi'nde doçent olduğunu iddia edince Boğaziçi Üniversitesi rektörlüğüyle görüştük ve kendisinin bu üniversitede de çalışmamış olduğunu öğrendik. Farklı makalelerinde çalıştığı kurum olarak Marmara Üniversitesi ya da Anadolu Üniversitesi'ni de sayan bu şahsı bu üniversitelerin ilgili bölümlerinden sordüğümüzda da aynı cevapla karşılaştık.

Bir yılda yirmiden fazla bilimsel makale yazan ama bu makalelerin neredeyse tamamı çok yazarlı olan bir kişiden bahsediyoruz. Bu şahıs Muzaffer Şerif'in eserleri üzerine de yazıyor, ekonometrik makale de yazıyor, coğrafya üzerine de yazıyor, mühendislik veya tıp alanında da makale yazıyor. Aynı şahıs 7-8 bilimsel derginin de yayıncısı ya da editörü olarak çalışıyordu. Bu kişi ve ekibi alçak gönüllü de değiller. Yayınladıkları bu dergilerin hepsi "Uluslararası Hakemli Dergisi" şeklinde isimlere sahip. Bu dergilerin hakem kurullarını ve farklı dergilerde çıkan makalelerin yazarlarını takip ettiğimiz zaman Türkiye çapında birbiriyle organize olmuş bir ekip çıktı karşımıza. Bu meselenin üzerine etkili bir şekilde gidebilmek için ayrıntılı bir rapor hazırladık ve çeşitli basın kurumlarıyla görüştük. Kimi gazeteler bu konuyu haberleştirmek üzereyken 17-25 Aralık olayları patlak verdi ve bu medya kurumları bütün ilgilerini 17-25 Aralık olaylarına çevirince bu ekibi haberleştirme şansını kaybettik.

Bu mesele bizim için orada kalmıştı. Fakat geçen ay yükseköğretim sistemimizin sorunları üzerine ODTÜ'de yapılan bir sempozyumda yürütülen bir tartışmanın vesile olmasıyla bu ekip yeniden karşımıza çıktı. Benim katılmadığım bu etkinlikteki bir konuşmacı, akademiye yaşanan çürüme üzerine konuşurken dernekleşmiş bir ekibin düzenlediği sözde bilimsel kongrelerden bahsetmiş ve bu sorun üzerine konuşulmuş. 2013'te yaşadıklarımızı bilen bir meslektaşım bu

dernekten bahsedince bu grubu kontrol ettim ve aynı ekip olduğunu gördüm. Yıllar içinde çok daha profesyonelleşmişler, yaygınlaşmışlar, yayınladıkları dergilerin ve düzenledikleri kongrelerin sayısı artmış. 2010’lu yılların başlarında “doktora tezi/master tezi yazılır” şeklinde duyuruların yer aldığı blog siteleriyle bu “piyasa”ya girmiş bir şahsın, halen akademik kongreler düzenleyen ve dergiler yayınlayan bir ekibin içinde varlığını sürdürmekte olduğunu tekrar görmüş olduk.

Bizim bu şekilde karşılaşmış olduğumuz ve farklı örneklerine ilişkin haberleri internette kısa bir arama yaparak bulabileceğiniz bu atf/yayın/kongre çeteleri akademideki çürümenin önemli bir parçası. Büyük ihtimalle de bu çürümenin en çirkin hali. Fakat bu tür grupların etki alanlarını geliştirebilmeleri, kısmen de olsa, akademisyenler üzerinde her geçen gün ağırlaşan yayın baskısından kaynaklanıyor.

Akademisyenlerin nasıl bir yayın baskısı altında olduğunu Ankara Üniversitesi örneğinden biliyorum. Ankara Üniversitesi, öğretim üyelerinin atanma ve yükselme başvurularında yerine getirmeleri gereken yayın kriterlerini son yıllarda sürekli olarak değiştirmekte. Bu kriterler sürekli olarak değiştirildiği için araştırma görevlileri ve öğretim üyeleri devamlı olarak ağır bir yayın yapma baskısı altındadırlar. Eskiden kitap bölümü yazmış olmak söz konusu kriterleri karşılamak için geçerli bir seçenekken bir anda kitap bölümlerinin geçerli sayılmadığı bir kriterler sistemine geçilir. Ya da öğretim elemanlarından belirli bir süre içinde yayınlamış olmaları beklenen makale sayısı veya bu makalelerin yayımlandığı akademik dergi türleri bir anda değiştirilir. Bu nedenle öğretim elemanları sürekli olarak değişmekte olan kriterlere uygun yayın yetiştirmek durumunda kalmaktadırlar.

Akademide yaşanan yozlaşmanın bir diğer görünümü de artık bir endüstri haline gelmiş olan akademik kongrelerdir. Kısa bir internet araştırmasıyla çok sayıda sorunlu akademik kongre ilanına ulaşabilirsiniz. Kongreye kabul edilen tebliğlerin tebliğ özeti gönderimi için verilen son tarihten iki gün sonra duyurulduğu kongreler var. İki gün gibi kısa bir süre içinde hangi başvurunun hangi hakeme gönderildiği ve gerçekten bir hakem değerlendirme sürecinin yapılıp yapılmadığı sorularının cevabı maalesef yok. Ayrıca birbiriyle ilişkisi bulunmayan farklı konuların aynı anda kapsandığı kongreler de yaygınlaşmakta. Bir örnek vereyim. Aralık ayında Ankara’da yapılacak ve kimi devlet kurumlarının da organizasyonun bir parçası olduğu anlaşılan bir kongre çağrısı ulaştı bana. Bu kongreye antropolojiden, din bilimlerine, edebiyattan eğitim bilimlerine, spor veya tarihten turizme, Türk dili edebiyatından sosyolojiye, istatistikten yönetim ve organizasyona kadar aklınıza gelebilecek hemen her konuda bildiri

gönderebiliyorsunuz. Üç günlük kongre. Çok da büyük olmayan bir mekânda yapılacak ve bütün bu alanlarda tebliğ gönderebiliyorsunuz. Bu tür kongreler de yaşanmakta olan dönüşümün başka bir boyutunu oluşturuyor.

Üniversitelerimizde yaşanan güvencesizleştirme, otoriterleşme ve çürümeye ek olarak bir soruna daha değinmek istiyorum: Keyfi yönetim sorunu. Ankara Üniversitesi'nde biz atıldıktan sonra da artarak devam eden bir sorun bu. Akademisyenler sürekli değışmekte olan kriterlere uygun yayın yapmak zorundalar. Bunun için çabalıyorlar ve bu yayınları yaptıklarını düşünüyorlar. Sonra rektörlükten bir haber geliyor ve akademisyenlerin başvuru dosyalarında sundukları kimi makalelerin üniversitenin geçerli saydığı dergiler listesinde yer almadığı için kabul edilemeyeceğı belirtiliyor. Söz konusu derginin ULAKBİM tarafından taranıyor olduğu belirtildiğinde ise ULAKBİM'de taranan kimi dergilerin kabul edilmediğı belirtiliyor. Fakat üniversite yönetimi ULAKBİM tarafından taranan dergilerden hangilerinin kendileri tarafından kabul edilmediğine dair bir liste yayınlamıyor. Böyle bir liste olduğu söylene de akademisyenler bu listeyi göremiyorlar. Bu elemanın kim tarafından ve hangi gerekçelerle yapıldığının bilinmemesi gibi bir vahamete ek olarak, akademisyenlerden üniversite tarafından kabul edilecek dergileri tahmin etmeleri bekleniyor. Ankara Üniversitesi'nde bu tür keyfiliklere artık alışıldı maalesef.

Bu tartışmayı bu döneme uygun olarak gelişen yeni bir akademisyen ve yönetici tipolojisinden bahsederek bitireyim. Normal koşullarda asla cesaret edemeyecekleri işlerin altına giren bir akademisyen ve yönetici tipolojisi gelişmekte. Eski fakültem için söylüyorum. Eskiden Siyasal Bilgiler Fakültesi için hiç kimse AKP'den bulduğu torpille SBF'ye gireceğini, fakülteye fakülteyi düzeltmek üzere geleceğini, oraya çeki düzen vereceğini söyleyip bunu ulu orta dillendiremezdi. Yaşamakta olduğumuz dönüşümle birlikte bu tür kişilere de rastlanabilmekte artık.

Bu salondaki akademisyenler üniversitede yaşanan sorunlarla ilgili benden çok daha fazla örneğe şahittir. Benim biraz dışarıdan da olsa gözlemim şu ki en büyük kaybı çürüme, güvencesizleşme, merkezileşme ve otoriterleşme başlıklarında değil başka bir konuda yaşıyoruz. O da akademisyenlerin birbirleriyle daha az iletişime geçiyor olmaları. Sayısını ve örneklerini çoğaltabileceğimiz olumsuzluklar, gerçekleştikten üç ay, beş ay, altı ay sonra duyulabiliyor. Çünkü akademisyenler maalesef birbiriyle eskisi kadar konuşmuyor. Özellikle SBF'yi biliyorum, Cebeci'deki diğer fakülteleri biliyorum. Ağır bir yıkım yaşandı buralarda. İnsanlar sadece derslerine girip sonrasında odalarına kapanıyorlar ya da evlerine geri dönüyorlar. Hemen hemen tüm meslektaşlarımız ders dışı

zamanlarda okulda bulunmak istemediklerini söylüyorlar. Yaşanan ihraç süreci bizim için (ihraç edilen akademisyenler için) çok ağır oldu ama en az bizimki kadar ağır bir süreci de kalanlar yaşadı. Bu ağır dönem sürüyor. Bu ağır dönemi daha da ayrıntılandırabiliriz, daha ayrıntılı analizler yapabiliriz ama bence buradan çıkmanın yolu akademisyenlerin daha önce yaptığımız gibi ortak kamusal alanlar yaratabilmesinden geçiyor. Aksi halde SBF’de, Cebeci’de, Ankara Üniversitesi’nde, Hacettepe Üniversitesi’nde, ODTÜ’de ve diğer üniversitelerde asla yaşanmayacağını düşündüğümüz ve şu ana kadar yaşananlardan çok daha beter olan olumsuzluklar birkaç yıl içinde buralarda da konuşuluyor, buralarda da yaşanıyor, buralarda da deneyimleniyor olabilir.

Sonnot

¹ Bu metin, Eğitim-Sen Ankara 5 No.’lu Üniversiteler Şubesi ve Mülkiyeliler Birliği’nce 13 Ekim 2018’de düzenlenen 2018-19 Akademik Yıl Açılışı etkinlikleri kapsamındaki ‘Yeni Türkiye’de Bunalım’ başlıklı oturumda yaptığım konuşmanın gözden geçirilmiş halidir. Bu vesileyle bu etkinliği organize eden her iki kurumun yöneticilerine ve beni bu etkinlikte konuşmak üzere davet eden düzenleme kurulu üyelerine teşekkürlerimi sunarım.

Siyasal - Anayasal Bunalım

Murat Sevinç, e-posta: sevincmurat1789@gmail.com

Teşekkür ederim. Benim son sözü istememin nedeni şu: 15 dakika yetmez dedim çünkü ben 15 dakikada söze bile giremiyorum. Üç beş dakika uzarsa, diğer konuşmacılara haksızlık olmasın ayıp olmasın diye böyle bir şey istedim. Çok mutluyum burada olduğum için. Teşekkür ederim davet edenlere. Mülkiyeliler Birliği'ne ve sendikamıza. Buraya geldiğiniz için size ayrıca teşekkür ederim. Hem Ankara'da olduğum için hem Mülkiyelilerde olduğum için mutluyum. İstanbul'dan gelip bunu söyleyenlere ruh hastası muamelesi yapıldığını biliyorum ama ısrarcıyım. İstanbul'un en güzel yanı Ankara'ya geliş benim açımdan!

Anayasal sorun, siyasi sorun üzerine konuşmamı istedi değerli yönetim! Anayasa metninin zannedildiği kadar önemli olmadığını düşünüyorum. Anayasal 'düzenin' asıl öneme sahip olduğunu, metnin zannedildiği kadar önemli olmadığını, ancak siyasi düzen tartışması yapılırsa anlamlı olacağını, geri kalanın yalnızca metinler üzerinde durulan, boş bir çaba olduğunu düşünüyorum. Birkaç fotoğrafla söze başlamak istiyorum. Gördüğümüz gibi bu cümleyi kurabilmek için üç dakika geçiyor!

Biri, şu anda kendisi de burada. Mülkiye Haber'in belkemiği olan Nurettin Bey'in büyük emekleriyle hazırlanan, ihraç edilen hocaların bir kısmının ihraca ilişkin düşüncelerinin yer aldığı, bir iki gün önce çıkan kitabın kapağındaki meşhur fotoğraf. Akademisyen cübbelerinin polis tarafından ezildiği, tarihe geçecek bir fotoğraf. Böyle bir fotoğraf var önümüzde. Cübbelerin ezildiği bir fotoğraf. *Bir diğeri*, Şebnem (Korur Fincancı) hocanın anlattığı bilgilere ilişkin bir iki fotoğraf. Hafızamda kazanmış, bir aynaya yazılmış bir iki sözcük. herhalde güvenlik görevlileri tarafından, ve bir haber. Aile sokağa çıkamadığı için buzdolabında bekletilen çocuk. Bir başka haber. Onun fotoğrafının olup olmadığını bilmiyorum. Taybet İnan'ın cenazesinin günlerce asfalt üzerinde kalması. *Bir diğer fotoğraf* hem trajik hem eğlenceli. Dün sözünü ettiğim. Türkiye'de Batı'da büyükçe sayılabilecek merkez üniversitelerin birinde, bir süre önce cumhurbaşkanı İzmir'e giderken Cumhurbaşkanı'nın da beklemediği şekilde o üniversitenin üç yüze yakın öğretim üyesi ve personelinin otoyolda dizilip cübbeli olarak cumhurbaşkanını karşıladığı fotoğraf. Otoyolda şehir dışında cübbeleriyle bekleyen insanlar. *Bir başka fotoğraf*. Zamanında Genelkurmay'a brifinge giden bir meslek grubunun, elbette bağımsız ve tarafsız yargının, bu kez Saray'a gitmek üzere otobüse koşarken çekilmiş fotoğrafı.

Bu fotoğraflara baktığınızda yaşanan sorunların anayasa metninden kaynaklandığını savunmak epey zor. Ben pek çok sorunun anayasa metninden

kaynaklanmadığını düşünen bir anayasacıyım. Bu konuşmaya anayasa kürsüsünün eski bir üyesi olarak hocalarımı anarak, onlardan alıntılar yaparak başlamak istiyorum. Mümtaz Hoca'nın 1969 tarihli ve benim her seferinde hayranlıkla okuduğum, sadece 130-140 sayfalık "Dinamik Anayasa Anlayışı" adlı kitabının ilk cümlesi: Başka hiçbir ülke yoktur ki batı demokrasilerinde, bu kadar çok anayasa sözü işitilsin ve anayasa tartışılsın. Yıl 1969. Dönün 1954'e aynı şey. Dönün 1946-47'ye üç aşağı beş yukarı aynı. Biraz eskiye gidin, 1924 Anayasası yapılıyor. İttihat ve Terakki'nin anayasa değiştirme çalışmalarına bakın. Biraz daha eskiye gidin 1909, daha eskiye gittiğimizde II. Abdülhamit'in anayasayı askıya alıp 30 yıl meclisi toplamaması.

Nedir benim son yıllardaki anayasa tartışmalarıyla derdim? Bu tartışmaların önemlice kısmının özellikle 2009'dan sonra başlatılan kısmının bir yönlendirme olduğunu ve son derece de boş işler olduğunu düşünüyorum. Yıllardır da bunu savunuyorum. Anayasadaki sözcüklerin görüldüğü-zannedildiği kadar önemli olmadığı düşüncesiyle ki yine Mümtaz hocaya atıfla, muhteşem bir sözdür ve anayasa okumasıdır bence bu cümle: "Anayasaları yaşatan içlerindeki sözcükler değil dışarılarındaki hayattır" der. Buradan hareketle bütün bir anayasa tarihini Bülent Tanör'den Tarık Zafer Tunaya'dan, Mümtaz Hoca'dan ve diğer hocalarımdan hareketle okuyup bugün yalnızca onlara atıf yapacağım. Değil mi ki Mülkiye'deyim! Korkut Hoca'dan hareketle, Bilsay Hoca'nın iktisat tarihinden hareketle ama özellikle Korkut Boratav'ın iktisat tarihinden hareket ederek – diğerleri, hocamın biraz önce anlattıkları benim için daha uzak onları yalnızca öğrenmeye çalışıyorum gazete yazılarından ve diğer okuduklarımdan-, ve Taner (Timur) Hoca'nın tarih okumasına bir iki atıfla... Nedir anayasa dediğimiz şey? Burjuvazinin bir sınıfsal aracıdır, icadıdır. Dolayısıyla burjuvaziye anlamadan, gelişmesini anlamadan ve sınıf mücadelesi üzerine, tarihi üzerine kafa yormadan anayasa tartışmasının anlaşılması mümkün değil. O yüzden de diyorum ki siyasal düzen üzerinde yani anayasal düzen üzerinde durmak lazım.

Bu kez bir başka hocama, Cem Eroğul'a atıfla... Nedir siyasal düzen? Toplumsal yaşamın siyaseti etkileyen bütün yönleri. Birincisi, toplumsal ilişkilerde belirli olan sınıf ve sınıflar. Hangi sınıf. İşçi sınıfı mı burjuvazi mi hangi sınıf belirleyici. Bu, bütün siyasal düzeni belirliyor. İkincisi, ekonomik düzenin gelişmişlik düzeyi. Kağrı ile yolculuk yapan bir devletin siyasal düzeniyle uzaya füze gönderen bir ülkenin düzeni elbette farklı olacak. Üçüncüsü toplumun ideolojik yapısı. Geçtiğimiz hafta Gazete Duvar'da, Sebastian Haffner'in anılarını anlattım. Bir Alman stajyer hâkim. 1914'ten 33'ün sonuna kadar olan anıları. Şunu görüyorsunuz: Faşizmin orada yerleşmesinin nedeni; yalnızca iktisadi kriz değil, yalnızca aptal sosyal demokratların beceriksizliği değil, yalnızca solun enayilikleri değil, savaş sonrası yaşanan krizler değil. Bir de uygun bir dünya görüşü de var. İşte o mitlere yönelik şeyler, o heyecan vs. Haffner'in anılarını okumayan varsa öneririm. Toplumda genel kabul gören değerler, hâkim inanç, hâkim ahlâk. O yüzden, inatla kırmızı ışıkta durmayan insanlarla demokrasi

inşa edilemeyeceğini söylüyorum. Çok basit sözcükler olduğunu biliyorum ama böyle bana kalırsa. Dolayısıyla bütün bunlara bakmak gerekiyor bir anayasa tartışmasını anlayabilmek için.

17. Yüzyıla kadar burjuvazi feodaliteyle, kiliseyle mücadele ediyor. Sonra sözleşmeler, yazılı anayasalar dönemi başlıyor. O mücadele kralla mücadeleye dönüşüyor. Bakın liberalizmin babası John Locke'a. Kralla mücadele hak ve özgürlükler. Burjuvazi sınıfsal nitelikleri gereği bütün hak ve özgürlükleri sözleşmeye bağlama eğiliminde. Çünkü ticaret yapan insanlar. Bütün hak ve özgürlükler belgelere girmeye başlıyor. Milliyetçilikle birlikte, Fransız devriminden sonra özellikle 20. yüzyılda imparatorluğun dağılmasıyla birlikte yeni sözleşmelerin doğması anayasacılık hareketini geliştiriyor. Osmanlı da dağılmakta olan bir imparatorluk. Önce Yunanlar uyanıyor, bağımsızlıklarını ilan ediyor. Ondan 90 yıl sonra da Türkler uyanıyor. "Balkan savaşlarına Osmanlı olarak gittiler ama Türk olarak döndüler" sözünü hatırlayalım. Toprakların kaybı vs. ama, çok da gecikmeden 1876'da başlıyor bizde bu işler. İlk anayasa metni. Bu Avrupa'nın çok gerisinde değildir. Biz meşrutî monarşiye geçtiğimizde Çarlık Rusya'sı mutlak monarşiyle yönetiliyordu.

Türkiye'ye baktığınızda da olup bitendeki sınıfsal karakteri görürsünüz. 1908 burjuva devriminin başlangıcı. 1909 değişiklikleriyle, o burjuva devriminin gerektirdiği değişiklikler yapılıyor. Daha yetkili bir meclis, padişahın elindeki mutlak sürgün yetkisi elinden alınıyor. Kadın hareketi canlanıyor. İşçi hareketi. İşçi hareketi başlar başlamaz Tatil-i Eşgal ve grevlerin yasaklanması gündeme geliyor. Bir burjuva devrimi. Bir yandan İttihat ve Terakki'nin 1913'ten itibaren çok katı, acımasız yönetimi. Diğer yandan o yönetim sürerken de burjuva devrimi filizleniyor. Bakalım 1920'lere. Ve bakarken Taner hocaya atıfla bakalım: 1920'ler için Taner (Timur) hocamız yeni rejimin iktidarının bileşenlerini, küçük burjuva kökenli bürokratlar, burjuvazi ve toprak ağaları olarak anlatmıştı. Fakat burjuvazi zayıf ve cılız. Devrimi yapanlar asker ve sivil bürokrasi. Sonraki bütün anayasal gelişmeler bunun üzerine inşa edilmiştir. 1924 Anayasasına bakın. Lozan'a verilen arada kapitalizme sadakatini, batı sistemlerine sadakatini açıklıyor devrimciler. Kurtuluş Savaşı'nda Bolşeviklerle iyi ilişkiler içindeydiler oysa... Türk devrimcileri bunu açıkladıktan sonra 1924 Anayasası bütün o devrim sürecine izin veren 1921'in kurduğu yerel özerklikler sistemini çöpe atan bir yapı kuruyor. Meclis hükümeti ile parlamenter sistemin birleşimi. Aslında Mustafa Kemal 'meclis hükümeti' istiyor ama başına gelenlerden sonra, (güçlü meclis döneminde milletvekili olmasını engellemeye çalışıyorlar!) bu kadar güçlü meclisin, aynen Fransızların 1792-95 arasında yaşadığı konvansiyonel sistem nasıl onlara bir ders oldu, ondan sonra direktuara geçtiler ve meclisi dengelemek için iki kanada böldüler, bizimkiler de karma bir sistemi tercih ediyor. 1924 Anayasası devrimler ve ulus devlet hedefleyenlere yardımcı olacak bir anayasadır aslında. Genel kuruluş itibarıyla güçlü bir meclis ama meclis hükümeti de değil. Parlamenter sistem. Türk burjuvazisinin, daha doğrusu bir burjuvazi yaratmak isteyenlerin tercihi.

Taner Hoca'ya döneyim. Tabii devlet kapitalizmi, burjuvaziyi devlet büyütecek. Özellikle 30'lardan itibaren. Yakup Kadri'nin romanlarını herkes bilir, burjuvazinin nasıl bir seyir izlediğini. İdeolojik bir kılıfa ihtiyaç var diyor Taner hoca. Milliyetçilik ve pozitivism. Türk devriminin iki büyük ideali... Lozan sonrası pozitivism kriz yıllarında milliyetçilik öne çıkmıştır. Kriz yıllarında milliyetçiliğin öne çıkması olağan. Lozan sonrasında sürekli pozitivism vurgu var. Bunlar II. Meşrutiyet sonrası eğilimi yansıtıyor. Fakat diyor Taner Hoca, pozitivism bir batı öykünmeciliğine de yol açtı. O dönemin o üretim güçlerinin gelişmişlik düzeyiyle doğru orantılı olmayan hukuk yapısının benimsenmesini de biraz bunun üzerinden açıklıyor Taner Timur. Az gelişmiş üretim ilişkileri ama son derece gelişmiş İsviçre Medeni Kanunu! İsviçre medeni kanunu Osmanlı kapitalistleşmeye başladığında da tartışılıyor. Mecelle'den önce gündeme geliyor. Onu bir tarafa bırakıyor Paşa ve Mecelle'yi hazırlıyor. 1924 Anayasası... Tek partili dönemde iki parti denemesi tutmuyor. 30'larda tamamen devlet eliyle bir burjuvazi yaratma amacı güdüyor Türkiye. 1945'e kadar peki. Ama İkinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra bir tercih yapılması gerekiyor. O tercih yine kapitalist bloktan. Zaten dâhil olduğumuz bloktan, o bloğun büyük gücünün yanına yaklaşarak yapılıyor. Mecburen çok partili yaşama geçmek zorundalar.

Bu aşamada Demokrat Parti'yi kuran dört kişi dörtlü takririni ne zaman veriyor? Toprak Reformu tartışılırken. Şimdi güçlü meclis ve tek parti olmasaydı, Varlık Vergisi ve Milli Korunma Kanunu gibi kanunlar, İkinci Dünya Savaşı'ndaki önlemler o kadar kolay alınabilir miydi? Bunlar ideolojik tercihin sonucudur. Fakat 45'e kadar pek tartışılmadı anayasa. 45'ten sonra da olması gerektiği gibi tartışılmadı ama 'hukuk' tartışması başladı. İnönü döneminde üniversite reformu, yeni seçim kanunu... Peki, Demokrat Parti nasıl bir parti? Burada da Cem (Eroğul) Hoca'ya atıf: İkinci Dünya Savaşından sonra iktidara tamamen sahip olabilecek bir halk hareketini araç edinen, asalak egemen sınıfın siyasal örgütüdür DP. Demokrat Parti dediğimiz CHP içinden çıkıyor. İki de burjuvazinin partisi. Biri asker sivil bürokrasi diğer ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerini temsil ediyor. İki birlikte solu eziyorlar. Sabiha Sertel'in anılarını okumuşsunuzdur. İlk başta Celal Bayar'la Fevzi Çakmak'la araları çok iyi. Ama 'solsuz' geçilme kararı veriliyor çok partili hayata. Geçenlerde cumhurbaşkanı, İnönü'nün elindeki Amerikan bayrağını gösterdi. Onu bir tarafa bırakalım. Garip bir şey zaten bu. Ama Köy Enstitüleri'nin köküne kibrit suyu döken İnönü. Ayrıca çok partili yaşama solsuz geçilmesine önayak olan da İnönü. Solu ezerek çok partili hayata geçilmesine izin veriyor o rejim ve burjuvazi.

Geldik 1950'ye. 1952'de anayasa eski dile dönüyor. Teşkilatı Esasiye oluyor. Sağcı milletin numarası hiç değişmiyor. Göze hoş görülsün diye yapıyorlar bunu. Son derece lüzumsuz ama Türkiye sağına çok uygun. Göze girmeye çalışıyor filan. Fakat 54'ten sonra tekrar ve daha ciddi bir hukuk/anayasa tartışması başlıyor. Çünkü Kore Savaşı sonrasında, büyüme yavaşlıyor. Dört yıllık yüksek milli gelir artışı sona eriyor. Yüzde 45 civarında artış vardı oysa. Burjuvazi sıkışıkça

anayasa tartışılıyor. Suçlu anayasa değil. Suçsuz anayasa. Mümtaz Soysal'ın 1960'ta Yeni Forum'da yazdığı yazının başlığıdır bu. Yine sınıf mücadelesi anayasaya havale ediliyor. Ve 54'ten sonra nasıl yorumluyor egemenlik ilkesini Demokrat Parti? Şöyle: Egemenlik kayıtsızlık şartsız milletindir. Meclis'te temsil edilir. Ben çoğunluğu aldığımı göre, egemenliği de ben temsil ederim! Kayıt ve şart tanımam! Yargıçları ihraç edebilirim, her şeyi yaparım. Milli irade tartışmasının başlangıcı. 1950'ler. Çoğunluk bende istediğim her şeyi yaparım. 1961 Anayasası ise Behice Boran'ın sözüyle burjuvazinin son ilerici barutudur. Asker sivil bürokrasi 50'de kaybettiği iktidarı geri alıyor. İthal ikameci iktisadi tercih var bu dönemde. Genişleme var ekonomide. Dolayısıyla, Korkut Hoca'nın dediği gibi, halkın kısa dönem çıkarlarıyla burjuvazinin uzun dönemli çıkarları bir dönem için örtüşüyor. İşçi hareketi, işçi hakları, sosyal hak talepleri... Bunlar 1967-68'e kadar çok hoş gidiyor. 1961 Anayasası'nın sevdiğimiz özellikleri. O yüzden Demirel 1965'te 'bu anayasadaki kurumlarla yaşamak zorundayız' diyor ama 68'de aynı insanlar 'bu anayasa ile ülke yönetilemez' demeye başlıyor. Sokak eylemleri var ve ekonomi daralıyor. 12 Mart... Burjuvazi her defasında müdahale ederek yola sokmaya çalışıyor raydan çıkan sistemi. Sermayenin istediği değişikliklerin bir kısmı yapılıyor 12 Mart'ta ki, bunlar 12 Eylül'ün provasıdır. 12 Eylül, (yine Korkut Hoca'ya atıf), sermayenin karşı saldırısı! Bu kez her şeyi yapıyorlar. Ecevit'i devirmek isteyen TÜSİAD'ın beş gün arka arkaya gazetelere verdiği ilanlara bakın. Ve TÜSİAD son derece mutlu 12 Eylül'de. O yüzden Kenan Evren pek çok konuşmasında 61 Anayasası'nda özgürlükler fazlaydı, işçiye karşı patron halka karşı devlet güçsüz düşmüştü filan der.

Bu anayasa döneminde 2010 yılına kadar bütün değişiklikler burjuvazinin AB hevesiyle ilgiliydi. 95-99, özellikle 2001 değişiklikleri. Unutmayın, Bülent Tanör TÜSİAD'a anayasa önerisi hazırladı. Anayasa'nın ilk metniyle karşılaştırılınca hayli demokratik değişikliklerdi. 2010'da iş değişiyor. 2010'da yapılan değişiklikler bana kalırsa iki kurumun ele geçirilmesine yönelikti. HSYK ve Anayasa Mahkemesi. O günden bugüne yapılan bütün anayasa tartışmalarını artık başka bir yere koymak gerekiyor. Hem uluslararası sermaye hem milli sermayenin tam olarak ne istediği, neye niyetlendiğiyle birlikte yorumlamak gerekir. Lafı bu kadar uzatmamın nedeni de bu. Bütün dünyada, bütün batı demokrasilerinde otoriterlik artarken, temsili demokrasiler kriz yaşarken... Türkiye'de de bu krizin ruhuna uygun bir anayasa yapıldı ve yeryüzünde eşi benzeri olmayan 'cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi' adında bir 'şey' kabul edildi. Bu 'şey' ne kadar yerli sermayenin ne kadar uluslararası sermayenin talebidir, ne kadar rahatsızlardır, bilemiyorum. Bence biraz rahatsızlar bu anayasa değişikliğinden, parlamenter sistemin terk edilmesinden. Hepimiz şunun da farkındayız, kârları arttığı sürece umurlarında olmaz. Şu anda sorun, işlerin tam olarak istedikleri gibi gitmemesi. Ben bu sistemin ömrünün uzun olacağını sanmıyorum. Türkiye'nin yeniden, biraz daha farklılaştırılmış bir parlamenter sisteme, daha sembolik yetkileri olan bir cumhurbaşkanına döneceğini düşünüyorum. Olması gereken bu. Son olarak şunu söyleyeyim: Bütün sınıf mücadelesi ve

ekonomik gerçeklikler, ekonomi, aslında daha çok iktisatçıların alanına giren konular hesaba katılmadan ve tarihsel gelişim göz önünde bulundurulmadan yapılan hiçbir anayasa değerlendirilmesi anlamlı değildir. Şu anda yaşadığımız kriz, bütün temsili demokrasilerde, daha az ölçülerde de olsa yaşanıyor. Bütün kurumlar Sanayi Devrimi'nin ürünü ve artık kapitalizm adlı hikâye bitti görünüyor. Kurumları da gereksizleşecek. Siyasal partiler, hiç ihtiyacımız yok artık. Bir süre sonra bu anlaşılacak. On yıl sonra belki de parti diye bir şey kalmamış olacak. Milletvekilleri... Hiç ihtiyacımız yok. Şu anda var gibi görünüyor ama aslında yok. Üretim ilişkileri tamamen dönüşmüşken ve bilişim devrimi söz konusuysen çok daha az emekle aynı verimliliği elde etmek mümkünken hiçbir toplumsal yapının aynı kalma ihtimali yok. Ömür süremiz içinde hali hazırdaki bütün kurumların dönüşeceğini göreceğiz. O yüzden, evet çok sıkıntı çektiğimiz günler bunlar hakikaten. İnsanların morali bozuk canı sıkın ama bütün bu yaşadıklarımızı tarihin vahim dönemlerinden yalnızca biri olarak görüp biraz daha soğukkanlı bakmak gerekir. Örneğin Gezi parkı deneyimi üzerine, park forumları üzerine... Geleceğin yönetim biçimi olacak... Daha fazla kamusal alanların kullanılması, bunlar üzerine kafa yormakta yarar var. Belki o zaman moral bozukluklarımız, bizi harekete geçirecek ve moral verecek yeni bir şeyler yapma enerji ve niyetimiz olur. Ama eski kurumlardan bir beklentimiz olmamalı artık. Bir insanın bu siyasal partilerden filan beklentisi olması için kendisini kaybetmiş olması gerekir. Yeni dönemin kendi kurumları olacak.

Son söz... 1848'de Avrupa devrimleri olmazdı eğer 1789 olmasaydı. Ben o kadar bekleyeceğimizi de düşünmüyorum. Yine tekrar söylüyorum. Ömür süremiz içinde bütün bu kurumların dönüştüğünü bir kısmının da anı olarak kaldığını göreceğiz. O yüzden çok sıkıcı günler olacağına kuşku yok ama umudumuzu diri tutmaya çalışalım. Türkiye'deki anayasal süreçlerin de, başta sözünü ettiğim fotoğraflarla ilgili olduğunu, yalnızca anayasa metniyle ilgili olmadığını düşünelim...

Mülkiye Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

Mülkiye Dergisine gönderilecek yazıların daha önce yayımlanmış ya da başka bir dergide yayımlanmak üzere değerlendirme aşamasına girmiş olmaması gerekmektedir. Yazıların dergiye www.mulkiyedergi.org adresi üzerinden gönderilmesi gerekmektedir.

Mülkiye Dergisinde yayımlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Gönderilen yazıların yayımlanması yayın kurulunun kararına bağlıdır. Dergide yayımlanan yazılara telif ücreti ödenmez. Yazılar yayımlanmasa da yazar(lar)ına iade edilmez. Dergide yayımlanan yazıların telif hakkı Mülkiye Dergisine aittir. Yayımlanmış yazının tamamının tekrar yayımlanması Mülkiye Dergisinin iznine bağlıdır. Mülkiye Dergisinde yayımlanan yazılardan kaynak belirtme koşuluyla alıntı yapmak serbesttir.

Mülkiye Dergisi, yılda dört kez yayımlanan ve çift kör hakemlik sistemine göre çalışan eleştirel bir sosyal bilimler dergisidir. Dergi, 2012 yılından itibaren COPE (*Committee on Publishing Ethics*) üyesidir. Bu nedenle, yazarlar ve dergide görev yapanlar COPE'un belirlemiş olduğu etik standartlarla bağlıdır. Söz konusu standartlara ilişkin detaylı bilgiye dergimizin internet sitesinden ulaşılabilir.

Genel Kurallar

i. Tüm yazılar (makale, kitap eleştirisi, vb.), MS Word programında, Calibri karakterinde, 11 punto ve 1,5 aralıkla yazılmalıdır. Yazının kapak sayfasında sadece yazının başlığı, yazar(lar)ın ad(lar)ı ve kurum bilgileri yer almalıdır. Yazışmaların yapılacağı adres belirtilmeli ve yazar(lar)ın açık posta adres(ler)i yanında, varsa faks numarası ve elektronik posta adres(ler)i de verilmelidir. İkinci sayfada özet ve anahtar sözcükler bulunmalıdır.

ii. Genel yazım kuralları için Türk Dil Kurumu'nun internet sitesinde (www.tdk.org.tr) yayımlanmakta olan esaslar benimsenmelidir.

iii. Makaleler, özet, anahtar kelimeler, sonnotlar ve referanslar da dâhil olmak üzere 7000-12000 kelime; kitap eleştirileri 1000-3000 kelime; diğer yazılar (vaka incelemesi, etkinlik değerlendirmesi, yorum vb.) 3000-6000 kelime arasında olmalıdır.

iv. Makaleler için 300-400 kelimelik Türkçe ve 300-400 kelimelik İngilizce özet ile her iki dilde beşer anahtar sözcük hazırlanmalı, 10 punto ve tek aralıkla yazılmalıdır.

v. Yazılarda en fazla dört düzeyde başlık kullanılmalıdır. Bu başlıklar hiyerarşik olarak şu biçimde yazılmalıdır:

Birinci Düzey Altbaşlık : **XXXXXXXXXXXX** (İlk harfi büyük ve koyu)

İkinci Düzey Altbaşlık : *XXXXXXXXXXXX* (İlk harfi büyük ve italik)

Üçüncü Düzey Altbaşlık : i) XXXXXXXXXXXX (i, ii, iii, vb. ile başlar)

Dördüncü Düzey Altbaşlık : - XXXXXXXXXXXX (Tire işaretiyle başlar)

vi. Yazılarda, paragraf başı içeriden olmamalı, iki paragraf arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

vii. Yazılarda, açıklama notu dipnot olarak değil sonnot biçiminde verilmelidir. Yazarların açıklama notu sayısını asgari düzeyde tutmaya özen göstermeleri beklenmektedir. Makalenin sonuna eklenecek sonnotlar, 10 punto ve tek aralık yazılmalı, iki sonnot arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

viii. Yazılarda kullanılan grafik, fotoğraf, tablo vb. görseller, metin içerisinde uygun yerlere yerleştirilmelidir. Bu tür görseller Tablo1, Tablo2, Şekil1, Şekil2, Ek1, Ek2 biçiminde sıralanmalıdır.

ix. Kapak sayfası dışında, metin içerisinde yazar(lar)ın adı yer almamalıdır. Kaynakçada yazar(ar)ın kendi çalışmalarına referans verilmişse, yazar(lar)ın adı yerine yalnızca "Yazar" ifadesi yazılmalı ve yıl belirtilmeli, yazar(lar)ın çalışmalarına dair başka hiçbir bilgi (makale başlığı, kitap adı, vb.) yer almamalıdır. Yazar(lar)ın adı ayrıca Word formatındaki metnin 'Özellikler' seçeneğinden de silinmelidir (Bu seçeneğe Microsoft Word programının 'Dosya' bölümünden ulaşılabilir).

x. Alıntılar çift tırnak (" "), vurgulama için ise tek tırnak (' ') kullanılmalıdır.

Referans Kuralları

Makalelerdeki referanslar Harvard sistemine göre yazılmalıdır. Buna göre;

i) Bir kaynağa genel olarak referans verilecekse ve yazarının adı metinde geçiyorsa, parantez içinde sadece eserin yayın yılı yer almalıdır.

Örnek: Özbek (1999) bu konuda daha eleştirel bir tutum sergilemektedir.

ii) Bir kaynağın belli bir sayfasına (veya sayfa aralığına) referans verilecekse ve yazarının soyadı metinde geçiyorsa, parantez içinde yayın yılı ve sayfa numarası/

sayfa aralığı yer almalıdır.

Örnek: Sömürgecilikle emperyalizmi karşılaştıran Ferro (2002: 48) ...

iii) Bir kaynağın belli bir sayfasına (veya sayfa aralığına) referans verilecekse ve yazarın adı metinde geçmiyorsa, parantez içinde yazarın soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası yer almalıdır.

Örnek: Savaşın örgütlenmesi, devletlerin karakterinde belli bir farklılaşma yaratmıştır (Tilly, 2005: 40-44).

iv) Birden çok yazarlı bir kaynağa atf yapılırken yazarların soyadları arasına “ve” konmalıdır. Şayet yazar sayısı üçten fazlaysa ilk yazarın soyadından sonra “vd.” yazılmalıdır.

Örnek: Komünist Manifesto’da da belirtildiği gibi (Marx ve Engels, 1998: 55), ...

Örnek: 20. yüzyıla ilişkin bir diğer önemli çalışmada (Best vd., 2006), ...

v) Bir konuda birden çok kaynağa aynı anda referans verilecekse, bu kaynakları ayırmak için “;” işareti kullanılmalıdır.

Örnek: Bismarck’ın kurduğu ittifaklar sistemi (Armaoğlu, 1975: 184-212; Ülman, 2002: 144-157) ...

vi) Bir yazarın aynı tarihli birden çok kaynağı kullanılmışsa, bu kaynakların yayın yıllarına bitişik olarak a, b, c ... harfleri konulmalıdır.

Örnek: Çetin Altan, son altı ay içinde bu konuyu üç kez ele almıştır (2012a; 2012b; 2012c).

vii) Bir yazarın farklı tarihli kaynaklarına aynı anda referans verilecekse bu kaynakların yayın yılları arasına virgöl konulmalıdır.

Örnek: Osmanlı tarihiyle ilgili çalışmalarında Timur (1994, 1996, 1998), ...

viii) İkincil kaynağa referans verilecekse önce ikincil kaynağa ait bilgiler verilecek, bunun ardından “aktaran” ifadesi yazılarak ve aktaran kaynağa ait bilgiler belirtilecektir.

Örnek: 1983-1986 döneminde Fransa’nın Bask bölgesinde GAL tarafından yapılan eylemlerde, 10’u ETA’yla hiçbir bağı bulunmayan Fransız olmak üzere 27 kişi hayatını kaybetmiştir (Roller, 2002: 116 aktaran Aktoprak, 2010: 382)

ix) Bir kurumun yayınına referans verilecekse kurum adı, yayın yılı ve varsa sayfa numarası sırasıyla yazılmalıdır.

Örnek: Konuyla ilgili veriler (TÜİK, 2011: 7) ...

x) Süreli yayınlara referans,

- Köşe yazısı/makale: Yazarın soyadı, yılı ve sayfa numarası.

Örnek: Balyoz davasıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiği bir yazıda (Çetinkaya, 2012: 5) ...

- Yazarı belli olmayan haber: Yayınlın adı (*İtalik*), tarihi ve varsa sayfa numarası.

Örnek: Düşürülen uçakla ilgili olarak ortaya atılan bazı iddialar (*The Economist*, 2012: 16) ...

xi) Elektronik kaynaklar:

- Bir internet sitesinde yazarı belli olmayan bir kaynağa verilecek referanslar sonnotlarda, Belgenin başlığı, (belge tarihi). İnternet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY biçiminde yazılmalıdır.

Örnek: The Monnet Plan. <http://www.cvce.eu/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/4802c240-1497-4127-9b14-f7b6896d6fd9>. Son erişim tarihi, 15/10/2012.

- Süreli yayınlarda yazarı belli olan kaynağa referans: Yazarın soyadı ve yayın yılı.

Örnek: Balyoz davasıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiği bir yazıda (Çetinkaya, 2012) ...

xii) Metin içerisinde yer alan alıntılarını kısaltmak için üç nokta şu şekilde kullanılmalıdır:

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin şu saptama yerindedir:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için "iş hayatı açısından çekici bir ortam" yaratmaya zorlanmaktadır. (Harvey, 1999: 195)

Örnek: Bu açıdan bakıldığında “paradoksal biçimde, köylü devriminin nihai zaferi... köylülüğün sonunu getirir” (Hardt ve Negri, 2004: 140).

xiii) Dört satırı geçecek alıntılar için bir satır atlanarak içeriden paragraf başı yapılmalı ve alıntı, tırnak içinde olmaksızın, 1 satır aralığında ve 10 punto büyüklüğünde yazılmalıdır.

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin şu saptama yerindedir:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için “iş hayatı açısından çekici bir ortam” yaratmaya zorlanmaktadır. (Harvey, 1999: 195)

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin Harvey (1999: 195) şu saptamayı yapmaktadır:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için “iş hayatı açısından çekici bir ortam” yaratmaya zorlanmaktadır.

xiv) Kişisel görüşmelere verilecek referanslar şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Bu konuya kuşkuyla yaklaştığını belirten Çelenk (Kişisel görüşme, 10.12.2012)...

Kaynakça Yazımı

Makalenin sonuna eklenecek Kaynakça, 10 punto, tek aralık ve Harvard sistemine göre yazılmalıdır. Buna göre;

i) Tüm kaynaklar, yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır.

ii) Yazarların soyadları, sadece baş harfleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır.

iii) Bir yazarın birden çok eserinden yararlanılmışsa, yazarın adı her eser için yeniden yazılmalı ve sıralama eserlerin tarihlerine göre eskiden yeniye doğru yapılmalıdır.

iv) Kaynakça yazımı için gerekli olan bilgilerin eksik olması halinde aşağıdaki

işaretler kullanılacaktır:

tarix yok	t.y.
basım yeri yok	y.y.
yayıncı yok	yay.y.

v) Kitap şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Kurlansky M (2005). *1968: The Year That Rocked The World*. London: Vintage.

Örnek: Marx K ve Engels F (1998). *Komünist Manifesto*. Çev. M Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Örnek: Oran B (der) (2001). *Türk Dış Politikası*. Cilt I, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Örnek: Best A vd. (2008). *Uluslararası Siyasi Tarih: 20. Yüzyıl*. Çev. T U Bilge ve E Kurt, İstanbul: Yayın Odası.

vi) Derleme kitapta bölüm şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Ferrarotti F (1997). Bir Karşı Kültürün Doğuşu: Kropotkin'den Sakharov'a. İçinde: F Mayor ve A Forti (der), *Bilim ve İktidar*, Çev. M Küçük, Ankara: TÜBİTAK, 107-123.

Örnek: Akdevelioğlu A ve Kürkçüoğlu Ö (2001). Orta Doğu'yla İlişkiler. İçinde: B Oran (der), *Türk Dış Politikası*, Cilt I, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 357-369.

vii) Dergiden makale (söz konusu dergide aksi belirtilmedikçe) şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Okay M O (2003). Modernleşme ve Türk Modernleşmesinin İlk Dönemlerinden İnanç Krizlerinin Edebiyata Yansımaları. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 3, 53-64.

Örnek: Cooke P (1988). Modernity, Postmodernity and the City. *Theory, Culture and Society*, 5(2-3), 475-492.

Örnek: Türel O (2011). 2011 Yazında Orta Doğu'yu Düşünürken. *Mülkiye Dergisi*, 35(3), 9-60.

viii) Tez şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Albayrak Ö (2003). Refah İktisadının Teorik Temelleri: Piyasa Refah İlişkisi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

ix) Süreli yayınlar şu şekilde yazılmalıdır:

- Yazarı belli olan haber/köşe yazısının yazımı

Örnek: Zeyrek D (2012). Savaş Değil Barış. *Radikal*, 19 Ekim, 7.

- Yazarı belli olmayan haber şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: *Radikal* (19/10/2012). Yüksekova'da bir okul kundaklandı. 12.

x) İnternet kaynakları şu şekilde yazılmalıdır:

- Süreli yayında yazarı belli olan haber/köşe yazısının yazımı

Örnek: Zeyrek D (2012). Savaş Değil Barış. *Radikal*, 19 Ekim. Son erişim tarihi, 21/10/2012.

- Süreli yayında yazarı belli olmayan haber şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: *Radikal* (19/10/2012). Yüksekova'da bir okul kundaklandı. Son erişim tarihi, 21/10/2012.

- Yazarı belli olmayan kaynakların yazımı

Belgenin başlığı. internet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY.

Örnek: The Monnet Plan. <http://www.cvce.eu/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/4802c240-1497-4127-9b14-f7b6896d6fd9>. Son erişim tarihi, 15.10.2012.

- Yazarı belli olan kaynakların yazımı

Yazarın soyadından sonra adının baş harfi (varsa tarih). Belgenin başlığı. internet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY.

Örnek: Chomsky N (06.10.2012), Issues That Obama and Romney Avoid. <http://www.zcommunications.org/issues-that-obama-and-romney-avoid-by-noam-chomsky>. Son erişim tarihi, 19.10.2012.

x) Kurum raporu Şu Şekilde yazılmalıdır:

Kurum adının kısaltması (Kurumun tam adı) (belge tarihi). Belgenin başlığı. Yayın yeri: Kurum adı/yayıncı.

Örnek: TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2011). İstatistiklerle Türkiye 2011. Ankara: TÜİK.

xi) Kişisel görüşme Şu Şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Taner Timur'la kişisel görüşme, 27.09.2012.

xii) Yazı içinde referans verilen ikincil kaynaklar Kaynakça içinde gösterilmemelidir.